

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Серія “Посібники та підручники ВНУ імені Лесі Українки”

Ю. В. Громик

СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА

Збірник вправ та завдань

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Луцьк
Редакційно-видавничий відділ
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
2010

УДК 811.163.1

ББК 81.416.1

Г 87

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист № 1/П-10139 від 09.12.2009 р.)*

Серія “Посібники та підручники ВНУ імені Лесі Українки”

Серія заснована у 2010 році

Рецензенти:

В. П. Шульгач, доктор філологічних наук, завідувач відділу
онوماстики Інституту української мови НАН
України;

Л. В. Бублейник, доктор філологічних наук, професор кафедри
теорії і практики перекладу Волинського
інституту економіки і менеджменту

Громик Ю. В.

Г 87 Старослов'янська мова. Збірник вправ та завдань : навч. посіб.
для студ. вищ. навч. закл. / Юрій Васильович Громик. – Луцьк :
Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 188 с.

ISBN 978-666-600-493-5 (серія)

ISBN 978-666-600-495-9

Подано систему вправ та завдань відповідно до всіх розділів
навчального курсу старослов'янської мови. Велика кількість
таблиць, наявність методичних рекомендацій і зразків виконання
вправ покликані оптимізувати самостійну й індивідуальну роботу
студентів.

Для студентів напряму підготовки “Філологія (Українська мова
та література)”.

УДК 811.163.1

ББК 81.416.1

© Громик Ю. В., 2010

© Гончарова В. О. (обкладинка), 2010

ISBN 978-666-600-493-5 (серія) © Волинський національний університет

ISBN 978-666-600-495-9 імені Лесі Українки, 2010

Передмова

У навчальному плані напряму підготовки “Філологія (Українська мова та література)” курс старослов’янської мови передбачено як лінгвістичний вступ до вивчення історії слов’янських мов і найперше – української мови.

За своїм змістом цей курс органічно поєднує два тісно пов’язані між собою тематичні блоки: власне старослов’янська мова як система мови середньовічної слов’янської писемності та історія праслов’янської мови як мови-предка всіх сучасних слов’янських мов. У зв’язку з цим програма навчальної дисципліни передбачає не тільки детальну характеристику фонетико-граматичної системи старослов’янської літературної мови, а й висвітлення початкової етнічної історії слов’ян, з’ясування передумов появи старослов’янської писемності, а також послідовне відновлення історичних змін звуків та словоформ, що належать до праслов’янського періоду.

Курс старослов’янської мови як одна з навчальних дисциплін історико-лінгвістичного циклу має винятково важливе значення для формування загального мовознавчого світогляду майбутніх філологів-україністів. Старослов’янська мова, яка першою з усіх слов’янських мов була зафіксована на письмі, своєю фонетико-граматичною системою дуже близька до праслов’янської мови пізнього періоду. Отже, вивчаючи звукову систему та словозміну старослов’янської мови, студенти пізнають основні мовні закони, що визначали розвиток праслов’янської мови, а згодом окремих слов’янських мов.

Те, що факти старослов’янської та праслов’янської мов послідовно розглядаються в зіставленні з відповідними фактами української і меншою мірою інших слов’янських та неслов’янських індоєвропейських мов, забезпечує усвідомлення студентами історико-типологічних рис української мови, її місця серед інших слов’янських мов. Таким чином готується надійний ґрунт для ефективного вивчення історичної граматики української мови, історії української літературної мови, української діалекто-

логії, сучасної української літературної мови та інших слов'янських мов.

Збірник вправ і завдань складається з трьох розділів: “Історія старослов'янської мови”, “Фонетична система старослов'янської мови та її формування”, “Система словозміни старослов'янської мови та її формування”.

Велика кількість таблиць, чіткість та послідовність у формулюванні завдань кожного параграфа, струнка система вправ різної складності, наявність методичних рекомендацій і зразків виконання вправ покликані оптимізувати самостійну та індивідуальну роботу студентів.

У кінці посібника подано “Тексти для читання та узагальнюючі завдання”.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

§ 1. Виникнення та розвиток старослов'янської літературної мови

1. Назвіть мови – прямі предки української мови.
2. Чи належить до мов-предків української мови старослов'янська мова? Обґрунтуйте свою відповідь.
3. З'ясуйте зміст поняття *праіндоєвропейська мова*.
4. Назвіть хронологічні рамки існування праіндоєвропейської мовної та етнічної спільності.
5. Коли почалося діалектне членування праіндоєвропейської мови?
6. Назвіть причини розпаду праіндоєвропейської мовної та етнічної спільності.
7. Викладіть суть основних теорій етногенезу слов'ян. Хто зі славістів розробляв ці теорії?
8. З'ясуйте зміст поняття *прабатьківщина слов'ян*. Хто зі славістів розробляв цю проблематику?
9. Назвіть основні гіпотези щодо локалізації прабатьківщини слов'ян.
10. Яка версія локалізації прабатьківщини слов'ян вважається найбільш переконливою? Пригадайте аргументи вчених.
11. З'ясуйте зміст поняття *праслов'янська мова*.
12. Унаслідок розпаду якої більш давньої мови і коли з'явилася праслов'янська мова? Коли почав формуватися протослов'янський діалект у рамках єдиної праіндоєвропейської мови-основи?
13. Назвіть хронологічні рамки існування праслов'янської мовної та етнічної єдності.
14. Яким часом датовано перші згадки про слов'ян? Кому вони належать?
15. Які назви слов'янських племен фіксували давні джерела?
16. Скільки великих переселень праслов'ян фіксує історія слов'янських народів? Коли відбулися ці переселення? Які їх наслідки?

17. Коли й чому праслов'янська мовна та етнічна єдність розпалася на дві групи – західну і східну? Які сучасні мови належать до східнослов'янської та західнослов'янської мовних груп?
18. Коли й чому відмежувалася південна група слов'янських племен? Які сучасні мови належать до південнослов'янської мовної групи?
19. Коли остаточно розпалася праслов'янська мовна та етнічна спільність?
20. Назвіть причини розпаду праслов'янської мовної та етнічної спільності.
21. Чи засвідчена писемністю праслов'янська мова?
22. Чи користувалися слов'яни письмом до Костянтина й Мефодія?
23. Які історико-літературні джерела фіксують інформацію про наявність письма у слов'ян до Костянтина й Мефодія?
24. Вивчіть карту 1. Укажіть територію, яку в VIII–IX ст. займали східні, західні та південні слов'яни.
25. За картою 1 укажіть перші державні об'єднання, що виникли в VIII–IX ст. у різних груп слов'ян.
26. З'ясуйте зміст поняття *старослов'янська мова*.
27. Для яких потреб було створено старослов'янську літературну мову?
28. Коли виник термін *старослов'янська мова*? Як ще і чому називають старослов'янську мову? З'ясуйте переваги й недоліки кожної з відомих назв найдавнішої слов'янської літературної мови.
29. Поясніть, що означають терміни *старослов'янська мова*, *церковнослов'янська мова*. Чи тотожні вони?
30. Окресліть основні періоди в історії старослов'янської мови.
31. Які проблеми намагався вирішити моравський князь Ростислав, звертаючись із проханням до візантійського імператора Михайла III?
32. Чому моравський князь Ростислав не визнав верховенства Риму, а звернувся за допомогою до Візантії?

33. Назвіть основні події доморавського періоду в історії старослов'янської мови.
34. Коли солунські брати почали перекладати грецькі канонічні книги? Де зроблені перші слов'янські переклади Святого Письма?
35. Які є історичні документи про діяльність Костянтина й Мефодія? Хто, на думку вчених, є автором *житій* солунських братів?
36. Назвіть основні події моравсько-паннонського періоду в історії старослов'янської мови.
37. Як ставилася до діяльності Костянтина й Мефодія Римська церква?
38. Хто такі *триязычники*?
39. Хто за часів діяльності Костянтина й Мефодія перешкоджав поширенню слов'янських перекладів Святого Письма та утвердженню слов'янського богослужіння? Чому?
40. Назвіть основні події болгарсько-македонського періоду в історії старослов'янської мови. Які центри писемності склалися в цей період?
41. Котрого з учнів Мефодій перед смертю призначив своїм наступником?
42. Як склалася доля слов'янського богослужіння в Моравії після смерті Мефодія? Чому? Де опинилися після цього учні Мефодія?
43. Котрі з учнів Мефодія і чому були прийняті з великими почестями в Болгарії після вигнання їх із Моравії?
44. Окресліть хронологічні рамки “золотого віку старослов'янської писемності”. Хто був правителем Болгарського царства у цей час?
45. Укажіть, на основі якого діалекту, як вважають лінгвісти, зроблено перші переклади книг із грецької мови на слов'янську.
46. Чому старослов'янську мову відносять до південнослов'янської мовної групи?
47. Для яких слов'янських племен творили писемність Костянтин і Мефодій?

48. Чому в основу слов'янських перекладів Святого Письма Кирило й Мефодій поклали солунсько-македонський (південно-македонський) діалект, а не діалект моравських слов'ян?
49. Поясніть, чому книги, перекладені солунськими братами на один із південнослов'янських діалектів, легко зрозуміли західні, а згодом і східні слов'яни.
50. На яких територіях, у яких державах вживалася старослов'янська літературна мова? Знайдіть ці території, держави на карті 1.
51. Якими особливостями старослов'янська мова відрізняється від будь-якої природної людської мови, наприклад, української?
52. Чому старослов'янську мову називають мертвою? Чи була вона мертвою у перші десятиліття її існування?
53. Які риси штучності мала старослов'янська мова?
54. Назвіть міста в Європі, які пов'язані з життям та діяльністю Костянтина й Мефодія та їх учнів. Знайдіть ці міста на карті 1.
55. Укажіть, при яких візантійських, моравських, паннонських, болгарських правителях працювали Костянтин і Мефодій та їх безпосередні учні.
56. Назвіть імена найвидатніших учнів Костянтина й Мефодія. У яких містах працювали учні після смерті братів-просвітителів? Знайдіть ці міста на карті 1.
57. Окресліть хронологічні рамки існування старослов'янської мови.
58. З'ясуйте лінгвістичне значення старослов'янської писемності. Поясніть, чому історичне вивчення кожної сучасної слов'янської мови починається з вивчення старослов'янської мови.
59. У багатьох слов'янських країнах дні пам'яті солунських братів відзначаються як державне свято. Які заслуги Кирила й Мефодія в історії культури слов'ян? У чому полягає історико-культурне значення старослов'янської писемності?
60. З'ясуйте історичну долю старослов'янської мови.
61. З'ясуйте зміст поняття *церковнослов'янська мова*.

62. Назвіть причини появи, хронологічні рамки існування та локальні різновиди церковнослов'янської мови.

Карта 1. Слов'янські племена в VIII–IX ст. та перші слов'янські держави

§ 2. Слов'янські азбуки.

Пам'ятки старослов'янської писемності

1. Поясніть походження слів *азбука, кирилиця, глаголиця*.
2. Якими азбуками написано збережені дотепер пам'ятки старослов'янської писемності? Наведіть приклади.
3. У таблиці 1 подано дві старослов'янські азбуки. Зіставте їх, порівняйте накреслення літер і скажіть, букви якої азбуки простіші в написанні. Літери якої азбуки – кирилиці чи глаголиці – покладено в основу сучасної української абетки?
4. Які існують гіпотези про давність слов'янських азбук? Назвіть учених-прихильників кожної з гіпотез.
5. Яка азбука створена Костянтином – глаголиця чи кирилиця? Які основні докази більшої давності глаголиці?
6. Яку інформацію про історичну давність старослов'янських азбук дає локалізація збережених дотепер старослов'янських пам'яток?
7. Якою азбукою написано найдавніші пам'ятки старослов'янської писемності з явними рисами чесько-моравських діалектів, тобто створені на території Моравії, де відбувалася місіонерська діяльність Костянтина й Мефодія? Про що це свідчить?
8. Якою азбукою написано найдавніші пам'ятки старослов'янської писемності, створені в Македонії? Про що це свідчить?
9. Якою азбукою написано старослов'янські пам'ятки, створені у Східній Болгарії (м. Преслава), де працювали учні Костянтина й Мефодія за царювання Симеона? Про що це свідчить?
10. Коли й де глаголицю замінено кирилицею? Чому саме там?
11. Назвіть представників Охридського та Преславського центрів старослов'янської писемності. Яка азбука культивувалася в кожному з цих центрів?

Таблиця 1

Рисунок літер глаголиці й кирилиці

Глаголиця	Кирилиця
ⴐ	А а
ⴑ	Б б
ⴒ	В в
ⴓ	Г г
ⴔ	Д д
ⴕ	Є є
ⴖ	Ж ж
ⴗ	З з
ⴙ	И и
ⴚ	І і
ⴛ	(Ѡ ѡ)
ⴜ	К к
ⴝ	Л л
ⴞ	М м
ⴟ	Н н
ⴠ	О о
ⴡ	П п
ⴢ	Р р
ⴣ	С с
ⴤ	Т т
ⴥ	У у
⴦	Ф ф

Глаголиця	Кирилиця
ⴐ	Ф ф
ⴑ	Х х
ⴒ	У у
ⴓ	Ц ц
ⴔ	Ч ч
ⴕ	Ш ш
ⴖ	Щ щ
ⴗ	Ъ ъ
ⴙⴙ	Ы ы
ⴚ	Ь ь
ⴛ	Ѣ ѣ
ⴜ	Ю ю
	Ѧ ѧ
	Ѩ ѩ
ⴞ	Ѭ ѭ
ⴟ	Ѯ ѯ
ⴠ	Ѱ ѱ
ⴡ	Ѳ ѳ
ⴢ	Ѵ ѵ
	Ѹ ѹ
	ѻ Ѽ

12. Про що свідчать палімпсести? Який текст знищено на них – глаголичний чи кириличний? Назвіть відомі слов'янські палімпсести.
13. Яка азбука більш досконала, упорядкована – глаголиця чи кирилиця? Про що це свідчить?
14. Глаголичні чи кириличні пам'ятки відбивають більш досконалу техніку перекладу? У чому це виявляється? Про що це свідчить?
15. До якого висновку зрештою прийшли вчені, шукаючи зразки, за якими було створено глаголицю? Хто зі славістів опрацював проблему походження глаголиці?
16. Які версії пропонують учені стосовно місця і часу створення та авторства пізнішої азбуки, названої згодом кирилицею?
17. Яка азбука покладена в основу кирилиці? Які докази свідчать на користь такої гіпотези?
18. Використовуючи матеріал таблиці 2, скажіть, які кириличні літери мають безсумнівні відповідники в грецькому уставному письмі. Чому деякі кириличні літери не мають грецьких відповідників?
19. Які звуки слов'янського мовлення вимагали створення нових літер, відсутніх у грецькому письмі? За яким зразком було створено такі літери?
20. Назвіть старослов'янські пам'ятки, написані глаголицею. Вкажіть час і місце написання кожної з них.
21. Назвіть старослов'янські пам'ятки, написані кирилицею. Вкажіть час і місце написання кожної з них.
22. Назвіть старослов'янські пам'ятки, написані латиницею. Вкажіть час і місце написання кожної з них.
23. Якими факторами мотивовано назви старослов'янських пам'яток?

24. Назвіть критерії класифікації пам'яток старослов'янської писемності.
25. Яким часом датуються найдавніші збережені дотепер старослов'янські пам'ятки? Назвіть їх і вкажіть, якою азбукою кожна з них написана.
26. Назвіть редакції пам'яток старослов'янської писемності.
27. За якими ознаками розрізняють редакції старослов'янських пам'яток?
28. Чи збереглися пам'ятки ранньої болгарсько-македонської редакції? Хто їх писав?
29. Назвіть пам'ятки чесько-моравської редакції. Якою азбукою вони написані?
30. Назвіть пам'ятки македонської (охридської) редакції. Якою азбукою вони написані?
31. Назвіть пам'ятки східноболгарської (преславської) редакції. Якою азбукою вони написані?
32. Назвіть пам'ятки давньоруської (східнослов'янської) редакції. Якою азбукою вони написані?
33. Назвіть пам'ятки сербсько-хорватської редакції. Якою азбукою вони написані?
34. Назвіть пам'ятки паннонської редакції. Якою азбукою вони написані?
35. Найдавніші давньоруські пам'ятки збережено від XI ст., сербські – від XII ст., чеські – від XIII ст., польські – від XIV ст. Укажіть, у чому цінність найдавніших пам'яток старослов'янської писемності?

§ 3. Звукове та числове значення літер кирилиці

1. Опрацюйте таблицю 1. Назвіть графічні синоніми в кирилиці.
2. Із якою метою за буквами кирилиці були закріплені назви?
3. Які кириличні літери мали *порожні* назви, тобто не починалися з того звука, який означали? Яке звукове значення вони мали?

4. Як називалися літери **ѣ** та **ѡ**? Які звуки вони позначали в старослов'янській мові IX ст.? Прочитайте старослов'янські слова і доберіть українські (російські) відповідники:

вѣстати, творѣць, вѣна, вѣзмѣ, сѣбѣрати, мѣхѣ, мѣкнѣти, вѣнѣць, пришьльць, пользьнѣ, вѣхѣ, двѣрьникѣ, женѣство, рѣпѣтъ, отѣць, тѣстѣ, вѣбѣрати, начѣнѣ, зѣло, тѣмьница, скрѣжѣтъ, рѣжѣ, дѣци, вѣдова, пѣсѣ, ловѣць, жѣрьць, лѣвѣ.

5. Прочитайте старослов'янські слова. Як називаються літери **Ѧ** та **Ѧ**? Які звуки вони позначали у старослов'янській мові? Яким звукам української мови відповідають старослов'янські носові звуки, що позначалися літерами **Ѧ** та **Ѧ**? Подайте український переклад наведених слів (за потреби див. словник):

Ѧгль, ѦлѦга, Ѧжика, Ѧдолѣ, зѦбѣ, клѦчати, шѦтаниѦ, вѦѦма, орѦжик, вѣзѦти, вѣзѦ, говѦдо, голѦбѣ, чѦладинѣ, сѦпрѦгѣ, дѦвѦтъ, Ѧзаниште, дѣхѦнѣти, зачѦти, сѦмьнѣти, сѦ, Ѧзы, ѦхѦти, зѦвѦкнѣти, клѦтва, Ѧтроба, чѦзнѣти, жѦлѦдѣ, маѦсо, мѦдрѣ, мѦжѣ, начаѦло, ѦгѦлъ, пѦтъ, пѦназѣ, памѦтъ, вѦѦма, помѦнѣти, рѦка, чаѦсть, сѦдѦ, Ѧзѣкыи, свѦтъ, сѣхѦнѣти, гѦба.

6. Прочитайте старослов'янські слова. Як називаються літери **Ѧ**, **Ѧ**, **Ѧ**, **Ѧ**, **Ѧ**? Яке звукове значення вони мали? Подайте український переклад наведених слів (за потреби див. словник):

Ѧзыкѣ, тыѦцаѦ, сѣмѦштениѦ, ѦдыѦа, сѣмѦотрѦж, Ѧдро, дѣѦти, зѣмѦа, ѦѦѦа, Ѧдинѣ, Ѧтъникѣ, боѦрѦа, Ѧда,

оученик, знаѣхъ, ѡти, приѡти, коупѡхъ, оржжикъ, ѡтро, стоѡти, читаѣхъ, гостикъ, биѣхъ.

7. Чому літера **и** має назву “*і восьмиричне*”, а літера **і** – “*і десятиричне*”? Чи позначали ці дві літери у старослов’янській графіці різні звуки? Яка третя кирилична літера передавала звук [i]?
8. Як називається літера **Ѡ** (**ѡ**, **ѣ**)? Які звуки вона позначала в грецьких за походженням словах? Прочитайте слова: **мѡро**, **ѡпатѣ**, **кѣѡпѣтѣ**, **кѣрилѣ**, **ѡпостасѣ**, **ѡмѣіамѣникѣ**, **кѣаггелѣикъ**, **павѣлѣ**.
9. Який звук у пам’ятках старослов’янської писемності позначала літера **Ѣ**? Які думки висловлювали славісти щодо звукового значення цієї літери? Поясніть, чому в деяких старослов’янських кириличних пам’ятках трапляється написання **Ѣ** замість **іа**: **бесѢда** **твоѢ**, **моѢ** **волѢ**.
10. Якими літерами передавався в пам’ятках старослов’янський звук [y]? Прочитайте слова: **дрѡѣгѣ**, **оученикѣ**, **оужасѣнѣ**, **оудивити**, **ѣмоѣ**, **томоѣ**, **ѡмѣѣте**, **наѡчитѣ**, **ѣмѡ**, **бѡра**, **чѡдо**, **шоѣмѣ**.
11. У грецькому алфавіті буква **ο** називається “омікрон” (тобто “**ο** мале”), а літера **ω** – “омега” (тобто “**ο** велике”). Чи позначали ці літери у старослов’янських пам’ятках один звук? Прочитайте слова: **ѡнѣ** **же** **рѣчѣ** **имѣ**, **новѣ**, **иѡанѣ**, **соломѡнѣ**, **ѡѡдѡрѣ**, **идѡлѣ**, **мѡсѣи**, **иѡсѣифѣ**, **ѡѡма**. Що позначало написання **ѡ**: **ѡ** **домоѣ**, **ѡ** **вѣстока**, **ѡ** **запада**.
12. Прочитайте слова: **фарисѣи**, **философѣ**, **форѣ**, **финикѣ**, **филѡпѣ**, **ѡимѡанѣ**, **ѡѡма**, **ѡѡдѡрѣ**. Як називалися літери **ф**, **ѡ**? Який звук вони позначали?
13. Прочитайте старослов’янські слова: **ѡсалѣтырѣ**, **ѡсалѣмѣ**, **ѡсалѣмопѣникъ**, **алѣѡандрѣ**, **маѡимѣ**. Як називалися літери **ѡ**, **ѡ**? Яке звукове значення вони мали?

14. Поясніть причину паралельного написання слів: **ношть** – **нощъ**, **дъшти** – **дъщи** “дочка”, **помошть** – **помощь**, **плашть** – **плащъ**.
15. Які діакритичні знаки використовувалися в старослов’янському письмі?
16. Чи були діакритичні знаки старослов’янського письма оригінальними? Якого вони походження?
17. Які діакритичні знаки у старослов’янському письмі були зайвими, тобто не виконували ніякого функціонального навантаження?
18. Які функції в старослов’янській писемності виконує надрядковий знак *титло*?
19. Що в старослов’янській писемності означає надрядковий знак *паєрик* (*паєрок*)? Чому він має таку назву?
20. З’ясуйте зміст поняття *стишиця* (*стаття*).
21. Як називався знак над словом, що позначав його скорочене написання? Зверніть увагу на такі написання: **снъ** – **сынъ**, **глати** – **глаголати**, **исъ** – **иссоусъ**, **пркъ** – **пророкъ**, **стъ** – **свѣтъ**, **црь** – **цѣсарь**, **оць** – **отъць**, **члвкъ** – **чловѣкъ**, **мць** – **мѣсѣць**, **аплъ** – **апостолъ**.
22. Прочитайте наведені нижче приклади зі старослов’янських пам’яток:
 - а) **ты ли кси хъ снъ блгвенааго. ис же рече азъ ксмъ**;
 - б) **рече гъ своїмъ оученикомъ**;
 - в) **рече гъ притъчѣ снѣж**;
 - г) **глыж же вамъ**.
23. У старослов’янських текстах трапляються написання типу **м’ногъ**, **д’ва**, **к’то**, **ч’то**, **м’нѣ**. Що означав надрядковий знак у таких словах? Чому він називався *паєрик* (*паєрок*)?
24. Що означав надрядковий знак у словах типу **волѣ**, **морѣ**, **конѣ**, **сѣ нѣмѣ**, **кѣсарь**, **аггѣлъ**? Як називався цей знак?

25. Поясніть, чому кириличні букви **Ѣ, ж, ш, щ, ъ, ѣ, ы, ѣ, ю, ѧ, ѧ, ѧ, ѧ, ѧ** не мали числового значення?
26. Запишіть буквами кирилиці такі числа: 12, 16, 17, 41, 23, 75, 89, 748, 866, 99, 101, 513, 69, 18.
27. Яке числове значення мали сполучення букв кириличної азбуки: **.кѡ., .рлд., .Ѹкѡ., .мѣ., .ві., .пз., .фѣз., .тчи., .ді., .ѡѣз., .ѡнѡ?**
28. Прочитайте речення, взяті з пам'яток старослов'янської писемності. З'ясуйте, яке числове значення мають літери в наведених нижче прикладах.
- а) онѣ же глагола імѣ. колико імате хлѣбѣ. і оувѣдѣвъше глаголаша. **.д. хлѣбѣ і .в. рыбѣ.**
- б) глагола імѣ исѣ колико хлѣбѣ имате. они же рѣша **.з. и мало рыбиць.**
- в) и ѣдѣшихѣ бѣ **.д. тысяща развѣ женѣ и дѣтні.**
- г) поздѣ же бывѣшю въ **.д. годиниѣ ноци. прииде къ нимѣ исѣ.**
29. Прочитайте й перекладіть українською мовою наведений текст:
- НЕ ОСЖДАТЕ. ДА НЕ ОСЖДЕНИ БУДЕТЕ. ІМѢЖЕ БО СЖДОМѢ СЖДИТЕ СЖДАТѢ ВАМѢ. І ВѢ НИЖ ЖЕ МѢРЖ МѢРИТЕ. ВѢЗМѢРИТѢ СѢ ВАМѢ. ЧѢТО ЖЕ ВИДИШИ СЖЧЫЦѢ ВѢ ОЦѢ БРАТРА ТВОКГО. А БРѢВНА КЖЕ КСТѢ ВѢ ОЦѢ ТВОКМѢ НЕ ЧЮКШИ. ЛИ КАКО РЕЧЕШИ БРАТРОУ ТВОКМОУ. ОСТАВИ И ИЗЪМЖ СЖЧЫЦѢ ИЗ ОЧЕСЕ ТВОКГО. І СЕ БРѢВНО ВѢ ОЦѢ ТВОКМѢ. ЛИЦЕМѢРЕ ИЗЪМИ ПРѢВѢК БРѢВНО ИЗЪ ОЧЕСЕ ТВОКГО. І ТОГДА ОУЗЫРИШИ ИЗЪТИ СЖЧЫЦѢ ИЗЪ ОЧЕСЕ БРАТРА ТВОКГО. НЕ ДАДИТЕ СѢТАГО ПЬСОМѢ. НИ ПОМѢТАНТЕ ВИСѢРѢ ВАШИХѢ ДОУШѢ ПРѢДѢ СВИНѢМѢ. ДА НЕ ПОПЕРЖТѢ ИХѢ НОГАМИ СВОИМИ. ПРОСИТЕ И ДАСТѢ СѢ ВАМѢ. ІЩѢТЕ И ОБРАЩЕТЕ. ТАЦѢТЕ И ОТВѢЗЕТѢ СѢ ВАМѢ. ВЬСѢКѢ БО ПРОСИ ПРИКМЕТѢ. І ИЩАИ ОБРѢТАКТѢ. ТАКЖЕЩЮМОУ ОТВѢЗЕТѢ СѢ**

(Євангеліє від Матвія, VII).

Таблиця 1

Звукове та числове значення літер кирилиці

Буква	Назва букви	Звукове значення	Числове значення
1	2	3	4
А а	азъ	[а]	1
Б б	боуки	[б]	
В в	вѣди	[в]	2
Г г	глаголи	[г]	3
Д д	добро	[д]	4
Е е	ксть	[’е]	5
Ж ж	живѣте	[ж’]	
З з	зѣло	[дз’]	6
И и	ижеи	[і]	8
І і	иже	[і]	10
К к	гервь	[г’]	
Л л	како	[к]	20
М м	людик	[л]	30
Н н	мыслеѣ	[м]	40
О о	нашь	[н]	50
П п	онъ	[о]	70
Р р	покои	[п]	80
С с	рьци	[р]	100
Т т	слово	[с]	200
У у	тврѣдо	[т]	300
Ф ф	оукъ	[у]	(400)
Х х	фрьтъ	[ф]	500
Ц ц	хѣръ	[х]	600
Ч ч	отъ	[о]	800

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4
Ц ц	ци	[ц']	900
Ч ч	чрьвь	[ч']	90
Ш ш	ша	[ш']	
Щ щ	шта	[ш'т']	
Ъ ъ	кръ	[ð] (коротке)	
Ы ы	кры	[ы]	
Ь ь	крь	[’ě] (коротке)	
Ѣ ѣ	ѣтъ	[’ä]	
Ю ю	ю	[’у], [jy]	
Ѧ ѧ	ѧ йотоване	[’a], [ja]	
Ѧ ѧ	Ѧ йотоване	[’e], [je]	
Ѧ ѧ	юсъ малий	[’m] (носовий)	(900)
Ѧ ѧ	юсъ малий йотований	[’m], [jm]	
Ѧ ѧ	юсъ великий	[i] (носовий)	
Ѧ ѧ	юсъ великий йотований	[’i], [ji]	
Ѧ ѧ	кси	[кс]	60
Ѧ ѧ	пси	[пс]	700
Ѧ ѧ	фита	[ф]	9
Ѧ ѧ	ижица	[i], [v]	400

РОЗДІЛ 2. ФОНЕТИЧНА СИСТЕМА СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ ТА ЇЇ ФОРМУВАННЯ

§ 4. Вокалізм старослов'янської мови другої половини IX ст.

1. Прокоментуйте відбиті в таблицях 1, 2 класифікації голосних фонем старослов'янської мови. Поясніть критерії кожної з класифікацій.

Таблиця 1

Класифікація голосних за місцем артикуляції і ступенем підняття спинки язика

Ряд Піднесення	Передній	Середній	Задній
Високе	и	ы	оу
Середнє	ь є ѡ		ъ о ж
Низьке	ѣ		а

Таблиця 2

Інші класифікації голосних

За участю губ в артикуляції	Лабіалізовані	о оу ж
	Нелабіалізовані	и ь є ѡ ѣ ы љ а
За участю носового резонатора в артикуляції	Носові	ѡ ж
	Ротові (чисті)	и ь є ѣ ы оу љ о а
За тривалістю (часокількістю)	Голосні повного утворення	и є ѡ ѣ ы оу о ж а
	Редуковані	ь љ

2. У старослов'янській мові IX ст. були наявні такі голосні фонemi: **а, о, є, оу, ы, и, ъ, ѣ, ѥ, ѧ, ѡ**. Щодо кожної з цих фонем дайте відповіді на запитання:
 - а) якими літерами міг позначатися цей звук?
 - б) якого ряду цей голосний?
 - в) якого піднесення цей голосний?
 - г) лабіалізований чи нелабіалізований цей голосний?
 - г) носовий цей голосний чи чистий (ротовий)?
 - д) редукований цей голосний чи повного творення?

3. У старослов'янській мові IX ст. було 11 голосних фонем: **а, о, є, оу, ы, и, ъ, ѣ, ѥ, ѧ, ѡ**. Дайте відповіді на такі запитання:
 - а) які з цих голосних були переднього ряду і які – непередніх рядів?
 - б) які приголосні – тверді чи пом'якшені – були перед голосними переднього ряду? Для відповіді на поставлене запитання проаналізуйте слова: **шити, лити, село, лѣто, днь, патъ, десѣтъ, мѣсто, нести, коупити, ходити, начинати, отьць, ножь, ключь, ноць**;
 - в) які приголосні – тверді чи пом'якшені – були перед голосними непередніх рядів? Для відповіді на поставлене запитання проаналізуйте слова: **сѣнь, былъ, слава, дроугъ, братъ, домъ, столъ, мжжь, мждръ, сынъ, идж, пож, несж**;
 - г) перед якими голосними непередніх рядів могли бути тверді й м'які приголосні? Для відповіді на поставлене запитання проаналізуйте слова: **чаша, сама, тжча, чюдо, чоудо, зємла, шоумъ, шюмъ, женж, землж, слышати, доуша, овьцж**;
 - г) поясніть, чому в наведених словах написано **ѣ**, а не **ѣ**: **ножь, вашь, отьць, плаць, ключь, стражъ, пѣтиць** (род. відм. мн.), **лоучь**;
 - д) поясніть, чому в наведених словах написано **и**, а не **ы**: **коньци, овьци, старьци, творьци**;
 - е) укажіть, після яких приголосних уживано **ѣ**, а після яких – **ѣ**: **столъ, конь, свѣтъ, власть, плодъ, корабль, равъ, ключь**.

4. Скільки ротових голосних середнього піднесення включала система вокалізму старослов'янської мови?

5. Скільки нелабіалізованих редукованих ротових голосних включала система вокалізму старослов'янської мови?
6. Скільки нелабіалізованих носових голосних повного творення включала система вокалізму старослов'янської мови?
7. Скільки лабіалізованих ротових голосних заднього ряду включала система вокалізму старослов'янської мови?
8. Скільки нелабіалізованих ротових голосних переднього ряду включала система вокалізму старослов'янської мови?
9. Скільки лабіалізованих редукованих голосних середнього піднесення включала система вокалізму старослов'янської мови?
10. Скільки лабіалізованих голосних переднього ряду середнього піднесення включала система вокалізму старослов'янської мови?
11. Скільки нелабіалізованих ротових голосних середнього ряду включала система вокалізму старослов'янської мови?
12. Назвіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: голосний переднього ряду, середнього піднесення, повного творення, ротовий, нелабіалізований.
13. Назвіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: голосний заднього ряду, низького піднесення, повного творення, ротовий, нелабіалізований.
14. Назвіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: голосний переднього ряду, середнього піднесення, повного творення, носовий, нелабіалізований.
15. Назвіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: голосний заднього ряду, середнього піднесення, повного творення, ротовий, лабіалізований.
16. Назвіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: голосний заднього ряду, середнього піднесення, повного творення, носовий, лабіалізований.
17. Назвіть лабіалізовані ротові голосні повного творення.

18. Назвіть нелабіалізовані ротові голосні повного творення низького піднесення.
19. Назвіть нелабіалізовані ротові голосні повного творення високого піднесення.
20. Назвіть нелабіалізовані ротові голосні повного творення переднього ряду.
21. Назвіть лабіалізовані ротові голосні.
22. Назвіть нелабіалізовані голосні заднього ряду.
23. Назвіть лабіалізовані голосні заднього ряду.
24. Назвіть нелабіалізовані голосні переднього ряду.
25. Назвіть нелабіалізовані голосні низького піднесення.
26. Назвіть нелабіалізовані голосні високого піднесення.
27. Укажіть таку пару, в якій один голосний відрізняється від іншого тільки за місцем артикуляції в горизонтальному напрямі: **о – ъ; ѡ – ж; Ѣ – а; ѡ – є; ѣ – и; ы – о; ь – є; ѧ – ѣ.**
28. Укажіть таку пару, в якій один голосний відрізняється від іншого тільки за місцем артикуляції в горизонтальному напрямі: **ы – оу; ѡ – ж; ѣ – є; ѣ – ѡ; и – ы; и – оу; є – о; ѡ – а.**
29. Укажіть таку пару, в якій один голосний відрізняється від іншого тільки за ступенем підняття спинки язика до відповідної частини піднебіння: **ы – ж; ы – а; и – а; оу – ѣ; оу – о; ж – оу; ѣ – а; ѣ – ь.**
30. Укажіть таку пару, в якій один голосний відрізняється від іншого тільки за ступенем підняття спинки язика до відповідної частини піднебіння: **є – ѣ; ѣ – а; ѣ – ь; оу – ѣ; ѡ – ѣ; и – ы; ж – ѣ; о – є.**
31. Укажіть таку пару, в якій один голосний відрізняється від іншого тільки за часокількістю: **ы – ѣ; ь – ѣ; ь – и; оу – ѣ; ѣ – а; ѡ – ь; ж – ѣ; ь – є.**
32. Укажіть таку пару, в якій один голосний відрізняється від іншого тільки за участю носового резонатора в артикуляції: **ж – ѣ; ж – оу; ж – а; ж – ы; ѡ – ѣ; ѡ – ь; ѡ – и; ѡ – є.**

33. За якими артикуляційними ознаками розрізняються голосні звуки першого складу в таких парах слів: **мѣтити** – **мошти**, **пѣдити** – **поспѣхъ**?
34. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати голосні звуки першого складу в таких парах слів: **рѣбро** – **радъ**, **тѣж** – **тагота**?
35. За якими артикуляційними ознаками розрізняються голосні звуки першого складу в таких парах слів: **печаль** – **пѣть**, **лѣпта** – **лѣшта**?
36. За якими артикуляційними ознаками розрізняються голосні звуки першого складу в таких парах слів: **колѣно** – **кѣпина**, **ложѣ** – **лѣжити**?
37. За якими артикуляційними ознаками розрізняються голосні звуки першого складу в таких парах слів: **мѣрило** – **мало**, **мѣхъ** – **мамона**?
38. За якими артикуляційними ознаками розрізняються голосні звуки першого складу в таких парах слів: **мѣхъ** – **молохъ**, **мѣкнѣти** – **могила**?
39. За якими артикуляційними ознаками розрізняються голосні звуки першого складу в таких парах слів: **мѣтеж** – **межда**, **мѣсти** – **мести**?
40. За якими артикуляційними ознаками розрізняються голосні звуки першого складу в таких парах слів: **дѣлатель** – **демонъ**, **зѣница** – **земля**?
41. За якими артикуляційними ознаками розрізняються голосні звуки першого складу в таких парах слів: **пѣтица** – **пѣшено**, **дѣва** – **дѣньсь**?
42. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати всі голосні звуки у словах **грати**, **дѣсѣть**, **жрѣвьць**, **зрѣѣти**, **лѣстити**?
43. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати всі голосні звуки у словах **бѣгати**, **врачевати**, **вѣзати**, **грысти**, **минѣти**?

44. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати всі голосні звуки у словах **всьь, двьрь, дъждь, льстьць?**
45. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати всі голосні звуки у словах **люто, оухо, чюдо, кждоу, просто?**
46. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати всі голосні звуки у словах **звѣшти, знаменіє, витати, выкати, вѣѣа?**
47. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати всі голосні звуки у словах **глашати, вѣштин, врѣтено, глаумити, бѣдѣти?**
48. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати всі голосні звуки у словах **занимъ, лѣпта, запѣти, жрътва, ныръ?**
49. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати всі голосні звуки у словах **мѣтежь, мьнѣти, вѣштє, врѣдити, нѣмьць?**
50. Укажіть, які старослов'янські голосні не могли стояти на початку слова.
51. Які гіпотези відомі в славістиці щодо звукової природи давнього **ѣ**? Хто зі славістів розробляв ці гіпотези?
52. Викладіть суть версії про монофтонгічну природу **ѣ**. Наведіть аргументи, що свідчать про таку вимову **ѣ**.
53. Викладіть суть версії про дифтонгічний характер **ѣ**. Наведіть аргументи, що свідчать про вимову **ѣ** як дифтонга.
54. Які рефлeksi фонем, що позначалася літерою **ѣ**, відомі в сучасних слов'янських мовах? У чому специфіка північно-української (поліської) рефлексії **ѣ**?
55. Про що свідчать часті випадки написання в кириличних пам'ятках літери **ѣ** замість **ѧ** і навпаки?
Пор.: **твоѣ воля, бесѣда твоѣ, дроугаѣ жена.**

56. Укажіть, у який спосіб, як правило, передавався **ѣ** у старослов'янізмах, що були запозичені румунською, грецькою та албанською мовами.
57. Хто з учених відкрив фонетичне значення старослов'янських **ѧ, Ѩ**?
58. Які аргументи свідчать про вимову старослов'янських **ѧ, Ѩ** як носових голосних?
59. Чим відрізнялася артикуляція **ѧ, Ѩ** від артикуляції ротових **є, о**?
60. Укажіть фонетичне значення старослов'янських лігатур **ѧѧ, ѧѨ**. Наведіть приклади.
61. Які рефлекси фонем, що позначалися літерами **ѧ, Ѩ**, відомі в сучасних слов'янських мовах? Які сучасні слов'янські мови та діалекти зберігають носову вимову голосних відповідно до **ѧ, Ѩ**?
62. Охарактеризуйте звукову природу старослов'янських редукованих **ѣ** та **ѥ**. Від чого залежала вимова цих голосних?
63. Окресліть сильну та слабку позиції редукованих **ѣ** та **ѥ**.
64. Чи зберігаються позиції редукованих **ѣ** та **ѥ** під час відмінювання слова? Наведіть приклади.
65. Прочитайте наведені слова й доберіть українські (при потребі – російські) відповідники. Визначте сильні та слабкі позиції редукованих **ѣ** та **ѥ**:
сѣплѣтати, правѣдныи, сѣтъня, чловѣчство, жьнѣ, цвѣтъкъ, пьнѣти, кротъкъ, вѣрънѣ, чѣстъныи, чѣстънѣ, тѣчънѣ, безпѣтънѣ, сѣзѣдати, вѣплѣ, мѣстити, тѣпѣтати, вѣсьдѣ.
66. Знайдіть в уривку з *Остромирового Євангелія* редуковані **ѣ** та **ѥ** у слабкій позиції:
вѣ оно вѣѣмѣ. принѣ нѣ вѣ градѣ самаренскѣ. нарицаемы соѣхарѣ. близѣ вѣси ѣѣже да ѣнаковѣ носифоѣ

сыноу своѣмоу. бѣ же тоу ст҃жденьцѣ иаковль. и сѣ же троуждѣ сѧ отъ пѧти сѣдѣаше тако на ст҃жденьци.

Переклад: У той час прийшов Ісус в місто самарійське, яке називалося Сухар. Поблизу села, яке дав Яків своєму синові Іосифу, була тут криниця Якова. Ісус же, втомившись із дороги, сів просто на криниці.

67. Окресліть основні орієнтири щодо правильного вживання літер **ѣ** та **ь** у словах старослов'янської мови.

68. Доберіть старослов'янські відповідники до наведених українських слів. Зверніть увагу на вживання літер **ѣ** та **ь**.

Примітка. Пам'ятайте, що в старослов'янській мові не було кореневих морфем без голосних звуків.

Послати, пень, прати, пісок (корінь пѣс-), борець, лев, ваи, честь, назвати, сон, сто, лоб, сотня, лестити, старець, знати, замок, весь, мстити, ключ, орел, плоть, рот, жезл, тесть.

69. Доберіть старослов'янські відповідники до наведених російських слів. Зверніть увагу на вживання літер **ѣ** та **ь**, а також **ы**, **и**.

Примітка. Пам'ятайте, що в старослов'янській мові не було кореневих морфем без голосних звуків.

Узок – узкий, далек – далекий, глубок – глубокий (корінь глѣб-), высок – высокий, горек – горький, жесток – жестокий, краток – краткий, грешен – грешный (корінь грѣш-), юнец, хитрец, отец, льстец, рождѣ, остаток, драгъ, сохранигъ, собратъ, подложитъ.

70. Котрі слова написано правильно з огляду на вживання редукованих чи голосних **о**, **ѣ**?

оселѣ, сѣтъна, цвѣтокъ, тѣчка, дѣждѣ, кратокъ, чѣстѣныи, точѣныи, отѣцъ, мѣстити, тѣпѣтати, дождѣ, дѣска, плѣтъ, дѣшти, чѣстѣ, конецъ, рождѣ, пѣсокъ, зѣло, юнецъ, стѣкло, бездѣна, жезлѣ, орелѣ, гостинецъ, двѣрь, ногѣтъ, гонѣцъ.

71. Які рефлекси фонем, що позначалися літерами **ѣ, ѥ**, відомі в сучасних слов'янських мовах? Чи залежала їхня рефлексія від позиції у слові?
72. Відповідно до яких старослов'янських голосних у східно-слов'янських мовах розвинулися так звані випадні голосні [o], [e]? Наведіть приклади і дайте історичний коментар.
73. Які праслов'янські голосні середнього піднесення в позиції перед **i* зберігали свою надкоротку тривалість, але зазнавали асиміляції до наступного **i* як голосного високого піднесення, внаслідок чого заступалися звуками високого піднесення?
74. У яких фонетичних позиціях у старослов'янській мові виступали редуковані **ы, и**?
75. Чи були старослов'янські редуковані **ы, и** самостійними фонемами?
76. Окресліть сильну та слабку позиції редукованих **ы, и**.
77. У поданих прикладах укажіть голосні **ы, и** повного творення та редуковані **ы, и**. Визначте сильну і слабку позиції редукованих **ы, и**.
стѣны, житиѣ, брѣѣ, змиѣ, лѣтъны, кѣнигы, слѣпы, копикъ, вражинъ, выѣ, влагы, владыка, шина, жрѣви, дыханѣ, змиѣ, мѣстиѣ, славни, вѣноушити, быликъ, лисни, коупити, биѣтъ, новы, достоѣниѣ, врабѣ, вѣстиѣ.
78. З'ясуйте історичну долю редукованих **ы, и** в українській та російській мовах.

§ 5. Консонантизм старослов'янської мови другої половини IX ст.

1. Прокоментуйте відбиті в таблиці 1 класифікації приголосних фонем старослов'янської мови. Поясніть критерії кожної з класифікацій.

Таблиця 1

Класифікація приголосних фонем

За місцем творення	Губні	Губно-губні	б п м
		Губно-зубні	в ф
	Язикові	Передньо-язикові	д т з с л н р ж' ш' ч' ц' с' жд' шт'
		Середньо-язикова	[j]
		Задньо-язикові	г к х
За співвідно- шенням голосу й шуму	Сонорні		м н р л
	Шумні	Дзвінкі	б в г д з с' ж' жд' [j]
		Глухі	к п т ф х с ш' ч' ц' шт'
За способом творення	Проривні		б п д т г к
	Щілинні		в ф з с ж' ш' х [j]
	Змично- щілинні	Носові	м н
		Плавні	Боковий л
			Вібрант р
	Африкати		ц' ч' с'
	Складні		жд' шт'
За твердістю / м'якістю	Постійно тверді		г к х
	Постійно м'які		ж' ч' ш' ц' с' [j] жд' шт'
	Такі, що утворюють корелятивні пари за твердістю / м'якістю		д - д' т - т' з - з' с - с' л - л' н - н' р - р' в - в' п - п' м - м' в - в' ф - ф'

2. Будь-який приголосний звук навчіться характеризувати за всіма класифікаційними критеріями:
 - а) за місцем творення;
 - б) за способом творення;
 - в) за участю голосу й шуму;
 - г) за твердістю/м'якістю.
3. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; губний, губно-губний; шумний, дзвінкий, утворює акустичну пару за ознакою дзвінкості/глухості; проривний; твердий, утворює акустичну пару за ознакою твердості/м'якості.
4. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, передньоязиковий; шумний, дзвінкий, утворює акустичну пару за ознакою дзвінкості/глухості; щілинний; постійно м'який.
5. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, передньоязиковий; шумний, глухий, утворює акустичну пару за ознакою дзвінкості/глухості; щілинний; постійно м'який.
6. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, передньоязиковий; шумний, глухий, утворює акустичну пару за ознакою дзвінкості/глухості; щілинний; твердий, утворює акустичну пару за ознакою твердості/м'якості.
7. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, передньоязиковий; шумний, дзвінкий, утворює акустичну пару за ознакою дзвінкості/глухості; щілинний; твердий, утворює акустичну пару за ознакою твердості/м'якості.
8. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, передньоязиковий; шумний, глухий, утворює акустичну пару за ознакою дзвінкості/глухості; афrikата; постійно м'який.
9. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, передньоязиковий;

шумний, глухий, не утворює акустичної пари за ознакою дзвінкості/глухості; афrikата; постійно м'який.

10. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; яzиковий, задньоязиковий; шумний, глухий, не утворює акустичної пари за ознакою дзвінкості/глухості; щілинний; постійно твердий.
11. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; яzиковий, задньоязиковий; шумний, глухий, утворює акустичну пару за ознакою дзвінкості/глухості; проривний; постійно твердий.
12. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; яzиковий, задньоязиковий; шумний, дзвінкий, утворює акустичну пару за ознакою дзвінкості/глухості; проривний; постійно твердий.
13. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; яzиковий, передньоязиковий; сонорний; носовий; твердий, утворює акустичну пару за ознакою твердості/м'якості.
14. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; яzиковий, передньоязиковий; сонорний; вібрнт; твердий, утворює акустичну пару за ознакою твердості/м'якості.
15. Який приголосний був відсутній у праслов'янській мові, а в старослов'янській мові використовувався тільки в словах грецького походження? Охарактеризуйте цей звук за всіма класифікаційними критеріями.
16. Яка старослов'янська фонема не мала спеціального позначення, а передавалася тільки в складі лігатур? Охарактеризуйте цей звук за всіма класифікаційними критеріями.
17. Назвіть старослов'янські афrikати. Чи відповідає кількість афrikат старослов'янської мови кількості афrikат у сучасній українській мові?
18. До якої групи за місцем творення належать усі старослов'янські афrikати?

19. Укажіть кількість постійно м'яких африкат у старослов'янській мові.
20. Чи були у старослов'янській мові тверді афrikати?
21. На які групи поділяються старослов'янські афrikати за співвідношенням голосу й шуму?
22. Назвіть старослов'янські складні приголосні. До якої групи за місцем творення вони належать?
23. Чи були у старослов'янській мові тверді складні приголосні?
24. На які групи поділяються старослов'янські складні приголосні за співвідношенням голосу й шуму?
25. Назвіть старослов'янські сонорні. Чи відповідає кількість сонорних старослов'янської мови кількості сонорних у сучасній українській мові?
26. На які групи поділяються старослов'янські сонорні за способом творення?
27. На які групи поділяються старослов'янські сонорні за місцем творення?
28. Які шумні приголосні у старослов'янській мові не утворювали акустичних пар за дзвінкістю/глухістю?
29. Які дзвінкі приголосні не мали парних відповідників серед глухих?
30. Які глухі приголосні не мали парних відповідників серед дзвінких?
31. Які тверді приголосні у старослов'янській мові не мали парних відповідників серед м'яких?
32. Які м'які приголосні у старослов'янській мові не мали парних відповідників серед твердих?
33. Тільки твердими чи тільки м'якими в старослов'янській мові були задньоязикові приголосні? Чим пояснити старослов'янські написання **гыбѣль**, **великыи**, **хытръ**, **кыпѣти** порівняно з російськими *гибель*, *великий*, *хитрый*, *кипеть*?

34. Чи відповідає кількість постійно м'яких приголосних старослов'янської мови кількості постійно м'яких приголосних в українській?
35. Чи відповідає кількість постійно твердих приголосних старослов'янської мови кількості постійно твердих приголосних в українській мові?
36. Чим пояснити паралельні старослов'янські написання **шюмъ** – **шоумъ**, **чюдо** – **чоудо**, **отъцю** – **отъцоу**, **мжжъ** – **мжжъ**, **мжжю** – **мжжюу**, **ноштъ** – **ноштъ**, **лежаштъ** – **лежаштъ**? Визначте, який варіант написання відбиває давнішу вимову цих звуків.
37. Про що свідчить паралельне написання в пізніх пам'ятках **польса** – **польза**, **пѣнась** – **пѣназь**, **стьза** – **стьза**?
38. Якими фонетичними ознаками у старослов'янській мові характеризувалися грецизми?
39. Знайдіть фонетичні ознаки грецького походження слів **кедръ**, **архирери**, **филипъ**, **георгии**, **гигантъ**, **ѡма**, **евангелик**, **келиа**, **кипарисъ**, **хероувимъ**, **ангелъ**, **египтъ**, **легеонъ**, **окианъ**, **порфира**, **серафимъ**.
40. Прокоментуйте таблицю 2.

Таблиця 2

Розміщення звуків у складах

Початок складу

Кінець складу

Приголосний						Голосний
глухий		дзвінкий			сонорний	
щілинний	проривний або африката	щілинний	проривний або африката	дзвінкий в	носовий н, м плавний р, л	

41. З'ясуйте суть закону відкритого складу та тенденції до наростання звучності у складі.
42. З якої мови успадкувала старослов'янська мова закон відкритого складу?
43. Укажіть, які звуки в старослов'янській мові могли організовувати склад.
44. Чи можна стверджувати, що в старослов'янській мові склад міг закінчуватися тільки на голосний?
45. Чи можна стверджувати, що в старослов'янській мові склади були тільки відкритими і закінчувалися або на голосні звуки, або на складотворчі плавні **р, л**?
46. Із-поміж поданих виберіть той приголосний, який мав найбільшу звучність: **м, в, д, р, ж, з, н, б, [j], г**.
47. Із-поміж поданих виберіть той шумний приголосний, який мав найбільшу звучність: **м, в, д, р, ж, з, н, б, [j], г**.
48. Із-поміж поданих виберіть той дзвінкий приголосний, який мав найбільшу звучність: **м, в, д, р, ж, з, н, б, [j], г**.
49. Із-поміж поданих груп приголосних виберіть ту, звуки якої характеризувалися найменшою звучністю: сонорні плавні **р, л**; сонорні носові **м, н**; дзвінкі проривні; дзвінкі щілинні; дзвінкі африкати; глухі проривні; глухі щілинні; глухі африкати.
50. Із-поміж поданих груп приголосних виберіть ту, звуки якої характеризувалися найбільшою звучністю: сонорні плавні **р, л**; сонорні носові **м, н**; дзвінкі проривні; дзвінкі щілинні; дзвінкі африкати; глухі проривні; глухі щілинні; глухі африкати.
51. Чи могло бути у старослов'янській мові в одному складі підряд декілька приголосних?
52. Чи могло бути у старослов'янській мові в одному складі підряд два дзвінких приголосних?

53. Чи могло бути у старослов'янській мові в одному складі підряд два дзвінких проривних приголосних?
54. Чи могло бути у старослов'янській мові в одному складі підряд два глухих приголосних?
55. Чи могло бути у старослов'янській мові в одному складі підряд два глухих щілинних приголосних?
56. Чи могло бути у старослов'янській мові в одному складі підряд два глухих проривних приголосних?
57. Чи могло бути у старослов'янській мові в одному складі підряд два сонорних приголосних?
58. Поділіть наведені слова на склади. Прокоментуйте складо-поділ у старослов'янській мові.
быстрѣ, цвѣтъ, зѣмля, ловитѣа, злѣкъ, звѣкъ, сладѣкыи, млѣти, творѣць, звѣкнѣти, бесплѣтънѣ, распѣти, плѣсти, низвести, съвѣрати, съплѣтати, строѣа, ѡзыкъ, вѣплѣ, звѣрь, нравѣ, безводнѣ, льстѣць.
59. У який спосіб у старослов'янській писемності позначався складотворчий характер сонорних плавних р, л?
60. Чи можна стверджувати, що літери **ѣ** або **ь** після р, л завжди вказували на складотворчий характер сонорних плавних?
61. Яке звукове значення мали старослов'янські сполучення літер **рѣ, лѣ, рь, ль** між приголосними, якщо їм відповідають українські (російські) сполучення [ро], [ло], [ре], [ле]?
62. Яке звукове значення мали старослов'янські сполучення літер **рѣ, лѣ, рь, ль** між приголосними, якщо їм відповідають українські (російські) сполучення [ор], [ол], [ер], [ел]?
63. Укажіть, за яких умов старослов'янські сполуки **рѣ, лѣ, рь, ль** між приголосними позначають складотворчий характер плавних р, л. Для відповіді проаналізуйте подані слова: **трѣновыи, дрѣзати, стлѣпѣ, срьпѣ, врьхѣ, тврьдѣ, мрьзѣсть, скръвѣ, зрьно, плѣнѣ, срьдѣце, дрѣжати, дрѣзѣсть, млѣва.**

64. З'ясуйте, чи старослов'янські сполуки **рѣ, лѣ, рѣ, лѣ** між приголосними позначають складотворчі **р, л**, якщо цим буквосполукам відповідають українські (російські) сполучення [ро], [ло], [ре], [ле]. Для відповіді проаналізуйте слова: **слѣза, крѣвь, дрѣжати, дрѣва, крѣшити, хытрыць, грѣѣти, стрѣленик, крѣстити, трѣвога, скрѣжѣтъ, вѣскрѣсъ, вѣѣха**.
65. Чи позначали букви **ѣ** та **ѣ** після **р** та **л** редуковані голосні, якщо в пам'ятках старослов'янської писемності XI ст., тобто після занепаду редукованих, на місці літер **ѣ** та **ѣ** знаходимо **о, є**?
66. Чи вказували букви **ѣ** та **ѣ** після **р** та **л** на складотворчий характер сонорних плавних, якщо в пам'ятках старослов'янської писемності XI ст., тобто після занепаду редукованих, на місці літер **ѣ** та **ѣ** знаходимо **о, є**?
67. Якщо букви **ѣ** та **ѣ** після **р** та **л** указували на складотворчий характер плавних сонорних, то чи можна в пам'ятках старослов'янської писемності XI ст., тобто після занепаду редукованих, на місці літер **ѣ** та **ѣ** знайти **о, є**?
68. З'ясуйте, чи позначали у словах типу **плѣтъ, крѣстъ** букви **ѣ, ѣ** після **р, л** складотворчість плавних сонорних, якщо після занепаду редукованих з'явилися написання **плоть, крѣстъ**.
69. Оскільки букви **ѣ, ѣ** після **р, л** у словах типу **длѣтъ, вѣкъ, скрѣвь, зрьно** позначали складотворчий характер плавних, то чи було можливе після занепаду редукованих написання букв **о, є** на місці літер **ѣ, ѣ** (**длогъ, влокъ, скровъ, зрено**)?
70. У звуковій структурі котрих старослов'янських слів представлено складотворчі плавні сонорні **р, л**?
рѣжѣ, поврѣжѣти, крѣшити, зрьцало, чрьпати, грѣдыни, крѣмѣ, мрѣзость, чрьнило, крѣвопролитіє, мрѣзнѣти, млѣнни, срьпѣ, твѣрдость, длѣгота, крѣѣха, хытрыць, плѣнѣ, дрѣзость, дрѣжава.
71. У котрих словах перший склад закінчується на приголосний?
грѣтанѣ, трѣтъ, грѣлица, грѣмѣти, рѣжѣ, твѣрдыни, орьлѣ, жрьтва, врьтъпѣ, дрѣжати, дрѣжати, трѣстъ, вѣѣна, тѣѣкнѣти.

72. У котрих словах перший склад закінчується на голосний?
БРЬВЬНО, КРЪЧЬМА, ТРЬНОВЫН, МРЪТВОСТЬ, ЧРЪТА, СЪВРЪСТЬНИКЪ, СТРЪМЛЕНИК, ПРЪВЪНЬЦЬ, ПЛЪКЪ, ВРЪСТА, ВРЪТЪТИ.
73. Укажіть, на який звук – сонорний приголосний чи редукований голосний – закінчуються перші склади слів **ВРЪХЪ, ГРЪДОСТЬ, ПРЪСТЬНЬ, СРЪПЪ, ЖРЪДЪ.**
74. Укажіть, на який звук – сонорний приголосний чи редукований голосний – закінчуються перші склади слів **ДЛЪГЪ, ВЛЪКЪ, СЛЪНЬЦЕ, ПЛЪНЪ, СРЪПЪ.**
75. Укажіть, на який звук – сонорний приголосний чи редукований голосний – закінчуються перші склади слів **КРЪСТЬ, СКРЪЖЪТЪ, ДРЪЖАТИ, КРЪВЪ, ДРЪВА.**
76. Укажіть, на який звук – сонорний приголосний чи редукований голосний – закінчуються перші склади слів **СЛЪЗА, ПЛЪТЬ, ПЛЪВАТИ.**
77. Чи позначали букви **Ъ** та **Ь** після **Р** та **Л** у наведених словах редуковані голосні звуки: **ДРЪЗОСТЬ, ВРЪСТА, ДРЪЖАТИ, ВЛЪХЪ?**
78. Чи позначали букви **Ъ** та **Ь** після **Р** та **Л** у наведених словах редуковані голосні звуки: **СЛЪЗА, СКРЪЖЪТЪ, ПЛЪВАТИ, ВЛЪХЪ?**
79. У котрій пам'ятці найбільш послідовно дотримано норми вживання редукованих після **Р** та **Л** ?
80. Чим пояснити той факт, що у Зографському євангелії, де рідко трапляються помилки в уживанні редукованих, після **Р** та **Л** переписувач часто замінює **Ъ** на **Ь** і навпаки?
 Пор.: **ВРЪХЪ – ВРЪХЪ, ДЛЪГЪ – ДЛЪГЪ, ВЛЪКЪ – ВЛЪКЪ, ПРЪВЪ – ПРЪВЪ, СЛЪНЬЦЕ – СЛЪНЬЦЕ, СКРЪБЪ – СКРЪБЪ, СРЪПЪ – СРЪПЪ, ТВРЪДЪ – ТВРЪДЪ, СЪМРЪТЬ – СЪМРЪТЬ, ВРЪТЬПЪ – ВРЪТЬПЪ.**
81. У яких сучасних слов'янських мовах зберігаються складотворчі сонорні плавні?

82. Які сучасні слов'янські мови найбільш послідовно зберігають давні відмінності між сполученнями сонорних плавних із редукованими залежно від їхнього походження?
83. Чи мали кінцевий редукований **ъ** старослов'янські проклітики (прийменники і префікси) на **-з**?
84. Поясніть, чим зумовлено заступлення кінцевого **з** у проклітиках **раз-**, **без-**, **из-**, **низ-**, **чрѣз-**, **въз-** звуком **с**:
възвратити – **въсканцаникъ**, **въсканкнжти**, **въсходити**;
безоумьнъ, **безводьнъ** – **бескорыстьный**, **беспечаликъ**;
избивати, **избърати** – **ископати**, **искоусити**, **испити**, **испытати**;
низвести, **низлагати** – **нисходити**, **ниспасти сѧ**;
разбити, **разоумъ** – **раскопати**, **расточити**, **расхытити**.
85. Поясніть звукову структуру префіксів **раз-**, **без-**, **из-**, **низ-**, **чрѣз-**, **въз-**, а також звуковий склад кореня. Укажіть, які звукові зміни відбулися в цих словах на межі префіксальної і кореневої морфем:
безаконникъ, **бесрамынъ**, **бестоудьный**, **иштистити**,
безаконьникъ, **истхнжти**, **бежизьнынъ**, **ицѣлти**, **бестраха**,
иштадикъ, **расждити**.
86. Чи суперечить звукова структура слів **възвратити**, **избивати**, **низвести**, **безводьнъ**, **избърати**, **низлагати** закону відкритого складу та тенденції наростання звучності у складі? Аргументуйте свою відповідь.
87. Чи суперечить звукова структура слів **беспечаликъ**, **ископати**, **испытати**, **расточити** закону відкритого складу та тенденції наростання звучності у складі? Аргументуйте свою відповідь.
88. З'ясуйте, на який звук – щілинний приголосний **з** чи голосний – закінчуються перші склади наведених старослов'янських слів із префіксами: **разбити**, **възвратити**, **избивати**, **низвести**, **безводьнъ**, **избърати**, **низлагати**.
89. З'ясуйте, на який звук – щілинний приголосний **с** чи голосний – закінчуються перші склади наведених старослов'ян-

ських слів із префіксами: **вѣсклицаниѣ, бѣсплѣтънѣ, нѣскопати, нѣспытати.**

90. Який варіант складоподілу у старослов'янській мові правильний?

а) **раз-бити, вѣз-вратити, нѣз-бивати, нѣз-вести, бѣз-воднѣ, нѣз-бѣрати, нѣз-лагати;**

б) **ра-збити, вѣ-звратити, н-збивати, нѣ-звести, бѣ-зводнѣ, н-збѣрати, нѣ-злагати.**

91. Звукова структура котрих слів на межі префіса й кореня відбиває тільки наслідки асиміляції за глухістю?

вѣсхѣдити, рашнѣрити, нѣштѣстити, нѣсправленѣ, нѣждити, вѣсхѣдѣ, нѣштѣзнѣжѣти, рашѣтити, вѣсклицаниѣ.

92. Поясніть появу *вставних* **д** (між **з** та **р**) та **т** (між **с** та **р**):

вѣздратовати сѣ замість **вѣзрадовати сѣ**;

вѣздрасѣти замість **вѣзрасѣти**;

раздрѣшити замість **разрѣшити**;

страмѣ замість **срамѣ**;

вѣздрасѣти замість **вѣзрасѣти**;

нѣдрѣшити замість **нѣрѣшити**;

бѣздрозѣма замість **бѣз розѣма**;

бѣздраниѣ замість **бѣз раниѣ**.

93. Звукова структура котрих слів відбиває наслідки асимілятивних змін, пов'язаних із тенденцією наростання звучності?

страмѣ, вѣздрасѣти, нѣштѣстити, бѣздрозѣма, вѣздрѣдати, раздрѣшити, бѣзаконьникѣ, раздрѣшити, вѣздрасѣтѣ, рашѣтити.

94. Звукова структура котрих слів відбиває дію старослов'янської тенденції до уникання різкого наростання звучності у складі?

бѣзаконѣ, рашѣдити, бѣздрозѣма, бѣжизньнѣ, вѣздрѣдати, раздрѣшити, страмѣ, раздрѣшити, вѣздрасѣтѣ.

§ 6. Формування слов'янської системи вокалізму

1. Поясніть, чому на сучасному етапі можлива реконструкція системи праїндоевропейського вокалізму.
2. Окресліть компоненти системи вокалізму праїндоевропейської мови.
3. Укажіть, які протиставлення були характерні для мікросистеми праїндоевропейських монофтонгів.
4. Чи успадкувала праслов'янська мова протиставлення монофтонгів за часокількістю (тривалістю)?
5. Яким фонетичним законом у праслов'янській мові був зумовлений розвиток усіх праїндоевропейських монофтонгів?
6. У чому суть закону делабіалізації?
7. Використовуючи таблицю 1, прокоментуйте типову рефлексію праїндоевропейських монофтонгів на праслов'янському ґрунті.

Таблиця 1

Типова рефлексія праїндоевропейських монофтонгів у праслов'янській мові

Праїндоевропейська мова	Праслов'янська мова		Праїндоевропейська мова
<i>короткі монофтонги</i>			<i>довгі монофтонги</i>
*ě →	*e (e)	*ĕ (ѣ)	← *ē
*ǫ, *ǣ →	*o (o)	*a (a)	← *ō, *ā
*ī →	*ь (ь)	*i (и)	← *ī
*ū →	*ъ (ъ)	*y (ы)	← *ū

8. Використовуючи таблицю 1, з'ясуйте, скільки голосних монофтонгічного походження включала система вокалізму праслов'янської мови.

9. Назвіть праслов'янські голосні монофтонгічного походження.
10. Укажіть, які праслов'янські голосні постали внаслідок дії закону, за яким давні монофтонги втрачали протиставлення за часокількістю і змінювали свою якість.
11. У зв'язку з дією яких фонетичних законів постали слов'янські голосні *у (ы), *ъ (ѣ)?
12. Ураховуючи загальні тенденції розвитку праіндоєвропейських монофтонгів, дифтонгів і дифтонгоїдів, укажіть, які праслов'янські голосні розвинулися тільки з давніх монофтонгів.
13. Укажіть, які праслов'янські голосні продовжують давні довгі монофтонги.
14. Ураховуючи загальні тенденції розвитку праіндоєвропейських монофтонгів, дифтонгів і дифтонгоїдів, укажіть, які праслов'янські голосні розвинулися тільки з давніх довгих монофтонгів.
15. Укажіть, які праслов'янські голосні продовжують праіндоєвропейські короткі монофтонги.
16. На основі таблиці 2 підготуйте розповідь про розвиток кожного праіндоєвропейського довгого монофтонга у праслов'янській мові.

Таблиця 2

**Розвиток праіндоєвропейських
довгих монофтонгів у праслов'янській мові**

Праіндоєвропейська мова	Праслов'янська мова	Спеціальні умови якісної зміни голосних
*ā	*a (a)	
*ō	*a (a)	
*ē	*ě (ѣ)	
	*'a (ta)	після j, ž, č, š
*ū	*y (ы)	
*ī	*i (и)	

17. На основі таблиці 3 підготуйте розповідь про розвиток кожного праїндоевропейського короткого монофтонга у праслов'янській мові.

Таблиця 3

**Розвиток праїндоевропейських
коротких монофтонгів у праслов'янській мові**

Праїндоевропейська мова	Праслов'янська мова	Спеціальні умови якісної зміни голосних
*ā	*o (o)	
*ō	*o (o)	
	*e (e)	у кінцевому давніше закритому складі після м'яких приголосних
	*ь (ь)	у кінцевому давніше закритому складі після м'яких приголосних
	*ъ (ъ)	у кінцевому давніше закритому складі після твердих приголосних
*ě	*e (e)	
	*o (o)	перед *ц / *v, за яким стояв задній голосний
*ū	*ъ (ъ)	
*ī	*ь (ь)	

18. Поясніть, на основі чого зроблено висновок про походження праслов'янських голосних із довгих та коротких праїндоевропейських монофтонгів.
19. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
ст.-сл. **дѣла** – д.-інд. *dīvā*;
ст.-сл. **мѣхъ** – литов. *mīsas*, латин. *mīscūs*;
ст.-сл. **сынѣ** – д.-інд. *sūnīś*, литов. *sunūs*.
20. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
ст.-сл. **бѣрѣ** – латин. *fērō* “несу”, грец. *φέρω* [fērō] “несу”;
ст.-сл. **нѣбо** – латин. *nēbula* “туман”, грец. *νέφος* [nēfōs] “хмара, туман”.

21. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. домъ – латин. *dōmūs*, грец. δόμος [dōmōs];
 ст.-сл. морє – латин. *māre*;
 ст.-сл. овьца – д.-інд. *ávis*;
 ст.-сл. ось – латин. *āxis*, грец. ἄξων [āksōn], д.-інд. *ákṣah*.
22. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. вѣдова – латин. *vīdua*;
 ст.-сл. мѣнии – латин. *mīnor* “менше”;
 ст.-сл. гостѣ – латин. *hostīs* “ворог, чужоземець”.
23. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. быти – д.-інд. *bhūtiṣ* “буття”;
 ст.-сл. мышь – д.-інд. *mūṣ*;
 ст.-сл. сынѣ – д.-інд. *sūnūṣh*, литов. *sūnūs*.
24. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. мати – латин. *māter*, лат. *māte*, д.-інд. *māter*, д.-ірланд. *máthir*;
 ст.-сл. дарѣ, данѣ – латин. *dōno* “дарую”, *dōnum* “дар”;
 ст.-сл. жалѣ – литов. *gėl̃ti* “боляче”, *gėlonis* “бджолине жало”.
25. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. живѣ – латин. *vīvus*, литов. *gívas*, д.-інд. *jīváh*;
 ст.-сл. пити – д.-інд. *pītah*, грец. πίνω [pínō].
26. Прокоментуйте розвиток **ǫ* в кінцевому давніше закритому складі:
**tēlǫs* > ст.-сл. тѣло;
**sŭpnǫs* > **sŭrpnъ* > **sŭpnъ* > ст.-сл. сѣнь;
**kǫnjǫs* > **kǫnjъs* > **konjъ* > ст.-сл. конѣ;
**pǫljǫs* > **pǫljǫ* > **polje* > ст.-сл. поле.
27. Укажіть, котрі слов’янські голосні постали незалежно від дії закону відкритого складу.
28. Які зміни у ранньому праслов’янському вокалізмі зумовив закон відкритого складу?
29. Чому праслов’янська мова не успадкувала праіндоевропейські дифтонги та дифтонгоїди?
30. Чи залежав розвиток дифтонгів та дифтонгоїдів від їхньої конкретної позиції у слові?

31. Чи однаковим шляхом відбувався розвиток усіх дифтонгів і дифтонгоїдів у позиції перед приголосним?
32. Чи однаковим шляхом відбувався розвиток усіх дифтонгів і дифтонгоїдів у позиції перед голосним?
33. Чи однаковим шляхом відбувався розвиток усіх дифтонгоїдів у позиції перед приголосним?
34. Чи однаковим шляхом відбувався розвиток усіх дифтонгоїдів у позиції перед голосним?
35. Яким фонетичним законом у праслов'янській мові була зумовлена монофтонгізація дифтонгів та дифтонгоїдів із другим компонентом **t*, **n*?
36. Укажіть, котрі слов'янські голосні постали у зв'язку з дією закону відкритого складу.
37. Ураховуючи загальні тенденції розвитку праіндоєвропейських монофтонгів, дифтонгів і дифтонгоїдів, укажіть, котрі слов'янські голосні постали тільки у зв'язку з дією закону відкритого складу.
38. На основі таблиці 4 підготуйте розповідь про розвиток кожного праіндоєвропейського дифтонга у праслов'янській мові.

Таблиця 4

Розвиток праіндоєвропейських дифтонгів у праслов'янській мові

Праіндоєвропейська мова	Праслов'янська мова	Спеціальні умови якісної зміни
aĭ, oĭ	*ě (ѣ)	перед приголосним і в кінці слова
	*a-j, *o-j	перед голосним
eĭ	*i (и)	перед приголосним і в кінці слова
	*e-j	перед голосним
au, ou, eu	*u (у, ю)	перед приголосним і в кінці слова
	*a-v (ав), *o-v (ов), *e-v (ев)	перед голосним

39. Назвіть праслов'янські голосні дифтонгічного походження. Чи могли вони постати без дії закону відкритого складу?
40. Ураховуючи загальні тенденції розвитку праіндоевропейських монофтонгів, дифтонгів і дифтонгоїдів, укажіть, які голосні могли бути утворені і з монофтонгів, і з дифтонгів.
41. Ураховуючи загальні тенденції розвитку праіндоевропейських монофтонгів, дифтонгів і дифтонгоїдів, укажіть, які праслов'янські голосні були утворені тільки з дифтонгів.
42. Яким чинником був зумовлений процес монофтонгізації дифтонгів на праслов'янському ґрунті? У чому полягав цей процес?
43. Чи однаковими були наслідки занепаду дифтонгів залежно від конкретної фонетичної позиції, у якій вони стояли?
44. У якій фонетичній позиції відбувався розклад дифтонга, а не його монофтонгізація? Наведіть приклади.
45. Поясніть звукові відповідності:
 ст.-сл. **цѣна**, литов. *kaina*;
 ст.-сл. **вѣньць**, литов. *vainikas*;
 ст.-сл. **видъ**, литов. *vėidas* “лице”;
 ст.-сл. **тихъ**, литов. *teisūs* “справедливий”;
 ст.-сл. **тоуръ**, латин. *taurus*, литов. *taūras*.
46. Поясніть причини та наслідки різного розвитку дифтонгів:
kājina* “помста” > **kéna* > **céna* > ст.-сл. **цѣна;
kājati* “мстити” > **kajati* > ст.-сл. **капати сѧ;
rōjī* “співати” > **rēti* > ст.-сл. **пѣти;
rōjetъ* “співає” > **rojetъ* > ст.-сл. **покетъ;
sējtos* “сито” > ст.-сл. **сито;
sējati* “сіяти” > ст.-сл. **сѣяти;
sojmonti* “сунути” > ст.-сл. **соунжти;
sojati* “совати” > ст.-сл. **совати.
47. Назвіть праслов'янські голосні дифтонгоїдного походження. Чи могли вони постати без дії закону відкритого складу?
48. Використовуючи таблицю 5, підготуйте розповідь про розвиток праіндоевропейських дифтонгоїдів типу “голосний + носовий сонорний” у праслов'янській мові.

Таблиця 5

**Розвиток праіндоєвропейських дифтонгоїдів
типу “голосний + носовий сонорний”**

Праіндоєвропейська мова	Праслов'янська мова	Спеціальні умови якісної зміни
*on, *om, *an, *am, *un, *um	* (ж)	перед приголосним і в кінці слова
	*o-n (он), *o-m (ом), *ь-n (ън), *ь-m (ъм)	перед голосним
*en, *em, *in, *im	*ę (а)	перед приголосним і в кінці слова
	*e-n (ен), *e-m (ем), *ь-n (ьн), *ь-m (ьм)	перед голосним

49. З'ясуйте, чому дифтонгоїди типу “голосний + носовий сонорний” у праслов'янській мові не могли існувати. Поясніть причини та наслідки їх утрати.
50. Чи однаковим шляхом відбувався розвиток усіх дифтонгоїдів із другим компонентом *m, *n у позиції перед приголосним?
51. Чи однаковим шляхом відбувався розвиток усіх дифтонгоїдів із другим компонентом *m, *n у позиції перед голосним?
52. Поясніть, у яких випадках із дифтонгоїдів типу “голосний + носовий сонорний” розвивався носовий голосний переднього ряду [e] (а), а в яких – заднього ряду [i] (ж).
53. З'ясуйте, у яких випадках сполучення типу “голосний + носовий сонорний” у старослов'янській мові зберігаються. Поясніть причини їх збереження. Чи можна вважати старослов'янські сполучення типу он, ом, ън, ъм, ен, ем, ьн, ьм перед голосним дифтонгоїдами?
54. Знайдіть кореневі морфеми. З'ясуйте, який звуковий тип кореня старослов'янських слів більш давній. Поясніть причини існування таких варіантів кореневих морфем:
жати – пожинати, вѣзати – вѣзимати – вѣзьмѣ, сънати – сънимати – сънемѣж – сънимж, приѣти – приимати – приимж – прикъмѣж, начинати – начало – начати – начьнѣ.

55. Запишіть старослов'янські відповідники.
**načinati* – **načenti* – **načьnetь*, **ženti* – **požinati* – **žьnetь*,
**žemti* – **požimati* – **žьmetь*, *počenti* – **počinati* – **počьnetь*,
**zvонь* – **zvонкь*, **proklenti* – **proklinati*, **imen* – **imena*,
**sěmen* – **sěmena*.
56. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **пѣнаѡзь** – д.-верхньонім. *pfening*;
 ст.-сл. **гѡжь** – д.-верхньонім. *gans*;
 ст.-сл. **чѡдо** – нім. *kind*;
 ст.-сл. **голаѡжь** – латин. *columba*;
 ст.-сл. **дѣсѡтъ** – латин. *decem*.
57. Звукова структура котрих старослов'янських слів відбиває рефлекси праіндоевропейських дифтонгоїдів із другим компонентом **m*, **n*?
срамъ, проклинати, звонъ, іма, страна, жати, дѣсѡтъ, зажимати, чѡдо, слама, начинати, мръзнѡжти, пѣнаѡзь, бранити, мѡжкѡжти.
58. Чи однаковим шляхом відбувався розвиток усіх дифтонгоїдів із другим компонентом **r*, **l* у позиції перед приголосним?
59. Чи однаковим шляхом відбувався розвиток усіх дифтонгоїдів із другим компонентом **r*, **l* у позиції перед голосним?
60. Використовуючи таблицю 6, підготуйте розповідь про розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol*, **er*, **el* у південнослов'янських діалектах.
61. Поясніть, чому сполучення **or*, **ol*, **er*, **el* у праслов'янській та старослов'янській мовах збереглися тільки перед голосним звуком. Чи можна вважати старослов'янські сполучення типу **ор, ол, єр, єл** перед голосним дифтонгоїдами?
62. Поясніть, чому дифтонгоїди **or*, **ol*, **er*, **el* у праслов'янській мові не могли існувати перед приголосним звуком. Яка їх історична доля в цій позиції? Наведіть приклади.

Таблиця 6

**Розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol*, **er*, **el*
у південнослов'янських діалектах**

Прасло- в'янська мова	Південно- слов'янські діалекти	Спеціальні умови якісної зміни
<i>*or</i>, <i>*ol</i>	<i>*o-r</i> (or), <i>*o-l</i> (ol)	на початку слова та в середині слова перед голосним
	<i>*rō</i> (pa), <i>*lō</i> (la)	на початку слова та в середині слова перед приголосним
<i>*er</i>, <i>*el</i>	<i>*e-r</i> (er), <i>*e-l</i> (el)	в середині слова перед голосним
	<i>*rē</i> (ph), <i>*lē</i> (lh)	в середині слова перед приголосним

63. Чи передбачав розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol*, **er*, **el* у середині слова перед голосним стадію метатези?
64. Чи в усіх слов'янських мовах розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol*, **er*, **el* у середині слова перед приголосним завершився стадією метатези?
65. Чи в усіх слов'янських мовах розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol*, **er*, **el* у середині слова перед приголосним передбачав стадію метатези?
66. Чи передбачав розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol* на початку слова перед голосним стадію метатези?
67. Чи передбачав розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol* на початку слова перед приголосним стадію метатези?
68. Чи в усіх слов'янських мовах розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol* на початку слова перед приголосним передбачав стадію метатези?
69. Яким шляхом відбувався розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol* на початку слова перед приголосним?

70. Яким шляхом відбувався розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol* на початку слова перед голосним?
71. Зіставте рефлексію **or*, **ol*, **er*, **el* перед приголосним у старослов'янській мові та в сучасних східнослов'янських мовах (табл. 7).

Таблиця 7

Рефлекси **or*, **ol*, **er*, **el* перед приголосним у старослов'янській та східнослов'янських мовах

Праслов'янська мова	Старослов'янська мова	Східнослов'янські мови
*or	ра	оро
*ol	ла	оло
*er	рѣ	ере
*el	лѣ	еле, оло

72. Запишіть старослов'янські та українські (за потреби – російські) відповідники. З'ясуйте причини та відновіть послідовність змін дифтонгоїдів **or*, **ol*, **er*, **el*:

**vornъ*, **čerda*, **gorxъ*, **melti*, **korsta*, **pozorъ*, **volstъ*, **červo*, **ordlo*, **storna*, **borъсь*, **bergъ*, **gora*, **volděti*, **zolto*, **ormo*, **melko*, **golva*, **volъсь*, **morъ*, **gordъ*, **prostorъ*, **sormъ*, **solma*, **dervo*, **orvъnъ*, **kolti*, **bolto*, **orbъ*, **soldъкъ*, **porse*.

73. Запишіть праслов'янські та українські (при потребі – російські) відповідники слів:

красѣ, властѣ, краль, чрѣво, прасѣ, клада, грахѣ, слама, блато, крава, гладѣ, чрѣда, клати, вранѣ, длато, врата, млатѣ.

74. Запишіть старослов'янські та праслов'янські відповідники до наведених українських слів:

мороз, середа, холод, берег, борода, дерево, через, голос, колос, норів, порох, ворота, веретено, колотити, ворог, горих, короткий, колода, молодий, сторона, мережа.

75. Звукова структура котрих старослов'янських слів відбиває рефлекси дифтонгоїдів **or*, **ol*, **er*, **el*?

прасѣ, врьба, влѣкъ, влѣхѣ, влѣшти, блато, крава, млѣти, врѣма, крѣма, врьста, жрътва, заклати, млѣко, чръпати, млатѣ.

76. Відповідно до котрих праслов'янських архетипів на старослов'янському ґрунті постали структури зі звукосполуками **pa, la, pѣ, лѣ**?
**zъrno, *morъ, *melti, *korsta, *skъrbъ, *beri, *orvъnъ, *pъrvъ, *voldѣti, *vornъ, *porę, *kъrmъ, *mъlva, *orbota, *berme, *zъltъ, *gъrdlo.*
77. Відповідно до котрих українських слів у старослов'янській мові існували структури зі звукосполуками **pa, la, pѣ, лѣ**?
Середина, кормити, перстень, соромити, мертвий, вертіти, жертва, терновий, городити, заколотити, жердина, веретено, дерзати, гордия, борошно, верста.
78. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **врѣгъ** – нім. *berg* “гора”;
 ст.-сл. **брада** – прус. *bordus*;
 ст.-сл. **шлѣмъ** – нім. *helm*;
 ст.-сл. **врѣза** – прус. *berze*.
79. Використовуючи таблицю 8, підготуйте розповідь про розвиток дифтонгоїдів **ъr, *ъl, *ьr, *ьl* у південнослов'янських діалектах.

Таблиця 8

**Розвиток дифтонгоїдів **ъr, *ъl, *ьr, *ьl*
у південнослов'янських діалектах**

Праслов'янська мова	Південнослов'янські діалекти	Спеціальні умови якісної зміни
*ъr, *ъl, *ьr, *ьl	*ъ-г (ър), *ъ-л (ъл), *ь-г (ьр), *ь-л (ьл)	в середині слова перед голосним
	складотворчі *г (ръ, рь), *л (лъ, ль)	в середині слова перед приголосним

80. Поясніть, чому сполучення **ъr, *ъl, *ьr, *ьl* в праслов'янській та старослов'янській мовах збереглися тільки перед голосним звуком. Наведіть приклади.

81. Поясніть, чому дифтонгоїди **ьr*, **ьl*, **ьr*, **ьl* у праслов'янській мові не могли існувати перед приголосним звуком. Яка їх історична доля в цій позиції? Наведіть приклади.
82. Чи передбачав розвиток дифтонгоїдів **ьr*, **ьl*, **ьr*, **ьl* у середині слова перед приголосним поступове скорочення голосного компонента та розвиток складотворчої властивості сонорного?
83. Чи передбачав розвиток дифтонгоїдів **ьr*, **ьl*, **ьr*, **ьl* у середині слова перед голосним поступове скорочення голосного компонента та розвиток складотворчої властивості сонорного?
84. Чи передбачав розвиток дифтонгоїдів **ьr*, **ьl*, **ьr*, **ьl* у середині слова перед приголосним метатезу?
85. Чи в усіх слов'янських мовах розвиток дифтонгоїдів **ьr*, **ьl*, **ьr*, **ьl* у середині слова перед приголосним передбачав поступове скорочення голосного компонента та розвиток складотворчої властивості сонорного?
86. Зіставте рефлексію **ьr*, **ьl*, **ьr*, **ьl* перед приголосним у старослов'янській мові та в сучасних східнослов'янських мовах (табл. 9).

Таблиця 9

Рефлекси **ьr*, **ьl*, **ьr*, **ьl* перед приголосним у старослов'янській та східнослов'янських мовах

Праслов'янська мова	Старослов'янська мова	Східнослов'янські мови
* <i>ьr</i>	складотворчий * <i>҃r</i> (рѣ)	ор
* <i>ьr</i>	складотворчий * <i>҃r</i> (рѣ)	ер
* <i>ьl</i>	складотворчий * <i>҃l</i> (лѣ)	ол
* <i>ьl</i>	складотворчий * <i>҃l</i> (лѣ)	ел

87. Запишіть старослов'янські та українські (за потреби – російські) відповідники. Прокоментуйте причини та послідовність змін дифтонгоїдів **ьr*, **ьl*, **ьr*, **ьl*:
**vьrxъ*, **gьrdъ*, **gьrdlo*, **pьrstъ*, **zьrno*, **žьltъ*, **pьrvъ*, **kьrmъ*,
**čьrvъ*, **vьlna*, **vьrba*, **skьrbъ*.

88. Запишіть праслов'янські та українські (при потребі – російські) відповідники:

крѣма, дръжати, врьтѣтъ, дръзость, скръбь, зрьно, плѣтъ, врьста, прьстѣнь, прьвѣтъ, врьхъ, твьрдѣтъ, жрьтва, влѣна, грѣсть, жрьдѣ, млѣва, влѣкъ, чрьвь, врьба, крѣмѣ, длѣгѣ, влѣхѣтъ.

89. Звукова структура котрих старослов'янських слів відбиває рефлекси праіндоевропейських дифтонгоїдів **iy*, **yl*, **ir*, **il*?

краста, прьстѣтъ, дръжати, млѣва, влѣкъ, чрьвь, чрьво, дръжати, чрьда, клада, грахъ, влѣна, грѣсть, жрьдѣ, слама, владѣти.

90. Відповідно до котрих праслов'янських архетипів на старослов'янському ґрунті постали структури зі складотворчими плавними **р**, **л**?

***čerda, *gorxъ, *kolda, *čьrvъ, *sъkortjĭ, *volstь, *pъrstь, *červo, *gьrdlo, *ormo, *olkomъ, *tьlstja, *kolti, *skьrbь, *gьrdь, *soldьkъ.**

91. Відповідно до котрих українських слів у старослов'янській мові існували структури зі складотворчими **р**, **л**?

Корм, сором, жертва, горлиця, дерзати, верста, дзеркало, городити, гординя, гортань, борошно, мерзнути, твердиня, серп, волхв, держава.

§ 7. Чергування голосних у старослов'янській мові

1. Які основні ряди чергування голосних склалися в праслов'янській мові?
2. До якого найдавнішого чергування голосних зводяться чергування усіх трьох рядів?
3. Прокоментуйте походження старослов'янських чергувань першого ряду (табл. 1).

Таблиця 1

Походження першого ряду чергування голосних

Ступені чергування голосних	Праіндоевропейська мова	Старослов'янська мова
Підряд *ě		
Повний (сильний)	*ě	є
Подовження	*ē	ѣ
Редукції	*ĭ	ь
Подовження редукції	*ī	и
Підряд *ō		
Повний (сильний)	*ō	о
Подовження	*ō̄	а
Редукції	—	—
Подовження редукції	—	—

4. Чим ускладнене давнє якісне чергування *ě – *ō перед *ц, *т, *п?
5. Поясніть походження старослов'янських чергувань другого ряду (табл. 2).

Таблиця 2

Другий ряд чергування голосних у старослов'янській мові

Ступені чергування голосних	Перед голосним	Перед приголосним і в кінці слова
1	2	3
Підряд *ěц		
Повний (сильний)	єв	ю
Подовження	—	—

Закінчення таблиці 2

1	2	3
Редукції	ьв	—
Подовження редукції	—	—
Підряд *ѣц		
Повний (сильний)	ов	оу
Подовження	ав	—
Редукції	ъв	ъ
Подовження редукції	ыв	ы

6. Поясніть походження старослов'янських чергувань третього ряду (табл. 3).

Таблиця 3

**Третій ряд чергування голосних
у старослов'янській мові**

Ступені чергування голосних	Перед голосним	Перед приголосним і в кінці слова
Підряд *ѣт (*ѣп)		
Повний (сильний)	єт (єп)	ѣ
Подовження	—	—
Редукції	ьт (ьп)	—
Подовження редукції	ит (ип)	—
Підряд *ѣт (*ѣп)		
Повний (сильний)	от (оп)	ѣ
Подовження	—	—
Редукції	ът (ъп)	—
Подовження редукції	—	—

7. У чому виявляється дія закону відкритого складу в другому та третьому рядах чергування голосних?
8. Чим зумовлене чергування монофтонгів зі звукосполученнями типу “голосний + приголосний” у другому та третьому рядах чергування голосних?

9. З урахуванням походження чергувань голосних другого та третього рядів з'ясуйте, що давніше: монофтонги чи звукосполучення типу “голосний + приголосний”.
10. Що розуміють під якісним чергуванням голосних звуків? Наведіть приклади якісних чергувань голосних із кожного ряду чергувань?
11. Що розуміють під кількісним чергуванням голосних звуків? Наведіть приклади кількісних чергувань голосних із кожного ряду чергувань.
12. Що розуміють під якісно-кількісним чергуванням голосних звуків? Наведіть приклади якісно-кількісних чергувань голосних із кожного ряду чергувань.
13. Визначте зміст поняття *сильний (повний) ступінь чергування голосних*. Наведіть приклади чергувань голосних на сильно-му (повному) ступені в кожному ряді чергувань.
14. Визначте зміст поняття *ступінь подовження*. Наведіть приклади чергувань голосних на ступені подовження в кожному ряді чергувань.
15. Визначте зміст поняття *ступінь редукції*. Наведіть приклади чергувань голосних на ступені редукції в кожному ряді чергувань.
16. Визначте зміст поняття *ступінь подовження редукції*. Наведіть приклади чергувань голосних на ступені подовження редукції в кожному ряді чергувань.
17. Укажіть голосні, що в першому ряді чергування представляли сильний (повний) ступінь:
1. **ѣ*. 2. **ѣц*. 3. **ѣп*. 4. **ѣт*. 5. **ѣ*. 6. **ѣт*. 7. **ѣ*. 8. **ѣ*. 9. **ѣ*. 10. *ѣц*.
18. Укажіть голосні, що в першому ряді чергування представляли ступінь подовження:
1. **ѣт*. 2. **ѣ*. 3. **ѣт*. 4. **ѣц*. 5. **ѣц*. 6. **ѣт*. 7. **ѣ*. 8. **ѣ*. 9. **ѣ*. 10. *ѣ*.
19. Укажіть голосні, що в першому ряді чергування представляли ступінь подовження редукції:
1. **ѣ*. 2. **ѣ*. 3. **ѣт*. 4. **ѣц*. 5. **ѣ*. 6. **ѣ*. 7. **ѣ*. 8. **ѣ*. 9. **ѣт*. 10. **ѣ*.

20. Укажіть голосні, що в першому ряді чергування представляли ступінь редукції:
1. **ō*. 2. **ȳ*. 3. **īm*. 4. **ōȳ*. 5. **ū*. 6. **ē*. 7. **ī*. 8. **ȳ*. 9. **ȳn*. 10. **e*.
21. Укажіть голосні, що в другому ряді чергування представляли сильний (повний) ступінь:
1. **ēt*. 2. **ō*. 3. **ōn*. 4. **ēȳ*. 5. **ōȳ*. 6. **ȳȳ*. 7. **ōȳ*. 8. **ȳ*. 9. **ē*. 10. **ȳn*.
22. Укажіть голосні, що в другому ряді чергування представляли ступінь подовження:
1. **ē*. 2. **īm*. 3. **ōȳ*. 4. **ūȳ*. 5. **īn*. 6. **ō*. 7. **ī*. 8. **ū*. 9. **ȳn*. 10. **i*.
23. Укажіть голосні, що в другому ряді чергування представляли ступінь подовження редукції:
1. **ī*. 2. **īn*. 3. **īm*. 4. **ȳm*. 5. **ȳȳ*. 6. **ō*. 7. **ūȳ*. 8. **ū*. 9. **īm*. 10. **ī*.
24. Укажіть голосні, що в другому ряді чергування представляли ступінь редукції:
1. **ī*. 2. **īn*. 3. **īm*. 4. **ȳm*. 5. **ȳȳ*. 6. **ō*. 7. **ūȳ*. 8. **ū*. 9. **īm*. 10. **ī*.
25. Укажіть голосні, що в третьому ряді чергування представляли сильний (повний) ступінь:
1. **ēt*. 2. **ō*. 3. **ōn*. 4. **ēȳ*. 5. **ōȳ*. 6. **ȳȳ*. 7. **ōm*. 8. **ȳ*. 9. **ēn*. 10. **ȳn*.
26. Укажіть голосні, що в третьому ряді чергування представляли ступінь подовження редукції:
1. **ī*. 2. **īn*. 3. **īm*. 4. **ȳm*. 5. **ȳȳ*. 6. **ō*. 7. **ūȳ*. 8. **ū*. 9. **īm*. 10. **īn*.
27. Укажіть голосні, що в третьому ряді чергування представляли ступінь редукції:
1. **īn*. 2. **īn*. 3. **īm*. 4. **ȳm*. 5. **ȳn*. 6. **ō*. 7. **ūȳ*. 8. **ū*. 9. **īm*. 10. **ī*.
28. Укажіть голосні, що представляли повний (сильний) ступінь чергування:
1. **ēȳ*. 2. **ō*. 3. **ē*. 4. **īn*. 5. **ōn*. 6. **ōȳ*. 7. **īm*. 8. **ē*. 9. **ȳm*. 10. **ū*.
29. Укажіть голосні, що представляли ступінь подовження:
1. **ōȳ*. 2. **ūȳ*. 3. **ȳm*. 4. **ō*. 5. **īm*. 6. **ī*. 7. **ū*. 8. **ēt*. 9. **i*. 10. **ē*.

30. Укажіть голосні, що представляли ступінь редукції:
1. **тн*. 2. **ѣ*. 3. **тн*. 4. **он*. 5. **оц*. 6. **йц*. 7. **й*. 8. **ї*. 9. **ї*. 10. **йт*.
31. Укажіть голосні, що представляли ступінь подовження редукції:
1. **тн*. 2. **ї*. 3. **ї*. 4. **йт*. 5. **йц*. 6. **ї*. 7. **й*. 8. **ї*. 9. **тн*. 10. **он*.
32. Укажіть звуки, що в першому ряді чергування представляли сильний (повний) ступінь:
1. *є*. 2. *єв*. 3. *он*. 4. *им*. 5. *о*. 6. *єм*. 7. *а*. 8. *ь*. 9. *и*. 10. *ъв*.
33. Укажіть звуки, що в першому ряді чергування представляли ступінь подовження:
1. *им*. 2. *ы*. 3. *ьв*. 4. *ав*. 5. *ыв*. 6. *єм*. 7. *а*. 8. *ь*. 9. *и*. 10. *ѣ*.
34. Укажіть звуки, що в першому ряді чергування представляли ступінь подовження редукції:
1. *а*. 2. *и*. 3. *им*. 4. *ав*. 5. *ы*. 6. *ѣ*. 7. *ь*. 8. *ъ*. 9. *ън*. 10. *ѡ*.
35. Укажіть звуки, що в першому ряді чергування представляли ступінь редукції:
1. *а*. 2. *и*. 3. *им*. 4. *ав*. 5. *ы*. 6. *ѣ*. 7. *ь*. 8. *ъ*. 9. *ън*. 10. *ѡ*.
36. Укажіть звуки, що в другому ряді чергування представляли сильний (повний) ступінь:
1. *єм*. 2. *оу*. 3. *он*. 4. *єв*. 5. *ав*. 6. *ъв*. 7. *ов*. 8. *ъ*. 9. *є*. 10. *ън*.
37. Укажіть звуки, що в другому ряді чергування представляли ступінь подовження:
1. *ѣ*. 2. *им*. 3. *ав*. 4. *ыв*. 5. *ьв*. 6. *а*. 7. *и*. 8. *ы*. 9. *ън*. 10. *ж*.
38. Укажіть звуки, що в другому ряді чергування представляли ступінь подовження редукції:
1. *ь*. 2. *ьв*. 3. *ьм*. 4. *ъм*. 5. *ъв*. 6. *о*. 7. *ыв*. 8. *ы*. 9. *им*. 10. *и*.
39. Укажіть звуки, що в другому ряді чергування представляли ступінь редукції:
1. *ь*. 2. *ьв*. 3. *ьм*. 4. *ъм*. 5. *ъв*. 6. *о*. 7. *ыв*. 8. *ы*. 9. *им*. 10. *и*.
40. Укажіть звуки, що в третьому ряді чергування представляли сильний (повний) ступінь:
1. *єм*. 2. *ѡ*. 3. *он*. 4. *єв*. 5. *ав*. 6. *ъв*. 7. *ом*. 8. *ж*. 9. *єн*. 10. *ън*.

41. Укажіть звуки, що в третьому ряді чергування представляли ступінь подовження редукції:
1. **ь**. 2. **ьв**. 3. **ьм**. 4. **ъм**. 5. **ъв**. 6. **ѡ**. 7. **ыв**. 8. **ы**. 9. **им**. 10. **ин**.
42. Укажіть звуки, що в третьому ряді чергування представляли ступінь редукції:
1. **ин**. 2. **ьн**. 3. **ьм**. 4. **ъм**. 5. **ън**. 6. **о**. 7. **ыв**. 8. **ы**. 9. **им**. 10. **и**.
43. Укажіть звуки, що представляли повний (сильний) ступінь чергування:
1. **єв**. 2. **о**. 3. **ѣ**. 4. **ьв**. 5. **он**. 6. **ав**. 7. **им**. 8. **є**. 9. **ъм**. 10. **ы**.
44. Укажіть звуки, що представляли ступінь подовження:
1. **ав**. 2. **ыв**. 3. **ъм**. 4. **а**. 5. **им**. 6. **и**. 7. **ы**. 8. **ем**. 9. **ж**. 10. **ѣ**.
45. Укажіть звуки, що представляли ступінь редукції:
1. **ин**. 2. **ьв**. 3. **ьн**. 4. **он**. 5. **ав**. 6. **ъв**. 7. **ъ**. 8. **ы**. 9. **ь**. 10. **ъм**.
46. Укажіть звуки, що представляли ступінь подовження редукції:
1. **им**. 2. **ь**. 3. **ы**. 4. **ъм**. 5. **ыв**. 6. **ж**. 7. **ъ**. 8. **и**. 9. **ин**. 10. **ѣ**.
47. Підкресліть корінь слова і визначте, до якого ряду належить у цьому корені чергування голосних. У випадку другого та третього ряду чергування укажіть прояв закону відкритого складу. З'ясуйте, до якого давнього чергування голосних зводиться чергування у старослов'янській мові. Визначте тип давнього чергування (якісне, кількісне чи якісно-кількісне) та ступінь давнього чергування (повний, подовження, редукції чи подовження редукції).

Зразки виконання:

бредеть – бродити: чергування **є – о** являє собою перший ряд; зводиться до давнього якісного чергування ***ѣ – *ѡ**; **є** (з ***ѣ**) – сильний ступінь, **о** (з ***ѡ**) – сильний ступінь;

рыти – роуно – ровъ – рѣвати: чергування **ы – оу – ов – ѡв** являє собою другий ряд; за законом відкритого складу монофтонги **ы, оу** з'явилися перед приголосним, а **ов, ѡв**

збережено перед голосним; зводиться до давнього якісно-кількісного чергування **ī* – **ōi* – **yi*; **ы** (з **ī*) – ступінь подовження редукції перед приголосним, **оу** (з **ōi*) – сильний ступінь перед приголосним, **ов** (з **ōi*) – сильний ступінь перед голосним, **ъв** (з **yi*) – ступінь редукції перед голосним;

а) **бости** – **бадати**, **наджти** – **надъменъ**, **оучити** – **привыкати**, **вѣзати** – **жзы**, **проклинати** – **клѣтва**, **везетъ** – **возити**, **деретъ** – **дѣрати**, **мати** – **мжити**, **бѣскъ** – **бѣснѣти**, **рѣж** – **нарицати**, **засыхати** – **сѣхнѣти**, **врѣма** – **врѣмена**, **коса** – **чесати**, **ѣти** – **имати**, **бѣдѣти** – **боудити**, **тагнѣти** – **тжгы**, **гнетж** – **оугнѣтати**, **гвоздь** – **пригваждати**, **оунывати** – **навѣ** “покійник”, **зѣвати** – **сѣзывати**, **плѣма** – **плодъ**, **засыпати** – **сѣпати**, **грѣзити** – **грѣзнѣти**, **запрагати** – **сжпржгъ**, **тѣретъ** – **оутирати**, **сѣма** – **сѣмена**, **стелетъ** – **столъ**, **сѣнати** – **сѣнимати**, **велѣти** – **вола**, **мѣтеж** – **сѣмѣта**, **дышати** – **доухъ**, **сѣбѣрати** – **оуборъ**, **теплъ** – **топити**, **коснѣти** **сѣ** – **касати** **сѣ**, **мати** – **мѣка**, **гребѣ** – **погрѣвати**, **трасти** – **трѣсѣ**, **совати** – **соуѣти**, **глѣхнѣти** – **глоушити**, **бѣснѣти** – **бѣснѣти**, **зѣвѣти** – **зѣвѣти**, **бредетъ** – **бродити**, **ковати** – **коузнѣца**, **плѣтетъ** – **плотъ**, **сѣкроушити** – **крѣшка**;

б) **забыти** – **забѣвенъ**, **проклинати** – **проклѣти** – **проклѣнѣ**, **сѣхнѣти** – **соушити** – **засыхати**, **плѣтж** – **сѣплѣтати** – **оплотъ**, **ѣти** – **вѣзати** – **вѣзимати** – **вѣзмѣ**, **лежати** – **ложе** – **прилагати**, **зѣрѣти** – **вѣзоръ** – **зѣнрати** – **зарѣ**, **оумирати** – **оуморити** – **оумьретъ**, **пѣрѣти** – **сѣпоръ** – **прѣпирати** **сѣ**, **плыти** – **плоути** “пливти” – **плавати** – **пловѣць**, **жѣти** – **пожинати** – **жѣнешѣ**, **вѣздѣхъ** – **дыханик** – **доуша**, **посѣлати** – **посылати** – **посѣлѣ**, **текѣ** – **точити** – **прѣтѣкати** – **истачати** – **тѣци** “течи (наказ. сп.)”, **крыти** – **кровъ** – **сѣкрѣвенъ**, **памѣть** – **поминати** – **помѣнѣ**, **жѣти** – **сѣжимати** – **жѣнешѣ**, **слышати** – **слоухъ** – **слово** –

слава, распати – распинати – распънж, рѣкж – отърокъ – отърѣкати сѧ – рѣци “речи, кажи (наказ. сп.)” – отърицати, годъ – жьдати – ожидати, ножь – вѣньзати – пронизати.

18. На основі першого, другого чи третього ряду чергувань голосних визначте, який голосний – ъ чи ѣ – повинен бути написаний у спільнокоренових словах на місці крапок:

берж – в..рати, съпоръ – расп..ря, начинати – нач..нж, жати – ж..нж, съзываети – з..вати, посылати – пос..лати, съвирати – съв..рати, держ – д..рати, растирати – т..реник, сѣдѣти – сѣд..ло, лъжь – л..гати, прѣзирати – з..реник, пожимати – ж..мж, съжигати – ж..гж, наджти – над..мж, распинати – расп..нж, вѣзоръ – оуз..рѣти, оуморити – оум..ретъ, раждати – рожд..ство, роуно – р..вати, запихати – п..хати, съзидати – съз..дати – з..дъчни – з..датель – з..даник, перж – п..рати.

§ 8. Формування слов'янської системи консонантизму

1. Поясніть, чому на сучасному етапі можлива реконструкція праіндоєвропейської системи консонантизму.
2. Опрацюйте таблицю 1. Окресліть основні компоненти праіндоєвропейської системи консонантизму.
3. Укажіть усі критерії, за якими класифікують приголосні праіндоєвропейської мови.
4. Які розрізнення характерні для мікросистеми праіндоєвропейських сонорних?
5. Які розрізнення характерні для мікросистеми праіндоєвропейських шумних?
6. Яких приголосних було більше в праіндоєвропейській мові – проривних чи фрикативних?
7. Які фрикативні звуки були в праіндоєвропейській мові?
8. Які розрізнення характерні для мікросистеми праіндоєвропейських проривних?
9. Які придихові приголосні були в праіндоєвропейській мові?
10. Які лабіалізовані приголосні були в праіндоєвропейській мові?
11. Які лабіалізовані придихові приголосні були в праіндоєвропейській мові?
12. Які розрізнення характерні для мікросистеми праіндоєвропейських задньоязикових?
13. Які палатальні приголосні були в праіндоєвропейській мові? Чи існували в праіндоєвропейській мові інші м'які приголосні?

Таблиця 1

Склад праіндоевропейського консонантизму

Звучність	Спосіб творення			Місце творення			
				губні	передньо- язикові	середньо- язикові	задньо- язикові
Сонорні	змично-щілинні	носові	нелабіалі- зований		ɲ, ɳ		
			лабіалі- зований	m, m			
		плавні	нелабіалі- зований		l, ɭ		
			лабіалі- зований				
			нелабіалі- зований		r, ʀ		
			лабіалі- зований				
Шумні	проривні	непридихові	нелабіалі- зований		d, t	g', k'	g, k
			лабіалі- зований	b, p			g^u, k^u
		придихові	нелабіалі- зований		d^h, t^h		g^h, k^h
			лабіалі- зований	b^h, p^h			g^{uh}, k^{uh}
	щілинні		нелабіалі- зований		z, s		
			лабіалі- зований				

14. Які приголосні, наявні в сучасних слов'янських мовах та в старослов'янській мові, були відсутні в праїндоевропейській мові?
15. Опрацюйте таблицю 2. Укажіть, які приголосні праїндоевропейської мови були без змін успадковані праслов'янською мовою.
16. З'ясуйте долю праїндоевропейських складових сонорних у праслов'янській та старослов'янській мовах.
17. Укажіть основну тенденцію творення мікросистеми шумних проривних приголосних праслов'янської мови на праїндоевропейській основі.
18. Простежте долю праїндоевропейських задньоязикових приголосних у період формування праслов'янського консонантизму на праїндоевропейській основі.
19. З'ясуйте, чи був фрикативний приголосний *z у праїндоевропейській мові. Укажіть, які праїндоевропейські приголосні продовжує праслов'янський *z:
мъзда “відплата” – гот. *mizdō*, осетин. *mizd*, **мозгъ** – д.-іран. *mazga*, прус. *muzgeno*, **знати** – грец. γινωσκει [gignōskō] “я знаю”, латин. *gnōseo* “знаю”, **зжбъ** – грец. γομφος [gōmfōs] “цвях”, **злато** – нім. *gold*, **зрно** – латин. *granum*, д.-ірланд. *gran*.
20. З'ясуйте, чи був фрикативний приголосний *s у праїндоевропейській мові. Укажіть, які праїндоевропейські приголосні продовжує праслов'янський *s:
сынъ – литов. *sūnūs*, гот. *sunus*, д.-інд. *sūnūh*, **сѣмѧ** – литов. *sėju*, латин. *sēmen*, **снѣгъ** – д.-прус. *snaygis*, гот. *snaiws*, **свои** – д.-прус. *swais*, д.-інд. *svah*, **гостъ** – латин. *hostis* “ворог, чужинець”, гот. *gasts*, **роса** – латин. *rōs*, литов. *rasà*, д.-інд. *rasā*, **мѣсѧць** – латин. *mēnsis*, **лѣсть** – гот. *lists*, **срьдьце** – латин. *cor*, грец. καρδία [kardīa], **слово** – латин. *clueō*, грец. κλέος [klēōs], д.-ірланд. *clí*, **ось** – грец. ἄξων [āksōn], **слоуѣхъ** – литов. *klausà*, **вьсь** “село” – латин. *vīcus*.

21. З'ясуйте, чи був фрикативний приголосний *x у праіндоєвропейській мові. Укажіть, які праіндоєвропейські приголосні продовжує праслов'янський *x:

блѣха – литов. *blusà*, **снѣха** – д.-інд. *snusā*, **доуѣхъ** – литов. *dáusos*, **мѣхъ** – латин. *mīscūs*, нім. *Moos*, литов. *mūsos*, **оуѣхо** – литов. *ausis*, гот. *auso*, **лѣха** “грядка” – литов. *lýse*, прус. *luso*, гот. *laists* “колія”, д.-верхньонім. *leis* “колія”, **тнѣхъ** – литов. *teisūs* “справедливий”, **мѣхъ** – литов. *máišas*, д.-прус. *moasis*, д.-інд. *mēsás*, **врѣхъ**, **врѣхъ** – литов. *viršūs*, лат. *virsus*, **прахъ** – д.-інд. *pūrīsam* “земля, грязь”, **ветѣхъ** – литов. *vetušas*, латин. *vetus*, **моуѣха** – латин. *musca*, литов. *muse*, прус. *muso*, **соуѣхъ** – литов. *sausas*, **соха** – д.-інд. *cákhā* “сук”.

22. У якій позиції праіндоєвропейський приголосний *s розвинувся в *x на праслов'янському ґрунті?
23. З'ясуйте походження праслов'янських фрикативних приголосних *v та *j.
24. Укажіть основні тенденції розвитку праслов'янського консонантизму в період після його формування на праіндоєвропейській основі до часу створення окремих слов'янських мов.
25. Окресліть шляхи формування праслов'янської мікросистеми м'яких приголосних.
26. Скільки палаталізацій зазнали приголосні в праслов'янській мові? Назвіть умови кожної з цих палаталізацій.
27. Поясніть різницю між перехідною та неперехідною палаталізаціями.
28. Яка палаталізація – перехідна чи неперехідна – супроводжувала розвиток усіх приголосних, крім задньоязикових, у позиції перед голосними переднього ряду?
29. Поясніть, чому в праслов'янській мові рано зник постконсонантний *j.
30. Опрацюйте таблицю 3. Окресліть етапи взаємної асиміляції у сполученнях типу “приголосний + *j” у праслов'янській мові.

Таблиця 3

Палаталізація приголосних у сполученні з *j

Праслов'янська мова	Старослов'янська мова
<i>*nj > *n'j > *n': > *n'</i>	н'
<i>*lj > *l'j > *l': > *l'</i>	л'
<i>*rj > *r'j > *r': > *r'</i>	р'
<i>*bj > *b'j > *b': > *b' > *bl'</i>	бл'
<i>*pj > *p'j > *p': > *p' > *pl'</i>	пл'
<i>*mj > *m'j > *m': > *m' > *ml'</i>	мл'
<i>*vj > *v'j > *v': > *v' > *vl'</i>	вл'
<i>*zj > *z'j > *z': > *z^ž' > *ž'</i>	ж'
<i>*sj > *s'j > *s': > *s^š' > *š'</i>	ш'
<i>*kj > *k'j > *k': > *k^č' > *č'</i>	ч'
<i>*xj > *x'j > *x': > *x^š' > *š'</i>	ш'
<i>*gj > *g'j > *g': > *g^{dž}' > *dž' > *ž'</i>	ж'
<i>*dj > *d'j > *d': > *d^ž' > *ž'd'</i>	жд'
<i>*tj > *t'j > *t': > *t^š' > *š't'</i>	шт'
<i>*skj > *š'č' > *š't'</i>	шт'
<i>*stj > *š'č' > *š't'</i>	шт'
<i>*zgj > *ž'dž' > *ž'd'</i>	жд'
<i>*zdj > *ž'dž' > *ž'd'</i>	жд'

31. Простежте розвиток сполучень типу “сонорний приголосний *n, *r, *l + *j” у ранній праслов’янській мові. Наведіть приклади.
32. Простежте розвиток сполучень типу “губний приголосний *b, *p, *v, *m + *j” у ранній праслов’янській мові. Наведіть приклади.
33. Простежте розвиток сполучень типу “свистячий приголосний *s, *z + *j” у ранній праслов’янській мові. Наведіть приклади.
34. Простежте розвиток сполучень типу “задньоязиковий приголосний *g, *k, *x + *j” у ранній праслов’янській мові. Наведіть приклади.
35. Простежте розвиток сполучень типу “проривний приголосний *d, *t + *j” у ранній праслов’янській мові. Наведіть приклади.
36. Які звукосполучення перед *j змінювали свою якість? Які наслідки перехідної палаталізації цих звукосполучень у старослов’янській мові? Наведіть приклади.
37. Напишіть старослов’янські відповідники до наведених праслов’янських архетипів. Прокоментуйте зміни приголосних:
**ľstjĭ, *krъstjenъje, *rězjĭ, *vъpъjъ, *storgja, *sěkja, *suxja, *klonjĭ, *kozja, *xotjĭ, *bjudo, *iskjĭ, *sadjja, *lovjĭ, *tъstja, *tъľstja, *nĭdja, *pustjĭ, *plakjĭ, *vodъjъ, *sъkortjĭ, *světja, *kupjĭ, *dъzджъ, *slugjĭ, *nozъjъ, *volja, *ľjubjĭ, *prigvozджĭ, *nosja, *xodjĭ, *gostjĭ, *pisjĭ, *pleskjĭ, *vidjĭ, *zemja, *pogubjĭ, *gordjěninъ, *sъmotrjĭ.*
38. Опрацюйте таблицю 4. Укажіть умови, які уможливілювали перехідні палаталізації задньоязикових у праслов’янській мові.
39. Скільки всього палаталізацій зазнали задньоязикові приголосні в праслов’янській мові? Перехідними чи неперехідними були ці палаталізації?

Таблиця 4

**Наслідки перехідних палаталізацій
задньоязикових у старослов'янській мові**

Праслов'янська мова	Старослов'янська мова	Умови якісної зміни
*g	ж'	перед *j
		перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
	ѕ' > з'	перед *ě < *aī̄, *oī̄ та *i < *eī̄
		після монофтонгів *ī̄, *ī та дифтонгоїдів *in, *īr
*k	ч'	перед *j
		перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
	ц'	перед *ě < *aī̄, *oī̄ та *i < *eī̄
		після монофтонгів *ī̄, *ī та дифтонгоїдів *in, *īr
*x	ш'	перед *j
		перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
	с'	перед *ě < *aī̄, *oī̄ та *i < *eī̄
		після монофтонгів *ī̄, *ī та дифтонгоїдів *in, *īr

40. Скільки палаталізацій зазнали задньоязикові під впливом суміжних голосних переднього ряду? Перехідними чи неперехідними були ці палаталізації?
41. Скільки палаталізацій зазнали задньоязикові під впливом наступних голосних переднього ряду? Перехідними чи неперехідними були ці палаталізації?
42. Викладіть суть першої перехідної палаталізації задньоязикових приголосних у праслов'янській мові. Які наслідки першої перехідної палаталізації задньоязикових у старослов'янській мові? Наведіть приклади.
43. Напишіть старослов'янські відповідники до наведених ранніх праслов'янських архетипів. Прокоментуйте чергування приголосних:
**sluga – *slugiti – *slugьba, *tixo – *tixina, *drugъ – *drugiti – *drugьskъ, *grěxъ – *grěxiti – *grěxьnikъ, *suxъ – *suxiti – *suxja, *тъnogъ – *тъnogьstvo, *straxъ – *straxьнъ, *gьnati – *geni.*
44. Напишіть старослов'янські відповідники до наведених ранніх праслов'янських архетипів. Прокоментуйте процеси заступлення приголосних:
**kędo, *gena, *slyxęti, *duxęti, *mьlkęti, *krikęti, *kędъ, *gěrъ.*
45. Як у старослов'янській мові розрізняти наслідки першої та йотової перехідних палаталізацій задньоязикових? Поясніть на прикладах: **с҃штити, со҃ша, кричатити, чадъ, сѣча, печаль.**
46. Яка перехідна палаталізація задньоязикових – перша чи друга – у праслов'янській мові відбулася давніше? Чому друге перехідне пом'якшення задньоязикових не могло відбутися одночасно з першим?
47. Викладіть суть другої перехідної палаталізації задньоязикових приголосних у праслов'янській мові. Які наслідки другої перехідної палаталізації задньоязикових у старослов'янській мові? Наведіть приклади.
48. Укажіть умови третьої перехідної палаталізації задньоязикових приголосних у праслов'янській мові. Які наслідки тре-

тої перехідної палаталізації задньоязикових у старослов'янській мові? Наведіть приклади.

49. Третє перехідне пом'якшення задньоязикових відбулося під впливом попередніх голосних, пов'язаних за своїм походженням із голосними високого піднесення. Укажіть, перед якими звуками в такій фонетичній позиції не спостережено наслідків третьої перехідної палаталізації задньоязикових. Наведіть приклади.
50. Якщо перше і друге перехідне пом'якшення в необхідних позиційних умовах відбувалося строго послідовно, то чи спостережено таку послідовність при третій палаталізації? Наведіть приклади.
51. Як у старослов'янській мові розрізнати наслідки другої та третьої перехідних палаталізацій задньоязикових? Поясніть на прикладі: **лице, цѣна, овьца, чловеѣци**.
52. Прокоментуйте звукові відповідності. Наслідки котрої (першої, другої чи третьої) перехідної палаталізації задньоязикових відбиває звукова структура старослов'янських слів?
четыре – литов. *keturi*, **овьца** – д.-інд. *avikā*, **чрънъ** – д.-інд. *kṛsnāh*, д.-прус. *kirsnah*, **пѣнась, пѣназь** – д.-верхньонім. *pfening*, **живъ** – литов. *gyvas*, **цѣна** – литов. *kàina* “помста”, д.-іран. *kāenā*, **жадати** – литов. *pa-si-gendū* “помічаю відсутність”, **жалъ** “гробниця”, **жалити** “горювати” – литов. *gelá*, **стъза, стъза** – лат. *stiga*, **ѡса** “хвороба, рана” – литов. *ingis*, **зѣло, зѣло** “дуже” – литов. *gailūs* “сильний, їдкий, сердитий”, д.-верхньонім. *geil* “веселий, розкішний”, гот. *gailjan* “жвавий”, **скълась, скълазь** “назва монети” – д.-верхньонім. *skilling* “назва монети”, гот. *skilliggs* “назва монети”, **жила** – литов. *gysla*, **часть** – д.-прус. *kīsmān*, **жальтъ** – литов. *geltōnas*, **кънась, къназь** – д.-верхньонім. *kuning*, нім. *könig*, **чело** – литов. *kēlti* “піднімати”, **члодо** – нім. *kind*, **жати** – литов. *ginti*, **лице** – осетин. *aikā*, **чистъ** – литов. *kistas*, **цвѣтъ** – лат. *kvitēt*, **жена** – латин. *gens* “рід, плем'я”, **цѣсарь** – прус. *kailūstikan* “здоров'я”, **цѣсарь** – гот. *kaisar*, **чръво** – д.-прус. *kermens* “тіло”, **кладась, кладазь** – д.-верхньонім. *kalding*.

53. З'ясуйте причини відсутності наслідків перехідних пом'якшень задньоязыкових:
кедръ, архієрен, георгин, гигантъ, євангєлик, кєлнѣ, кипарисъ, хєроуѣмъ, ангєлъ, єгѣптъ, лєгєонъ, окипанъ.
54. Звукова структура котрих старослов'янських слів відбиває наслідки першого перехідного пом'якшення задньоязыкових?
начинати, чародѣи, кѣнасъ, чѣдо, чрѣнь, жалость, соѣшѣ, крѣштєник, жрѣба, чєсати, свѣшѣа, жадати, жрѣць, грѣшѣница, чаганик, скрижалѣ, оѣжасъ, тлѣшѣа, жєзлѣ, чѣшѣа.
55. Поясніть, чому в словах **чрѣвь, чрѣпати, жрѣтва, жѣтъ** у праслов'янській мові відбулася перша перехідна палаталізація задньоязыкових, а в старослов'янській мові безпосередньо після м'яких шиплячих голосного переднього ряду нема.
56. Поясніть, чому в словах **жрѣвьць, жрѣвин, чрѣсла, чрѣво** у праслов'янській мові відбулася перша перехідна палаталізація задньоязыкових, а в старослов'янській мові безпосередньо після м'яких шиплячих голосного переднього ряду нема.
57. Поясніть, чому в словах **чѣдо, чѣти** у праслов'янській мові відбулася перша перехідна палаталізація задньоязыкових, а в старослов'янській мові безпосередньо після м'яких шиплячих голосного переднього ряду нема.
58. Звукова структура котрих старослов'янських слів відбиває наслідки другого перехідного пом'якшення задньоязыкових?
жалити, стѣза, ѡза, сѣло, цѣсарѣ, скѣласъ, жѣтъ, цѣлѣ, мѣсаць, зрѣцало, цвѣтъ, сѣкровиште, винопица, пѣтица, сапозн, польза, пѣшеница, грѣси, жрѣвьць, кѣниси, вѣньць, свѣзда.
59. Звукова структура котрих слів включає **ѣ** або **и** дифтонгічного походження?
жрѣвьць, сапозн, врѣгъ, срѣда, звѣзда, мрѣжа, сѣло, чловѣци, жениси, цѣлѣ.

60. Звукова структура котрих старослов'янських слів відбиває наслідки третього перехідного пом'якшення задньоязикових?
овьца, четыре, пѣназь, цѣна, оубница, цвѣтъ, грѣшница, млъчати, мръцати, кладѣзь, звѣзда, лице, нарицати, анце, творьць, десница, слъньце.
61. Звукова структура котрих старослов'янських слів відбиває наслідки перехідної *йотової* палаталізації?
тлъштіа, сѣча, вѣпль, дѣждь, пишѣ, девѣтъ, сажда, нжжда, оубница, мѣсѣць, свѣштіа, тьштіа, одежа, жилиште, госпожда, рѣжѣ, капла, граждѣнинъ, дрьмѣж.
62. Звукова структура котрих старослов'янських слів відбиває наслідки неперехідних палаталізацій?
поле, чело, мьсть, погоубѣж, сестра, боура, медвѣдь, горѣти, томѣж, море, чадъ, анце, капла, дѣти, съплѣж, стѣна, рѣка, тѣло, длань, власть, вратарь, приазнь, хождѣж, дышѣж, висѣти.
63. Опрацюйте таблицю 5. Підсумуйте походження праслов'янських м'яких шиплячих приголосних *š', š', *dž', *ž'. Чи збережені вони у старослов'янській мові? Наведіть приклади. Чи були такі звуки у праіндоевропейській мові?
64. Підсумуйте походження праслов'янських м'яких свистячих приголосних *s', s', *dz', *z'. Чи збережені вони у старослов'янській мові? Наведіть приклади. Чи були такі звуки у праіндоевропейській мові?
65. Підсумуйте походження праслов'янських м'яких складних звуків *š't' та *ž'd'. Чи збережені вони у старослов'янській мові? Наведіть приклади. Чи були такі звуки у праіндоевропейській мові?
66. Які зміни в системі приголосних фонем праслов'янської мови були зумовлені дією закону відкритого складу та тенденцією до наростання звучності у складі?
67. Укажіть випадки спрощення праслов'янських груп приголосних у старослов'янській мові.

Таблиця 5

Походження м'яких шиплячих та свистячих

Старослов'янська мова	Праслов'янська мова	Умови якісної зміни
ж'	<i>*z</i>	перед <i>*j</i>
	<i>*g</i>	перед <i>*j</i>
		перед монофтонгами <i>*ě</i> , <i>*ē</i> , <i>*ĩ</i> , <i>*ī</i> , дифтонгоїдами <i>*in</i> , <i>*im</i> , <i>*em</i> , <i>*en</i>
ш'	<i>*s</i>	перед <i>*j</i>
	<i>*x</i>	перед <i>*j</i>
		перед монофтонгами <i>*ě</i> , <i>*ē</i> , <i>*ĩ</i> , <i>*ī</i> , дифтонгоїдами <i>*in</i> , <i>*im</i> , <i>*em</i> , <i>*en</i>
ч'	<i>*k</i>	перед <i>*j</i>
		перед монофтонгами <i>*ě</i> , <i>*ē</i> , <i>*ĩ</i> , <i>*ī</i> , дифтонгоїдами <i>*in</i> , <i>*im</i> , <i>*em</i> , <i>*en</i>
жд'	<i>*d</i>	перед <i>*j</i>
	<i>*zg</i>	
	<i>*zd</i>	
шт'	<i>*t</i>	перед <i>*j</i>
	<i>*sk</i>	
	<i>*st</i>	
	<i>*kt</i> , <i>*gt</i>	перед монофтонгами <i>*ě</i> , <i>*ē</i> , <i>*ĩ</i> , <i>*ī</i> , дифтонгоїдами <i>*in</i> , <i>*im</i> , <i>*em</i> , <i>*en</i>
s' > z'	<i>*g</i>	перед <i>*ě < *a_i</i> , <i>*o_i</i> та <i>*i < *e_i</i>
		після монофтонгів <i>*ī</i> , <i>*ĩ</i> та дифтонгоїдів <i>*in</i> , <i>*ĩr</i>
с'	<i>*x</i>	перед <i>*ě < *a_i</i> , <i>*o_i</i> та <i>*i < *e_i</i>
		після монофтонгів <i>*ī</i> , <i>*ĩ</i> та дифтонгоїдів <i>*in</i> , <i>*ĩr</i>
ц'	<i>*k</i>	перед <i>*ě < *a_i</i> , <i>*o_i</i> та <i>*i < *e_i</i>
		після монофтонгів <i>*ī</i> , <i>*ĩ</i> та дифтонгоїдів <i>*in</i> , <i>*ĩr</i>

68. Укажіть випадки асиміляції у праслов'янських групах приголосних на ґрунті старослов'янської мови.
69. Укажіть випадки дисиміляції у праслов'янських групах приголосних на ґрунті старослов'янської мови.
70. Укажіть випадки появи протетичних приголосних у праслов'янській та старослов'янській мовах. Поясніть причини такого явища.
71. Розкажіть, яка доля індоєвропейських кінцевих приголосних у праслов'янській мові. Поясніть причини такого явища.
72. Прокоментуйте фонетичні процеси у наведених словах:
сѣпати – **сѣнѣ**, **топити** – **тонѣти**, **тискѣ** – **тиснѣти**,
плодѣ – **плѣма**, **гребѣ** – **грѣти**, **живѣ** – **жити**, **область** –
власть, **облакѣ** – **влачити**, **ведѣ** – **велѣ**, **плѣтѣ** – **плѣлѣ**,
оукрадѣ – **оукралѣ**, **метѣ** – **мести**, **ведѣ** – **вести**, **чѣтѣ** –
чѣсть, **гждѣ** – **гжсан**, **авити** – **авити**.
73. Прокоментуйте звукові відповідності:
 ст.-сл. **оса** – литов. *vapsa*;
 ст.-сл. **пѣть** – литов. *peñktas*;
 ст.-сл. **строуѣа** – литов. *srava*;
 ст.-сл. **рало** – пол. *radło*;
 ст.-сл. **выдра** – литов. *udra*;
 ст.-сл. **островѣ** – литов. *srove*;
 ст.-сл. **врѣма** – д.-інд. *vártman*;
 ст.-сл. **дѣно** – литов. *dubús*;
 ст.-сл. **жити** – литов. *gyventi*;
 ст.-сл. **молити** – чеськ. *modliti*.
74. Напишіть праслов'янські, старослов'янські та українські (при потребі – російські) відповідники до наведених праіндоєвропейських архетипів. Письмово відновіть та прокоментуйте послідовність модифікацій монофтонгів, дифтонгів, дифтонгоїдів і приголосних звуків на слов'янському мовному ґрунті.

Зразок виконання:

*b^hrēuōs – у праслов'янській мові *b^h > *b, дифтонг *ēu > *'u за законом відкритого складу перед приголосним, *s > *x після *u перед голосним, кінцевий *s занепав за законом відкритого складу, *ō > *o, отже, псл. *br'icho, ст.-сл. **брюхо**, рос. *брюхо*.

*grīuā, *gērōs, *k'lōusētēj, *dāusōs, *bērgōs, *uīd'ēuā, *gīuōs, *dāusinōs, *pēkēlīs, *tējīnā, *mūdļōs, *tājīōs, *bēgētēj, *kājīārjōs, *d'āuītēj, *k'lōusōs, *mōjīētēj, *mētēj, *ursūs, *jējōs, *krīstōs, *blūsā, *uēndnōntēj, *dāusjā, *dāusjōm, *slāugītēj, *tākītēj, *zēntīs, *kāpjā, *nōktīs, *wēnzjōm, *kittīs, *māzslōs, *uēztēj, *nējōs, *krūsā, *mļkētēj, *b^hrēuīkōs, *stājētēj, *mōjōs, *uērtmēn, *īstbā, *lēubūtēj, *grdōs, *skrīgēlīs, *kēnstīs, *sāusītēj, *sāusjā, *stāukētēj, *sītēj, *prāsjōm, *gēlītēj, *uēdtēj, *zēmjā, *dōtēj, *ōlīsā, *krīkētēj, *āusīkōs, *g'ējmā, *b^hrātēj, *b^hērg'ā, *g^hōstīs, *plēdmēn, *plētēj, *lēubjōm, *dāugā, *bjējūdtēj, *pōntīs, *kōnjōs, *pāstāusōs, *ōbuōlkōs, *slōuōs, *uōldtīs, *brūuīs.

РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА СЛОВОЗМІНИ СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ ТА ЇЇ ФОРМУВАННЯ

§ 9. Іменник у старослов'янській мові

1. Скількома графемами у старослов'янській мові представлена категорія роду іменника? Назвіть логічні та формальні критерії родової диференціації іменників. Які з формальних ознак можуть уважатися основними показниками належності іменників до певного роду? Для відповіді використайте подані нижче іменники.

Чоловічий рід:

а) апостолъ, рабъ, листъ, прѣстъ, медъ, доухъ, грѣхъ, чловѣкъ; б) корабль, плачь, мѣсяць, младеньць, вождь, вѣньць, отьць; в) знои, обычан, злодѣи, покон, приключан, сѣди, ловьчии; г) слоуга, владыка, дрѣводѣла, старѣшина, юноша, прѣдътѣча; г) камы “камінь”.

Жіночий рід:

а) врьба, звѣзда, рѣка, слоужьба, съноха, моуха; б) распьра, притѣча, вола, лѣжа, строуга, свинниа, жажда; в) рабыни, поустыни, богыни, тврьдыни, грѣдыни; г) мати, дѣшти; г) мѣтѣни, ладин; д) любы, бры, боуки, кры, свекры; е) баснь, кость, пѣснь, гыбѣль, ношть, грѣдосьть.

Середній рід:

а) авлѣко, оутро, чело, брашьно, злато, мѣрило, зрьно, колѣно; б) полк, морк, лице, подроужик, ложе, лице, жилиште, оржжик; в) нма, врьма, сѣма, тѣма, брьма, жрѣма.

2. За якими формальними показниками можливе розрізнення іменників із флексією -и за родами (чоловічим та жіночим), пор.: **богыни**, **мѣтѣни**, **мати** (жін. р.) та **краи**, **жрѣни**, **сѣди** (чол. р.)?
3. За якими формальними показниками можливе розрізнення іменників із флексією -ы за родами (чоловічим та жіночим), пор.: **любы**, **свекры** (жін. р.) та **камы**, **пламы** (чол. р.)? Для відповіді використайте зразки старослов'янського відмінювання іменників.

4. За якими формальними показниками можливе розрізнення іменників із флексією **-ь** за родами (чоловічим та жіночим), пор.: **пѣснь**, **печаль**, **кость** (жін. р.) та **конь**, **датель**, **гость** (чол. р.)? Для відповіді використайте зразки старослов'янського відмінювання іменників.
5. Скількома графемами у старослов'янській мові представлена категорія числа? У яких випадках у старослов'янській мові вживаються форми однини, множини та двоїни? Для відповіді використайте подані нижче речення:

Однина:

чловѣкъ кдинъ бѣ богатъ. чловѣкъ кдинъ съхощааше отъ иероусалима. и пристѣпи къ нему кдина рабыни. чловѣкъ кдинъ сътвори вечеръ великъ.

Множина:

посъла рабы свои къ дѣлателямъ прияти плоды кго. иди на пѣти и халжгы. і съвѣраша сѧ къ нему народи мнози. съвѣтъ сътвориша вси архієрен і старьци.

Двоїна:

никин же рабъ можетъ дѣвѣма господиномъ работати. видите рѣцѣ мои и нозѣ мои. се прѣдактъ сѧ нисоусъ сынъ чловѣчскъ въ рѣцѣ грѣшьникомъ. аште не виждѧ на ржкоу кго пазвы гвоздьныя. і приидѧ къ нисоусови и обрѣтѧ седашта чловѣка при ногоу нисоусовоу. и съ безаконьникомъ причтѣнъ бытъ. възьрѣвъ іисоусъ очима своїма на небо и рече.

6. Укажіть, якого роду й числа збірні іменники типу **братѣа**, **стража** та **каменик**, **листвик**, **лозик**, **вѣтвик**, **джеик**, **кореник**, **дѣтик**. Які формальні показники стали критеріями родової та числової диференціації таких іменників?
7. З'ясуйте, чи мають повну числову парадигму (форми усіх чисел) іменники типу **пиво**, **мѣдъ**, **гыбѣль**, **добрость**, **милость**, **мьсть**, **скръвь**, **благодать**, **вražда**, **невѣрик**, **богънъ**, **врата**, **оуста**, **гжсли**, **пасли**. Поясніть причини цього граматичного феномену.
8. Якими графемами у старослов'янській мові представлена категорія відмінка іменників?

9. Що означає форма кличного відмінка? В іменниках яких чисел і родів форма кличного відмінка не збігається з формою називного відмінка?
10. Назвіть типи відмінювання іменників у старослов'янській мові.
11. За яким принципом іменники старослов'янської мови поділяють на типи відмінювання?
12. За якою ознакою розрізняють давні вокалічні та консонантні іменні основи? Поясніть поняття *тематичний голосний іменної основи*.
13. Із якою зміною в морфемній структурі праслов'янського слова пов'язане руйнування давньої системи іменного відмінювання?
14. Укажіть основні причини перерозкладу давніх іменних основ.
15. Укажіть, які іменники належать до давнього типу відмінювання на **ā, *jā*. Чому цей тип відмінювання має таку назву? Які різновиди представлено в цьому типі відмінювання?
16. У старослов'янській мові знаходимо такі форми іменників давнього типу на **ā, *jā*:
 Д. відм. мн.: **ВЪДОВ-амъ, слоуг-амъ, капл-гамъ.**
 О. відм. мн.: **ВЪДОВ-ами, слоуг-ами, капл-гами.**
 М. відм. мн.: **ВЪДОВ-ахъ, слоуг-ахъ, капл-гахъ.**
 Д. – О. відм. дв.: **ВЪДОВ-ама, слоуг-ама, капл-гама.**
 З'ясуйте, до якої значущої частини слів (до закінчення чи до основи) на початку праслов'янської епохи належав звук **а** (**ʼа**), наявний у флексіях перед **м, х**.
17. Поясніть, чим зумовлене віднесення іменників **кожа, свѣшта, доуша, хыжа, межда, госпожда, лъжа, нѣжда, коупла, недѣла, боура** і под. до основ на **jā*, адже в старослов'янській мові явних слідів **j* у флексіях цих іменників нема.
 Пор.: **kōzjā > *koža, *svētjā > *svěš't'a*.
18. Поясніть фонетичні зміни в іменниках, похідних від дієслів: **носити – ноша, садити – сажда, ловити – ловла, коупити – коупла, свѣтити – свѣшта** і под.
 Пор.: **nōsītēj > *nōsī-ā > *nōsĭā > *nosja > *noša*.

19. Чим із погляду історичної фонетики пояснюється належність до м'якого різновиду відмінювання іменників **овьца**, **грѣшница**, **оубница**, **винопница**, **пѣтица**, **горьница**, **дѣвица**, **пышеница**, **польза**? До якого різновиду відмінювання (твердого чи м'якого) належали ці іменники в більш давній період?

Пор.: **ǫvīkā* > **ǫvīkā* > **ovьc'a*.

20. Знайдіть тверді і м'які основи в наведених іменниках давнього типу відмінювання на **ā*, **jā*.

сѣдин, **распѣра**, **кожа**, **ловьчин**, **одежда**, **слава**, **господыни**, **сѣноха**, **капла**, **доуша**, **нѣжда**, **чаша**, **пишта**, **ладин**, **лѣжа**, **десница**, **боура**.

21. Поясніть фонетичні зміни, що відбулись у відмінкових формах іменників із основами на **ā* (чергування з **ǣ*) в однині та множині.

Відмінок	Праслов'янські форми		Старослов'янські форми	
о д н и н а				
Н.	*gěnā	*nǫgā	жена	нога
Р.	*gěnā-ns	*nǫgǣ-ns	жены	ногы
Д.	*gěnā-ī	*nǫgǣ-ī	женѣ	нозѣ
З.	*gěnā-m	*nǫgǣ-m	женѣмъ	ногѣмъ
О.	*gěnā-jǣn	*nǫgǣ-jǣn	женоуѣмъ	ногоуѣмъ
М.	*gěnā-ī	*nǫgǣ-ī	женѣмъ	нозѣмъ
К.	*gěnā	*nǫgǣ	жено	ного
м н о ж и н а				
Н.	*gěnǣ-ns	*nǫgǣ-ns	жены	ногы
Р.	*gěnǣ-n	*nǫgǣ-n	женѣ	ногѣ
Д.	*gěnǣ-mŭs	*nǫgǣ-mŭs	женамѣ	ногамѣ
З.	*gěnǣ-ns	*nǫgǣ-ns	жены	ногы
О.	*gěnǣ-mī	*nǫgǣ-mī	женами	ногами
М.	*gěnǣ-sŭ	*nǫgǣ-sŭ	женахѣ	ногахѣ

22. Укажіть, які іменники належать до давнього типу відмінювання на **ǫ*, **jǫ*. Чому цей тип відмінювання має таку назву? Які різновиди представлено в цьому типі відмінювання?

23. У старослов'янській мові знаходимо такі форми іменників давнього типу на **ǫ*, **jǫ*:
 О. відм. одн.: **ЗЖБ-омь, БЛЮД-омь та ПЛАЧ-емь, ПОЛ-емь.**
 Д. відм. мн.: **ЗЖБ-омъ, БЛЮД-омъ та ПЛАЧ-емъ, ПОЛ-емъ.**
 Д. – О. відм. дв.: **ЗЖБ-ома, БЛЮД-ома та ПЛАЧ-ема, ПОЛ-ема.**
 З'ясуйте, до якої значущої частини слів (до закінчення чи до основи) на початку праслов'янської епохи належав звук *о* (у м'якому варіанті відмінювання – чергування *о* / *є*), наявний у флексіях перед *м*.
24. Поясніть, чим зумовлено віднесення іменників **сѣнѣ, доуѣхѣ, жарѣ, братрѣ, богѣ, дворѣ, друѣхѣ, отрокѣ, облакѣ, пьсѣ, чловѣкъ** і под. до основ на **ǫ*, адже в старослов'янській мові явних слідів **ǫ* у флексіях цих іменників нема.
 Пор.: **sŷpnǫs* > **sŷpnŷ* > **sŷnŷ*, **dǫŷsǫs* > **dǫŷsŷ* > **duxŷ*.
25. Поясніть, чим зумовлено віднесення іменників **ножь, вождь, дѣждь, плаштѣ, копачѣ, кошь, вѣпль, стѣбль** і под. до основ на **jǫ*, адже в старослов'янській мові явних слідів **jǫ* у флексіях цих іменників нема.
 Пор.: **nǫžjǫs* > **nǫžjŷ* > **nǫžŷ*, **vǫdjǫs* > **vǫdjŷ* > **vož'dŷ*.
26. Поясніть, чим зумовлено віднесення іменників **кран, жрѣвни, знои, чародѣи, покон, рон, ран, ратан** і под. до основ на **jǫ*, адже в старослов'янській мові явних слідів **jǫ* у флексіях цих іменників нема.
 Пор.: **krājǫs* > **krajŷ*, **gĕrbŷjǫs* > **žĕrbŷjǫs* > **žrĕbŷjǫs* > **žrĕbŷjŷ*.
27. Поясніть, чим зумовлено віднесення іменників **поле, плештѣ, море, ложе, жилиштѣ, сѣкровиштѣ** і под. до основ на **jǫ*, адже в старослов'янській мові явних слідів **jǫ* у флексіях цих іменників нема.
 Пор.: **pǫljǫs* > **polje* > **pole*; *plĕtjǫs* > **pletje* > **pleš't'e*.
28. Поясніть фонетичні зміни в іменниках, похідних від дієслів: **вѣпити – вѣпль, водити – вождь, (за)нозити – ножь** і под.
 Пор.: **vŷpŷtĕj* > **vŷpŷtĕj-s* > **vŷpŷtĕj-s* > **vŷpŷtĕj-s* > **vŷpŷjŷ* > **vŷpŷlŷ*.

29. Чим із погляду історичної фонетики пояснюється належність до м'якого різновиду відмінювання іменників **отьць, къназь, кладазь, пѣназь, агньць, вѣньць, гоньць, коньць, мѣсаць, творьць**; **лице, лице, срьдьце, слъньце**? До якого різновиду відмінювання (твердого чи м'якого) належали ці іменники в більш давній період?

Пор.: *ōtīkōs > *otykъ > *otъsъ.

30. Знайдіть тверді і м'які основи в наведених іменниках давнього типу відмінювання на *ō, *jō:

столъ, кран, поле, жрѣбни, невѣриѣ, ходатан, зрьцало, гнѣздо, отьць, разбон, вѣпль, плештѣ, вравни, прахъ, западъ, хытрьць, стражъ, рѣбро, ключъ, вождъ, мѣсо, вѣштѣ, вращъ, вѣко, слѣпльць.

31. Поясніть фонетичні зміни, що відбулись у відмінкових формах іменників із основами на *ō (чергування з *ō, *ě) в однині та множині.

Відмінок	Праслов'янські форми		Старослов'янські форми	
о д н и н а				
Н.	*stǫlǫ-s	*drǫǫgǫ-s	столъ	дрѹгъ
Р.	*stǫlǫ	*drǫǫgǫ	стола	дрѹга
Д.	*stǫlǫ- <u>u</u>	*drǫǫgǫ- <u>u</u>	столоу	дрѹгоу
З.	*stǫlǫ-m	*drǫǫgǫ-m	столъ	дрѹгъ
О.	*stǫlǫ-mǐ	*drǫǫgǫ-mǐ	столомь	дрѹгомь
М.	*stǫlǫ- <u>j</u>	*drǫǫgǫ- <u>j</u>	столѣ	дрѹзѣ
К.	*stǫlǫ	*drǫǫgǫ	столе	дрѹже
м н о ж и н а				
Н.	*stǫlǫ- <u>is</u>	*drǫǫgǫ- <u>is</u>	столи	дрѹзи
Р.	*stǫlǫ-n	*drǫǫgǫ-n	столъ	дрѹгъ
Д.	*stǫlǫ-mǫs	*drǫǫgǫ-mǫs	столомъ	дрѹгомъ
З.	*stǫlǫ-ns	*drǫǫgǫ-ns	столаы	дрѹгы
О.	*stǫlǫ-ns	*drǫǫgǫ-ns	столаы	дрѹгы
М.	*stǫlǫ- <u>isŭ</u>	*drǫǫgǫ- <u>isŭ</u>	столѣхъ	дрѹзѣхъ

32. У кличному відмінкові однини іменники з основою на *ō мають закономірну флексію -е, що відбиває наслідки давнього якісного чергування *ō > *ě, пор.: **дроуге, боже, оучениче, пастоуше, граде**. Натомість іменники з основою

на **jǫ* мають незакономірну з погляду історичної фонетики флексію -ю, пор.: коню, краю, ножю, врачю замість сподіваних **kǫnjě*, **krājě*, **nǫzjě*. За аналогією до відповідних форм якого типу відмінювання з'явилася флексія -ю в іменниках на **jǫ*? Використайте зразки відмінювання іменників.

33. Іменники на -зь, -ць типу **кѣназь, отьць, старьць** у кличному відмінку однини замість сподіваної для м'яких основ флексії -ю (пор.: коню, краю, ножю, врачю) мають закінчення -є, яке характерне для твердих основ, а також кінцевий шиплячий приголосний в основі: **кѣнаже, отьче, старьче** і под. Чим це пояснити?

Пор.: **kъnegъ* > **кѣназь**, **kъnegě* > **кѣнаже**; **otъkъ* > **отьць**, **otъkě* > **отьче**.

34. Іменники **бракъ “весілля”, кѣназь, пастоухъ, младеньць, мжжь, оученикъ, послоухъ “свідок”, богъ, врьгъ, копачь, влъкъ, грахъ, старьць, сапогъ, орѣхъ, гоньць** запишіть у таких відмінкових формах: а) називного відмінка множини; б) місцевого відмінка однини та множини; в) кличного відмінка однини.

35. Укажіть, у яких відмінкових формах задньоязикові приголосні **г, к, х** у кінці основ іменників давнього типу відмінювання на **ǫ*, **jǫ* підлягали першій перехідній палаталізації та в яких формах – другій. Наведіть приклади. Поясніть, чому такі іменники відбивають наслідки різних перехідних палаталізацій, а не однієї (наприклад тільки першої).

36. Укажіть, які іменники належать до давнього типу відмінювання на **и*. Чому цей тип відмінювання має таку назву?

37. У старослов'янській мові знаходимо такі форми іменників давнього типу на **и*:

О. відм. одн.: **сын-тъмь, дом-тъмь, вол-тъмь.**

Д. відм. мн.: **сын-тъмъ, дом-тъмъ, вол-тъмъ.**

О. відм. мн.: **сын-тъми, дом-тъми, вол-тъми.**

М. відм. мн.: **сын-тъхъ, дом-тъхъ, вол-тъхъ.**

Д. – О. відм. дв.: **сын-тъма, дом-тъма, вол-тъма.**

З'ясуйте, до якої значущої частини слів (до закінчення чи до основи) на початку праслов'янської епохи належав звук **тъ** (**и*), наявний у флексіях перед **м, х**.

38. Поясніть, чим зумовлено віднесення іменників **сынѣ, домѣ, волѣ, врьхѣ, полѣ, медѣ** і под. до основ на **й*.

Пор.: **sūnŷs* > **synъ*; **dōmŷs* > **domъ*, **ŭrsŷs* > **vъrxъ* > **vъrxъ*.

39. Поясніть фонетичні зміни, що відбулись у відмінкових формах іменників з основами на **й* (чергування з **ѡ*) в однині та множині.

Відмінок	Праслов'янські форми		Старослов'янські форми	
	однина	множина	однина	множина
Н.	* <i>sūnŷ-s</i>	* <i>sūnŷ-ŷs</i>	сынѣ	сынове
Р.	* <i>sūnŷ-s</i>	* <i>sūnŷ-ŷn</i>	сыноу	сыновѣ
Д.	* <i>sūnŷ-ŷ</i>	* <i>sūnŷ-mŷs</i>	сынови	сынѣмѣ
З.	* <i>sūnŷ-m</i>	* <i>sūnŷ-nŷs</i>	сынѣ	сыны
О.	* <i>sūnŷ-mŷ</i>	* <i>sūnŷ-mŷ</i>	сынѣмѣ	сынѣми
М.	* <i>sūnŷ-ŷ</i>	* <i>sūnŷ-sŷ</i>	сыноу	сынѣхѣ
К.	* <i>sūnŷ-ŷ</i>	—	сыноу	—

40. Укажіть, які іменники належать до давнього типу відмінювання на **й*. Чому цей тип відмінювання має таку назву?

41. У старослов'янській мові знаходимо такі форми іменників давнього типу на **й*:

Д. відм. мн.: **кост-ѣмѣ, гост-ѣмѣ**.

О. відм. мн.: **кост-ѣми, гост-ѣми**.

М. відм. мн.: **кост-ѣхѣ, гост-ѣхѣ**.

Д. – О. відм. дв.: **кост-ѣма, гост-ѣма**.

З'ясуйте, до якої значущої частини слів (до закінчення чи до основи) на початку праслов'янської епохи належав звук **ѣ** (**й*), наявний у флексіях перед **м**, **х**.

42. Іменники чоловічого роду з основою на **й* закінчуються на **-ѣ, -ѣ, -ѣ, -ѣ, -ѣ**. Із-поміж інших іменників чоловічого роду на **-ѣ** до давніх основ на **й* належать тільки іменники **звѣрь, огонь, жгль**. З'ясуйте, чи був у праслов'янській мові в словах з основою на **й* перед кінцевим **ѣ** приголосний **й*. Простежте: якби перед кінцевим **ѣ** у таких словах був приголосний **й*, то які б сполучення з'явилися замість кінцевих **-ѣ, -ѣ, -ѣ, -ѣ, -ѣ**?

43. Знаючи, що в праслов'янській мові в іменниках чоловічого роду з основою на **jō* типу **конь**, **ножь** перед флексією **-ь** був приголосний **j* (пор.: **kōnjōs* > **konjь* > **konь*, **nōzjōs* > **nozjь* > **nožь*), а в іменниках чоловічого роду з основою на **ī* перед флексією **-ь** цього **j* не було, з'ясуйте за фонетичними даними, до якого типу відмінювання в старослов'янській мові належать іменники **вождь**, **въплъ**, **затъ**, **господь**, **пжтъ**, **голжь**, **корабль**, **гжсь**, **плаштъ**, **стъбель**, **лось**, **жерабль**, **татъ**, **чрьвъ**, **тъстъ**, **лактътъ**, **дъждь**, **гвоздь**.
44. Слова **костъ** та **гостъ** належать до одного типу відмінювання (давні основи на **ī*), але перше з них має значення жіночого роду, друге – чоловічого. Простежте, чи в усіх відмінках іменники з основами на **ī* чоловічого та жіночого родів мають однакові флексії.
45. Поясніть фонетичні зміни, що відбулись у відмінкових формах іменників із основами на **ī* (чергування з **ī*, **ēj*) в однині та множині.

Відмінок	Праслов'янські форми		Старослов'янські форми	
о д н и н а				
Н.	<i>*kōstī-s</i>	<i>*gōstī-s</i>	кость	гость
Р.	<i>*kōstēj-s</i>	<i>*gōstēj-s</i>	кости	гости
Д.	<i>*kōstī</i>	<i>*gōstī</i>	кости	гости
З.	<i>*kōstī-m</i>	<i>*gōstī-m</i>	кость	гость
О.	<i>*kōstī-jān</i>	<i>*gōstī-mī</i>	костѣжъ, -ѣжъ	гостѣмь
М.	<i>*kōstēj</i>	<i>*gōstēj</i>	кости	гости
К.	<i>*kōstēj</i>	<i>*gōstēj</i>	кости	гости
м н о ж и н а				
Н.	<i>*kōstī-s</i>	<i>*gōstēj-ēs</i>	кости	гостникъ, -ѣк
Р.	<i>*kōstī-jī</i>	<i>*gōstī-jī</i>	костинъ, -ѣн	гостинъ, -ѣн
Д.	<i>*kōstī-mōs</i>	<i>*gōstī-mōs</i>	костѣмь	гостѣмь
З.	<i>*kōstī-ns</i>	<i>*gōstī-ns</i>	кости	гости
О.	<i>*kōstī-mī</i>	<i>*gōstī-mī</i>	костѣми	гостѣми
М.	<i>*kōstī-sū</i>	<i>*gōstī-sū</i>	костѣхъ	гостѣхъ

46. Укажіть, які іменники належать до давнього типу відмінювання на **ī*. Чому цей тип відмінювання має таку назву?
47. Виясніть, який ряд чергування голосних проявляється у відмінкових формах іменників із давньою основою на **ī*. З'ясуйте тип та ступінь чергування голосних. Простежте у відмінкових формах іменників із основою на **ī* прояв закону відкритого складу. Для відповіді використовуйте зразки відмінювання іменників.
48. Поясніть фонетичні зміни, що відбулись у відмінкових формах іменників із основами на **ī* (чергування з **īy*) в однині та множині.

Відмінок	Однина	Множина
Праслов'янські форми		
Н.	* <i>suĕkrŭ-s</i>	* <i>suĕkrŭy-īs</i>
Р.	* <i>suĕkrŭy-ēs</i>	* <i>suĕkrŭy-ōn</i>
Д.	* <i>suĕkrŭy-ī</i>	* <i>suĕkrŭy-āmŭs</i>
З.	* <i>suĕkrŭy-īm</i>	* <i>suĕkrŭy-īns</i>
О.	* <i>suĕkrŭy-ījān</i>	* <i>suĕkrŭy-āmī</i>
М.	* <i>suĕkrŭy-ě</i>	* <i>suĕkrŭy-āsŭ</i>
К.	* <i>suĕkrŭ-s</i>	—
Старослов'янські форми		
Н.	свекры	свекръви
Р.	свекръве	свекръвъ
Д.	свекръви	свекръвамъ
З.	свекръвъ	свекръви
О.	свекръвиѣ (-ьѣ)	свекръвами
М.	свекръве	свекръвахъ
К.	свекры	—

49. Укажіть, які групи іменників належать до давніх консонантних основ. Чому цей тип відмінювання має таку назву?
50. Укажіть, які іменники належать до основ на приголосний **n*. Якого роду можуть бути такі іменники? Простежте, чи в усіх відмінках іменники з основами на **n* чоловічого та середнього родів мають однакові флексії. Для відповіді використовуйте зразки відмінювання іменників.
51. Укажіть, які іменники належать до основ на приголосний **s*.

52. Укажіть, які іменники належать до основ на приголосний **t*.
Яке значення має суфікс **-лт-** (із **-ent-*) в іменниках типу **тѣла – тѣлата, жрѣва – жрѣвата**?
53. Укажіть, які іменники належать до основ на приголосний **r*.
Яке значення має суфікс **-єр-** (із **-er-*) в іменниках типу **мати – матерє**?
54. Поясніть фонетичні зміни у відмінкових формах іменників з основами на приголосний.
Н. відм. одн.: **sēmēn* > **сѣмѧ**, **bērmēn* > **врѣмѧ**, **kāmōn* > **камы**, **tēlōs* > **тѣло**, **nēbōs* > **небо**, **gērbēnt* > **жрѣва**, **āgnēnt* > **агна**, **mātēr* > **mātīr* > **мати**, **dūktēr* > **dūktīr* > **дѣшти**.
Р. відм. одн.: **sēmēn-ēs* > **сѣмене**, **bērmēn-ēs* > **врѣмене**, **kāmēn-ēs* > **камене**, **tēlēś-ēs* > **тѣлесе**, **nēbēs-ēs* > **небесе**, **gērbēnt-ēs* > **жрѣвате**, **āgnēnt-ēs* > **агнате**, **mātēr-ēs* > **матере**, **dūktēr-ēs* > **дѣштере**.
55. З'ясуйте, який ряд чергування голосних проявляється у відмінкових формах іменників середнього роду з давньою основою на **n*: **имѧ – имене, врѣмѧ – врѣмене, врѣмѧ – врѣмене, сѣмѧ – сѣмене, тѣмѧ – тѣмене, писмѧ – писмене**. З'ясуйте тип та ступінь чергування голосних. Простежте вияв закону відкритого складу.
56. З'ясуйте, який ряд чергування голосних проявляється у відмінкових формах іменників із давньою основою на **s*: **слово < *slōϥōs – словесе < *slōϥēs-ēs, небо < *nēbōs – небесе < *nēbēs-ēs**, пор. також: **чюдо – чюдесе, коло – колесе, тѣло – тѣлесе, дрѣво – дрѣвесе, зрідка око – очесе, оухо – оушесе**.
57. З'ясуйте, який ряд чергування голосних проявляється у відмінкових формах іменників із давньою основою на **r*: **мати < *mātīr – матере < *mātēr-ēs**. З'ясуйте тип та ступінь чергування голосних.
58. Визначте давній тип відмінювання іменників:
огнь, станѣ, дланѣ, грѣхѣ, ношѣ, голжѣ, плашѣ, дрѣво, медѣ, сѣдин, гвоздѣ, вождѣ, ловьчин, костѣ, мѣдѣ, стѣбель, ледѣ, жеравль, гыбѣль, плодѣ, грѣдостѣ, тѣло, лакѣть,

рабѣ, злодѣи, дѣждь, творьць, жилиштѣ, санѣ, двѣрь, рѣчь, тѣстѣ, обычан, гостѣ, авленикѣ, пештѣ, врѣмѣ, жрьдѣ, мышѣ, медвѣдѣ, чинѣ, смърьтѣ, врачѣ, сѣдинѣ, припазнь, гоньць, лось, чрьвь, полѣ.

59. Напишіть праслов'янські форми називного відмінка однини наведених іменників:

плодѣ, волѣ, данѣ, коньць, двѣрь, лице, рон, блато, овьца, агнѣ, пынь, врѣгѣ, небо, доуша, отьць, рѣчь, морѣ, врѣхѣ, земля, гнон, огнь, тѣло, лице, власѣ, лось, лѣжа, имѣ, гоньць, пиштѣ, жрьдѣ, коупѣ, плачь, польза, вѣкъ, бедро.

60. Напишіть старослов'янські та українські (за потреби – російські) форми називного відмінка однини наведених іменників. Урахуйте модифікації монофтонгів, дифтонгів, дифтонгоїдів та груп приголосних на слов'янському мовному ґрунті:

**bŏrnĭs, *pŭtĭā, *dŏlbtŏs, *kĭttĭs, *māzslŏs, *ŏuĭkā, *uĕdslŏs, *uĕrtmĕn, *dŏlnĭs, *tāĭstŏs, *kĭtslŏs, *pĕkĕlĭs, *mŏĭšŏs, *kĕnstĭs, *uŏdĭŏs, *nŏsĭā, *ŏbŭŏlkŏs, *stŏrgĭŏs, *zĕntĭs, *tĭstĭs, *uŕsŭs, *gŏspŏdĭs, *bĕrgŏs, *uĕdtĭs, *grĭuā, *lŏgĭŏs, *tĭstĭā, *uĕtĭŏs, *ŏlĭsā, *pĕktĭs, *lŭgĭā, *pādtĭs, *gŏspŏdĭā, *uĭpĭŏs, *ŏtĭkŏs, *mĕrgĭā, *pŭtĭkā, *pŏĭsnĭs, *uŏlsŏs, *uŏrgŏs, *grĭdĭs, *uāĭnĭkŏs, *kŏldĭngŏs, *grĭānĭs, *pŏlĭgā.*

Таблиця 1

Відмінювання іменників із основами на **ā, *jā* у старослов'янській мові

Відмінок	Твердий різновид		М'який різновид	
1	2		3	
о д н и н а				
Н.	жена	нога	земля	рабыни
Р.	жены	ногы	земля	рабына
Д.	женѣ	нозѣ	земли	рабыни
З.	женѣ	ногѣ	земляѣ	рабыныѣ
О.	женоуѣ	ногоуѣ	землеуѣ	рабынеуѣ
М.	женѣ	нозѣ	земли	рабыни
К.	жено	ного	земле	рабыне

Закінчення таблиці 1

1	2		3	
м н о ж и н а				
Н.	жены	ногы	земла	рабына
Р.	женъ	ногъ	земль	рабынь
Д.	женамъ	ногамъ	землямъ	рабынямъ
З.	жены	ногы	земла	рабына
О.	женами	ногами	землями	рабынями
М.	женахъ	ногахъ	земляхъ	рабыняхъ
д в о ї н а				
Н. – З.	женѣ	нозѣ	земли	рабыни
Р. – М.	женоу	ногоу	землю	рабыню
Д. – О.	женама	ногама	землама	рабынама

Таблиця 2

**Відмінювання іменників
із основами на *ѡ у старослов'янській мові**

Відмінок	Твердий різновид		
о д н и н а			
Н.	столъ	дроугъ	село
Р.	стола	дроуга	села
Д.	столоу	дроугоу	селоу
З.	столъ	дроугъ	село
О.	столомь	дроугомь	селомь
М.	столѣ	дроугѣ	селѣ
К.	столе	дроуге	—
м н о ж и н а			
Н.	столи	дроуги	села
Р.	столъ	дроугъ	селъ
Д.	столомъ	дроугомъ	селомъ
З.	стола	дроуга	села
О.	стола	дроуга	села
М.	столѣхъ	дроугѣхъ	селѣхъ
д в о ї н а			
Н. — З.	стола	дроуга	селѣ
Р. — М.	столоу	дроугоу	селоу
Д. — О.	столома	дроугома	селома

Таблиця 3

**Відмінювання іменників
із основами на *jō у старослов'янській мові**

Відмінок	М'який різновид			
о д н и н а				
Н.	ко ^{нь}	от ^{ьць}	кра ^н	по ^{ле}
Р.	ко ^{па}	от ^{ьца}	кра ^{га}	по ^{па}
Д.	ко ^{ню}	от ^{ьцю}	кра ^ю	по ^{лю}
З.	ко ^{нь}	от ^{ьць}	кра ^н	по ^{ле}
О.	ко ^{не} мь	от ^{ьце} мь	кра ^{кмь}	по ^{ле} мь
М.	ко ^{ни}	от ^{ьци}	кра ^н	по ^{ли}
К.	ко ^{ню}	от ^{ьче}	кра ^ю	—
м н о ж и н а				
Н.	ко ^{ни}	от ^{ьци}	кра ^н	по ^{па}
Р.	ко ^{нь}	от ^{ьць}	кра ^н	по ^{ль}
Д.	ко ^{не} мъ	от ^{ьце} мъ	кра ^{кмъ}	по ^{ле} мъ
З.	ко ^{па}	от ^{ьца}	кра ^{га}	по ^{па}
О.	ко ^{ни}	от ^{ьци}	кра ^н	по ^{ли}
М.	ко ^{ни} хъ	от ^{ьци} хъ	кра ^н хъ	по ^{ли} хъ
д в о ї н а				
Н. – З.	ко ^{па}	от ^{ьца}	кра ^{га}	по ^{ли}
Р. – М.	ко ^{ню}	от ^{ьцю}	кра ^ю	по ^{лю}
Д. – О.	ко ^{не} ма	от ^{ьце} ма	кра ^{кма}	по ^{ле} ма

Таблиця 4

**Відмінювання іменників із основою на *i
у старослов'янській мові**

Відмінок	Жін. рід	Чол. рід	Жін. рід	Чол. рід
о д н и н а			м н о ж и н а	
Н.	кость	гость	кости	гостикъ, -ьк
Р.	кости	гости	костни, -ьн	гостини, -ьн
Д.	кости	гости	костьмъ	гостьмъ
З.	кость	гость	кости	гости
О.	костинѣ, -ьѣ	гостьмъ	костьми	гостьми
М.	кости	гости	костьхъ	гостьхъ
К.	кости	гости	–	–
д в о ї н а				
Н. – З.	кости	гости		
Р. – М.	костню, -ью	гостню, -ью		
Д. – О.	костьма	гостьма		

Таблиця 5

**Відмінювання іменників із основою на *ї
у старослов'янській мові**

Відмінок	О д н и н а	М н о ж и н а
Н.	свекры	свекръѣнѣ
Р.	свекръѣѣ	свекръѣѣѣ
Д.	свекръѣнѣ	свекръѣамѣ
З.	свекръѣѣѣ	свекръѣѣнѣ
О.	свекръѣнѣѣ, -ѣѣѣ	свекръѣамнѣ
М.	свекръѣѣѣ	свекръѣахѣ
К.	свекры	—
Д в о ї н а		
Н. – З. – К.	свекръѣнѣ	
Р. – М.	свекръѣѣѣ	
Д. – О.	свекръѣамнѣ	

Таблиця 6

**Відмінювання іменників із основою на *ї
у старослов'янській мові**

Відмінок	Однина	Множина	Відмінок	Двоїна
Н.	сынѣѣ	сыновеѣ	Н. – З.	сыны
Р.	сыноѣѣ	сыновѣѣ	Р. – М.	сыновоѣѣ
Д.	сыновнѣ	сынѣѣмѣ	Д. – О.	сынѣѣмнѣ
З.	сынѣѣѣ	сыны		
О.	сынѣѣмѣѣ	сынѣѣмнѣ		
М.	сыноѣѣѣ	сынѣѣхѣѣ		
К.	сыноѣѣѣ	—		

Таблиця 7

**Відмінювання іменників
із давніми консонантними основами
у старослов'янській мові**

Відмінок	Чоловічий рід	Жіночий рід
о д н и н а		
Н.	камы, камень	мати
Р.	камене	матере
Д.	камени	матери
З.	камень	матерь
О.	каменьмь	материю, матерью
М.	камене	матери
К.	—	мати
м н о ж и н а		
Н.	камене	матери
Р.	камень	матерь
Д.	каменьмъ	матерьмъ
З.	камени	матери
О.	каменьми	матерьми
М.	каменьхъ	матерьхъ
д в о ї н а		
Н. – З.	камени	матери
Р. – М.	каменуѣ	матероѣ
Д. – О.	каменьма	матерьма

**Відмінювання іменників
із давніми консонантними основами
у старослов'янській мові**

Відмінок	Середній рід		
о д н и н а			
Н.	ИМѦ	ТЕѦѦ	СЛОВО
Р.	ИМЕНЕ	ТЕѦѦТЕ	СЛОВЕСЕ
Д.	ИМЕНИ	ТЕѦѦТИ	СЛОВЕСИ
З.	ИМѦ	ТЕѦѦ	СЛОВО
О.	ИМЕНЬМЪ	ТЕѦѦТЬМЪ	СЛОВЕСЬМЪ
М.	ИМЕНЕ	ТЕѦѦТЕ	СЛОВЕСЕ
К.	—	—	—
м н о ж и н а			
Н.	ИМЕНА	ТЕѦѦТА	СЛОВЕСА
Р.	ИМЕНЪ	ТЕѦѦТЬ	СЛОВЕСЪ
Д.	ИМЕНЬМЪ	ТЕѦѦТЬМЪ	СЛОВЕСЬМЪ
З.	ИМЕНА	ТЕѦѦТА	СЛОВЕСА
О.	ИМЕНЫ	ТЕѦѦТЫ	СЛОВЕСЫ
М.	ИМЕНЬХЪ	ТЕѦѦТЬХЪ	СЛОВЕСЬХЪ
д в о ї н а			
Н. – З.	ИМЕНѢ	ТЕѦѦТѢ	СЛОВЕСѢ
Р. – М.	ИМЕНОУ	ТЕѦѦТОУ	СЛОВЕСОУ
Д. – О.	ИМЕНЬМА	ТЕѦѦТЬМА	СЛОВЕСЬМА

§ 10. Займенник у старослов'янській мові

1. На які групи прийнято членувати займенники за особливостями відмінювання та граматичною специфікою? Наведіть приклади.
2. Займенники котрих розрядів кваліфіковано як неродові? Чому?
3. Поясніть, що означають займенники першої та другої осіб **азъ, мы, ты, вы**. Чи були в старослов'янській мові займенники третьої особи?
4. З'ясуйте, чи характерна для особових та зворотного займенників категорія роду?
5. З'ясуйте, чи характерна для особових займенників категорія числа? Чи змінювався за числами зворотний займенник?
6. З'ясуйте, чи характерна для особових та зворотного займенників категорія відмінка? Котрий займенник не мав форми називного відмінка?
7. Укажіть спільні граматичні характеристики особових та зворотного займенників.
8. Укажіть відмінні граматичні характеристики особових та зворотного займенників.
9. Поясніть, що таке суплетивізм. Проілюструйте прикладами з сучасної української мови.
10. Прокоментуйте систему відмінкових форм особових та зворотного займенників:

Відмінок	1 особа	2 особа	Зворотний
о д н и н а			
Н.	азъ	ты	—
Р.	мене	тебе	себе
Д.	мынѣ, ми	тебѣ, ти	себѣ, си
З.	ма, мене	та, тебе	са, себе
О.	мъноюж	тобоюж	собоюж
М.	мынѣ	тебѣ	себѣ

Відмінок	1 особа	2 особа	Зворотний
м н о ж и н а			
Н.	мы	вы	—
Р.	насѣ	васѣ	—
Д.	намѣ, ны	вамѣ, вы	—
З.	ны, насѣ	вы, васѣ	—
О.	нами	вами	—
М.	насѣ	васѣ	—
д в о ї н а			
Н.	вѣ	ва	—
Р. – М.	наю	ваю	—
Д. – О.	нама	вама	—
З.	на	ва	—

- Прокоментуйте звукову структуру варіанта займенника першої особи називного відмінка однини **назѣ**, що засвідчений, зокрема, в Маріїнському Євангелії. З'ясуйте історичну долю цього займенника в різних слов'янських мовах.
- Укажіть, чергування котрого ряду проявляється в основах особових та зворотного займенників. Визначте тип та ступінь давнього чергування:
Р. відм. одн.: **тебе, себе**.
Д. відм. одн.: **тебѣ, себѣ**.
О. відм. одн.: **тобою, собою**.
- У Синайському Псалтирі та Синайському Требнику форма родового відмінка однини **мене** часом замінюється паралельним варіантом **мьне, м'не**. Як склався цей варіант?
- У пам'ятках Х–ХІ ст. представлено паралельні форми давального та місцевого відмінків однини займенника першої особи: **мьнѣ** і **м'нѣ**. Чому основним, первинним вважається варіант **мьнѣ**, у структурі якого представлено редукований переднього ряду?
Примітка. Простежте, голосний якого ряду виступає у формах давального і місцевого відмінків однини займенника другої особи та зворотного займенника. Пор.: **тебѣ, себѣ**.

15. У пам'ятках Х–ХІ ст. представлено паралельні форми орудного відмінка однини займенника першої особи **мѣноуѣ** і **мѣноуѣ**. Чому основним, первинним вважається варіант **мѣноуѣ**, у структурі якого представлено редукований заднього ряду?
Примітка. Простежте, голосний якого ряду виступає у формах орудного відмінка однини займенника другої особи та зворотного займенника. Пор.: **тобоюѣ**, **собоюѣ**.
16. У Київських листках замість форми називного відмінка множини **мы** трапляється варіант **ны**. Під впливом якого відмінка він постав?
17. Поясніть, що таке енклітика, енклітична форма.
18. Укажіть, які з паралельних форм особових та зворотного займенників у старослов'янській мові вживалися як енклітики, а які – як основні.
19. Чи спочатку були енклітиками форми знахідного відмінка однини **мѧ**, **тѧ**, **сѧ** та множини **ны**, **вы**? У зв'язку з чим ці форми стали напівенклітиками? Якими формами вони поступово витіснялися?
20. З'ясуйте специфіку вживання у старослов'янській мові паралельних енклітичних та основних форм особових і зворотного займенників. Енклітичні чи основні форми вживалися при потребі наголошення, підкреслення займенника в тексті?
21. В особових займенниках значення відмінків у праіндоевропейській мові виражалось двома способами: а) використанням різних основ (суплетивізм); б) використанням однієї основи з різними внутрішніми флексіями. Чи залишилися сліди цього явища у старослов'янській мові? Прокоментуйте з цього погляду форми:
а) **азъ** – **мене** – **насъ** – **вѣ**; **ты** – **вы**;
б) **мене** – **мынѣ** – **мѧ** – **мѣноуѣ**; **тебе** – **тебѣ** – **тѧ** – **тобоюѣ**.
22. Чи залишило сліди внутрішньофлексивне відмінювання особових займенників у сучасних слов'янських мовах, наприклад українській?

23. Від яких займенників походять предметно-особові займенники?
24. Чи однакові вказівні займенники використовувалися для називного й непрямих відмінків предметно-особових займенників?
25. Назвіть граматичні характеристики предметно-особових займенників. Чи властиві для них категорії відмінка та числа?
26. Простежте, яку граматичну особливість вказівних займенників зберегли предметно-особові займенники. У зв'язку з цим з'ясуйте, до родових чи неродових слід відносити предметно-особові займенники.
27. Прокоментуйте відмінкові форми предметно-особових займенників:

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	онъ	оно	она
Р.	єго	єго	єѧ
Д.	ємоу	ємоу	єи
З.	и	к	ѣ
О.	имъ	имъ	єѣ
М.	ємъ	ємъ	єи
м н о ж и н а			
Н.	они	она	оны
Р.	ихъ	ихъ	ихъ
Д.	имъ	имъ	имъ
З.	ѧ	ѧ	ѧ
О.	ими	ими	ими
М.	ихъ	ихъ	ихъ
д в о ї н а			
Н.	она	онѣ	онѣ
Р. – М.	єю	єю	єю
Д. – О.	има	има	има
З.	ѧ	и	и

28. Якими особливостями предметно-особові займенники відрізнялися від власне вказівних?
29. Якими граматичними характеристиками родові займенники відрізняються від неродових? Чи мають родові займенники у своїх основах зв'язок із категорією особи?
30. Назвіть розряди родових займенників за значенням.
31. Назвіть старослов'янські вказівні займенники, які виражають: а) конкретну вказівку на найближчий предмет; б) звичайну вказівку на предмет без підкреслення ступеня віддалення того, на що вказується; в) вказівку на далекий предмет. Чи зберігають вказівні займенники таке триступеневе протиставлення в українській мові?
32. Яке значення у старослов'янській мові мав вказівний займенник **овъ, ова, ово**? У яких випадках він уживався?
33. Назвіть розряди вказівних займенників за значенням.
34. Назвіть власне вказівні займенники, з'ясуйте специфіку їх значення.
35. Назвіть якісно-вказівні займенники, з'ясуйте специфіку їх значення.
36. Назвіть кількісно-вказівні займенники, з'ясуйте специфіку їх значення.
37. З'ясуйте значення присвійних займенників. Наведіть приклади.
38. Чи виражають основи присвійних займенників зв'язок із категорією особи? Поясніть причини цього феномену.
39. Простежте, від яких основ у ранній праслов'янській мові були утворені присвійні займенники. За допомогою яких суфіксів творилися присвійні займенники в ранній праслов'янській мові?
40. Чи були у старослов'янській мові присвійні займенники, утворені від основ предметно-особових або власне вказівних займенників? Які форми вживалися замість них?

41. Які займенники кваліфіковано як означальні?
42. На які групи за граматичними характеристиками й особливостями відмінювання можна поділити питально-відносні займенники?
43. З'ясуйте специфіку вживання у старослов'янській мові питально-відносних неродових займенників **къто, чьто**.
44. Чим відрізняються відносні займенники від питальних?
45. Як у старослов'янській мові творилися неозначені займенники?
46. Як у старослов'янській мові творилися заперечні займенники?
47. Назвіть граматичні категорії, характерні для родових займенників.
48. З'ясуйте специфіку відмінювання родових займенників.
49. Які різновиди відмінювання родових займенників склалися залежно від кінцевого приголосного основи?
50. Назвіть займенники, які відмінювалися за твердим різновидом. Прокоментуйте відмінювання родових займенників із кінцевим твердим приголосним основи на прикладі **тъ, такъ**:

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	тъ, такъ	то, тако	та, така
Р.	того, такого	того, такого	тоѡа, такоѡа
Д.	томуѡу, такомуѡу	томуѡу, такомуѡу	тони, такон
З.	тъ, такъ	то, тако	тѡѡ, такѡѡ
О.	тѣѡѡ, тацѣѡѡ	тѣѡѡ, тацѣѡѡ	тоѡѡ, такоѡѡ
М.	томѡ, такоѡѡ	томѡ, такоѡѡ	тон, такон

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
м н о ж и н а			
Н.	ти, таци	та, така	ты, такы
Р.	тѣхъ, тацѣхъ	тѣхъ, тацѣхъ	тѣхъ, тацѣхъ
Д.	тѣмъ, тацѣмъ	тѣмъ, тацѣмъ	тѣмъ, тацѣмъ
З.	ты, такы	та, така	ты, такы
О.	тѣми, тацѣми	тѣми, тацѣми	тѣми, тацѣми
М.	тѣхъ, тацѣхъ	тѣхъ, тацѣхъ	тѣхъ, тацѣхъ
д в о ї н а			
Н. – З.	та, така	тѣ, тацѣ	тѣ, тацѣ
Р. – М.	тою, такою	тою, такою	тою, такою
Д. – О.	тѣма, тацѣма	тѣма, тацѣма	тѣма, тацѣма

51. Поясніть зміни задньоязикових приголосних у деяких відмінкових формах займенника **такъ**, а також займенників **селикъ**, **какъ**, **іакъ**, **инакъ**, **вѣсакъ**, **мъногъ**, що відмінювалися за тим же зразком. Наслідки котрої перехідної палаталізації відбиває звукова структура аналізованих форм?
52. Назвіть займенники, які відмінювалися за м'яким різновидом. Прокоментуйте відмінювання родових займенників із кінцевим м'яким приголосним основи на прикладі **нашь**, **мон**:

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	нашь, мон	наше, моє	наша, мога
Р.	нашего, моєго	нашего, моєго	нашейъ, моєяъ
Д.	нашегоу, моємоу	нашегоу, моємоу	нашей, моєи
З.	нашь, мон	наше, моє	нашѣ, моѣѣ
О.	нашимъ, монимъ	нашимъ, монимъ	нашейѣ, моєиѣ
М.	нашемъ, моємъ	нашемъ, моємъ	нашей, моєи

Відмі- нок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
м н о ж и н а			
Н.	наши, мон	наша, мога	наша, моѡа
Р.	нашихъ, монухъ	нашихъ, монухъ	нашихъ, монухъ
Д.	нашимъ, монмъ	нашимъ, монмъ	нашимъ, монмъ
З.	наша, моѡа	наша, мога	наша, моѡа
О.	нашими, монми	нашими, монми	нашими, монми
М.	нашихъ, монухъ	нашихъ, монухъ	нашихъ, монухъ
д в о ї н а			
Н. – З.	наша, мога	наши, мон	наши, мон
Р. – М.	нашею, мокою	нашею, мокою	нашею, мокою
Д. – О.	нашими, монма	нашими, монма	нашими, монма

53. З'ясуйте, які особливості у формах деяких відмінків має займенник м'якого різновиду **сь**:

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	сь, сѡи, сини	се	си
Р.	сего	сего	сеѡа
Д.	семоу	семоу	сени
З.	сь	се	сѡѡ, сѡѡѡ
О.	сѡмѡ	сѡмѡ	сеѡѡ
М.	сеѡѡ	сеѡѡ	сени
м н о ж и н а			
Н.	си, сини	си	сѡѡ, сѡѡѡ
Р.	сѡхъ	сѡхъ	сѡхъ
Д.	сѡмѡѡ	сѡмѡѡ	сѡмѡѡ
З.	сѡѡѡ, сѡѡѡѡ	си	сѡѡѡ, сѡѡѡѡ
О.	сѡми	сѡми	сѡми
М.	сѡхъ	сѡхъ	сѡхъ
д в о ї н а			
Н. – З.	сѡѡѡ, сѡѡѡѡ	си	си
Р. – М.	сею	сею	сею
Д. – О.	сѡма	сѡма	сѡма

54. Прокоментуйте особливості відмінювання питально-відносного займенника м'якого різновиду **кын** в однині і множині. Чи засвідчені в старослов'янських пам'ятках його двоїнні форми?

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	кын	кок	кага
Р.	кокго	кокго	кокѣа
Д.	кокмоу	кокмоу	коки
З.	кын	кок	кѣѣж, коѣж
О.	кыимь	кыимь	кокиѣж
М.	кокмь	кокмь	коки
м н о ж и н а			
Н.	цин	кага	кыѣа
Р.	кынхъ	кынхъ	кынхъ
Д.	кыимъ	кыимъ	кыимъ
З.	кыѣа	кага	кыѣа
О.	кыими	кыими	кыими
М.	кынхъ	кынхъ	кынхъ

55. Чим характеризується мішаний різновид відмінювання родових займенників? Які займенники відмінювалися за цим різновидом? Прокоментуйте форми займенника мішаного різновиду **вьсь**:

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	вьсь	вьсе	вьсѣа
Р.	вьсего	вьсего	вьсѣѣа
Д.	вьсемоу	вьсемоу	вьсен
З.	вьсь	вьсе	вьсѣѣж
О.	вьсѣмь	вьсѣмь	вьсѣѣж
М.	вьсемь	вьсемь	вьсен

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
м н о ж и н а			
Н.	вѣси	вѣса	вѣса
Р.	вѣсѣхъ	вѣсѣхъ	вѣсѣхъ
Д.	вѣсѣмъ	вѣсѣмъ	вѣсѣмъ
З.	вѣса	вѣса	вѣса
О.	вѣсѣми	вѣсѣми	вѣсѣми
М.	вѣсѣхъ	вѣсѣхъ	вѣсѣхъ
д в о і н а			
Н. – З.	вѣса	вѣси	вѣси
Р. – М.	вѣсею	вѣсею	вѣсею
Д. – О.	вѣсѣма	вѣсѣма	вѣсѣма

56. Прокоментуйте специфіку відмінювання неродових питаль-но-відосних займенників **кѣто, чѣто**:

Н.	кѣто	чѣто
Р.	кого	чесо, чѣсо, чѣсого, чѣсого
Д.	кому	чесому, чѣсому, чѣмоу
З.	кого	чѣто
О.	цѣмъ	чимъ
М.	комъ	чемъ, чѣсомъ

57. Укажіть, які займенники у старослов'янській мові мали іменне відмінювання.
58. З'ясуйте, за яким зразком у старослов'янській мові відмінювався займенник **єтеръ** (єтеръ).
59. З'ясуйте, за яким зразком у старослов'янській мові відмінювався займенник **которын** (котерын).
60. З'ясуйте, за яким зразком у старослов'янській мові відмінювалися займенники **каковъ, таковъ, сицевъ, дроугъ**.
61. З'ясуйте, за яким зразком у старослов'янській мові відмінювалися займенники **коликъ, клникъ, толникъ, сѣлникъ, мѣногъ**.

§ 11. Прикметник у старослов'янській мові

1. Поясніть, чому в ранній праслов'янській мові прикметники не відрізнялися принципово від іменників.
2. Укажіть, за якою ознакою у праслов'янській мові відбулося розмежування імен на іменники і прикметники.
3. З'ясуйте, які прикметники більш давні – короткі чи повні.
4. Поясніть, чому короткі прикметники називаються іменними.
5. З'ясуйте специфіку семантичної структури іменних прикметників.
6. Яку синтаксичну функцію виконували іменні прикметники у праслов'янській та старослов'янській мовах?
7. Назвіть основні граматичні категорії іменних прикметників та з'ясуйте специфіку їх реалізації. Чи були прикметникові граматичні категорії самостійними?
8. Назвіть формальні критерії родової диференціації прикметників у старослов'янській мові. Для відповіді проаналізуйте слова **домовитъ, ништъ, небєсна, синна, тлѣсто, оутръне**.
9. Чи зберегли короткі прикметники, виділившись із загальної групи імен, іменне відмінювання?
10. За типом яких іменних основ відмінювалися короткі прикметники?
11. Прикметники якого роду відмінювалися за зразком іменних вокалічних основ на **ā, *jā* і вокалічних основ на **ō, *jō*?
12. Назвіть різновиди відмінювання іменних прикметників залежно від властивостей кінцевого приголосного основи. Наведіть приклади прикметників кожного різновиду.
13. Визначте, за зразком яких іменних вокалічних основ у старослов'янській мові відмінювалися короткі прикметники **близъкъ, синь, братьна, обьштъ, богата, тѣште, грѣдъ, маломоштъ, ништъ, оутрънь, пѣшь, плодовиѣ, лѣниѣ, срьдитъ, соуха, широко, гладъкъ, штюждъ, лжкаво, добль**.

14. Чи достовірне твердження, що відмінювання іменних прикметників у старослов'янській мові порівняно з іменниками було одноманітним? Обґрунтуйте свою думку.
15. Поясніть, чому в наведених прикладах іменники чоловічого роду та іменні прикметники чоловічого роду в усіх відмінках мають однакові флексії. За зразком яких іменних основ відмінюються тут іменники та іменні прикметники?

Відмінок	Твердий різновид	М'який різновид
О д н и н а		
Н.	стола новъ	конь тѣшть
Р.	стола нова	конѧ тѣштіѧ
Д.	столоу новѡу	коню тѣштю
З.	стола новъ	конь тѣшть
О.	столомъ новомъ	конемъ тѣштемъ
М.	столѣ новѣ	конн тѣшти
М н о ж и н а		
Н.	столи нови	конн тѣшти
Р.	стола новъ	конь тѣшть
Д.	столомъ новомъ	конемъ тѣштемъ
З.	стола новы	конѧ тѣштіѧ
О.	стола новы	конн тѣшти
М.	столѣхъ новѣхъ	коннхъ тоштихъ
Д в о і н а		
Н. – З.	стола нова	конѧ тѣштіѧ
Р. – М.	столоу новѡу	коню тѣштю
Д. – О.	столома новама	конѣма тѣштема

16. З'ясуйте, чи відмінкові флексії іменних прикметників чоловічого роду залежали від флексій (а отже від типу відмінювання) означуваних ними іменників. Для відповіді проаналізуйте, чи за однаковим зразком відмінювалися іменники

чоловічого роду та іменні прикметники чоловічого роду у словосполученнях **сынъ грѣдъ, домъ вѣлъ, медъ новъ та боль обьштъ, зѣтъ ништъ, огнь маломоштъ.**

17. Поясніть, чому в наведених прикладах іменники чоловічого роду та іменні прикметники чоловічого роду в непрямих відмінках мають різні флексії. За зразком яких іменних основ відмінюються тут іменники та іменні прикметники?

О д н и н а		
Н.	сынъ млада	гость тѣштѣ
Р.	сыноу млада	гости тѣштиа
Д.	сыновн млагоу	гости тѣштю
З.	сынъ млада	гость тѣштѣ
О.	сынѣмъ млагомъ	гостѣмъ тѣштѣмъ
М.	сыноу младаѣ	гости тѣшти
М н о ж и н а		
Н.	сынове млади	гостик тѣшти
Р.	сыновѣ младаѣ	гостин тѣштѣ
Д.	сынѣмъ млагомъ	гостѣмъ тѣштѣмъ
З.	сыны млады	гости тѣштиа
О.	сынѣми млады	гостѣми тѣшти
М.	сынѣхъ младаѣхъ	гостѣхъ тоштихъ
Д в о ї н а		
Н. – З.	сыны млада	гости тѣштиа
Р. – М.	сыновоу млагоу	гостю тѣштю
Д. – О.	сынѣма млагома	гостѣма тѣштѣма

18. Провідмініайте в однині та множині словосполучення **братъ мждръ, сжсѣдъ добръ, домъ высокъ, гласъ глаухъ, медъ рѣдѣкъ, листъ синь, чрьньць ништъ, сынъ смѣлъ, чловѣкъ добль, камень дальнь.** Чи в усіх словосполученнях відмінкові флексії іменників та прикметників збігаються? Чому? У формах місцевого відмінка однини і множини та називного множини прокоментуйте зміни задньоязикових приголосних у кінці іменних основ перед голосними переднього ряду.
19. Поясніть, чому в наведених прикладах іменники середнього роду та іменні прикметники середнього роду в усіх відмін-

ках мають однакові флексії. За зразком яких іменних основ відмінюються тут іменники та іменні прикметники?

Відмінок	Твердий різновид	М'який різновид
о д н и н а		
Н.	село ново	море синє
Р.	села нова	моря синія
Д.	селоу́ новоу́	морю синню
З.	село ново	море синє
О.	село́мь ново́мь	моремь синємь
М.	селѣ́ новѣ́	мори сини
м н о ж и н а		
Н.	села нова	моря синія
Р.	селѣ́ новѣ́	морь синь
Д.	село́мь ново́мь	моремь синємь
З.	села нова	моря синія
О.	село́мь ново́мь	морь синь
М.	селѣ́хъ новѣ́хъ	морихъ синнихъ
д в о ї н а		
Н. – З.	селѣ́ новѣ́	мори сини
Р. – М.	селоу́ новоу́	морю синню
Д. – О.	село́ма ново́ма	морема синема

20. З'ясуйте, чи відмінкові флексії іменних прикметників середнього роду залежали від флексій (а отже від типу відмінювання) означуваних ними іменників. Для відповіді проаналізуйте, чи за однаковим зразком відмінювалися іменники середнього роду та іменні прикметники середнього роду у словосполученнях **слово мило, тѣло мрътво, небо чисто, дрѣво сѹхо**.
21. Поясніть, чому в наведеному прикладі іменник середнього роду та іменний прикметник середнього роду в непрямих відмінках мають різні флексії. За зразком яких іменних основ відмінюються тут іменник та іменний прикметник?

О д н и н а	
Н.	слово лжкаво
Р.	словесе лжкава
Д.	словеси лжковоу
З.	слово лжкаво
О.	словесьмь лжковомь
М.	словесе лжкавѣ
М н о ж и н а	
Н.	словеса лжкава
Р.	словесѣ лжкавѣ
Д.	словесьмѣ лжковомѣ
З.	словеса лжкава
О.	словесы лжкавы
М.	словесѣхъ лжкавѣхъ
Д в о ї н а	
Н. – З.	словесѣ лжкавѣ
Р. – М.	словесоу лжковоу
Д. – О.	словесьма лжковама

22. Провідмініайте в однині та множині словосполучення **лице блѣдо, дрѣво високо, аблѣко сладѣко, слово льстиво, блато глѣбоко, небо синє, поле сѹхо, ложе тврьдо, чадѣ тѣште.**
23. Поясніть, чому в наведених прикладах іменники жіночого роду та іменні прикметники жіночого роду в усіх відмінках мають однакові флексії. За зразком яких іменних основ відмінюються тут іменники та іменні прикметники?

Відмінок	Твердий різновид	М'який різновид
О д н и н а		
Н.	жена млада	капля синѣа
Р.	жены млады	каплѣа синѣа
Д.	женѣ младѣ	каплѣа синѣа
З.	женѣ младѣ	каплѣа синѣа
О.	женоу младѣу	каплѣа синѣа
М.	женѣ младѣ	каплѣа синѣа

Відмінок	Твердий різновид	М'який різновид
м н о ж и н а		
Н.	жены млады	каплаа синаа
Р.	женъ младъ	капль синь
Д.	женамъ младамъ	каплаамъ сингамъ
З.	жены млады	каплаа синаа
О.	женами младами	каплаами сингами
М.	женахъ младахъ	каплахъ сингахъ
д в о ї н а		
Н. – З.	женѣ младѣ	капан сини
Р. – М.	женоу младоу	капаю синю
Д. – О.	женама младама	каплаама сингама

24. Провідмініайте в однині та множині словосполучення **вѣдова** лжкава, агода кысла, ноша тѣжька, рѣка глѣбока, воура велика, година блага, стража смѣла, истина овьштіа, дѣвица пѣша. Чи в усіх словосполученнях відмінкові флексії іменників та прикметників збігаються? Чому? У частині форм прокоментуйте зміни задньоязикових приголосних у кінці іменних основ перед голосними переднього ряду.
25. З'ясуйте, чи мали іменні прикметники у старослов'янській мові форму кличного відмінка. Яка форма іменних прикметників використовувалася у звертаннях?
26. У поданих прикладах знайдіть іменні прикметники, визначте, в якому роді, числі та відмінку вони представлені, з'ясуйте їх синтаксичну роль.
- а зъло дрѣво плоды зълы творитъ.**
никъто же вѣливаѣтъ вина нова въ мѣхы ветѣхы.
бѣдете же мѣдри акы змиа.
подобно ксть цѣсарство небесько зрюоу горюшьноу.
такѡ бѣдетъ и родоу семоу лжкавоу.
въстакъ иже слышитъ ми словеса и творитъ ѿ. оуподобляж
кго мѣжоу мѣдроу.

горе вамъ вожди слѣпи.
 далъ ти вода живѣ.
 не можеши власа бѣла ли чрѣна стѣтворити.
 бы гладъ крѣпкъ на странѣ тои.
 нисоусъ видѣ юдинѣ въдовицѣ оубога.

27. Напишіть старослов'янські та українські (за потреби – російські) форми називного відмінка однини наведених іменних прикметників. Урахуйте модифікації монофтонгів, дифтонгів, дифтонгоїдів та груп приголосних на слов'янському мовному ґрунті.
**ǫetūsōs, *k^hōrbrōs, *glādūkā, *lāiūōs, *krěiūōs, *kittīnā, *pěkēlīnōs, *nējūā, *gīūōs, *dāūsīnōs, *gṛdā, *dōbjōs, *lōnkāūōs, *sōlnōs, *sǫentā, *tǫskjōs, *tēīsā, *dlg^hōs, *sāūsā, *kṛnōs, *k'lōūsīnā, *kīstōs.*
28. Простежте історичну долю іменного відмінювання прикметників у різних слов'янських мовах. Чи зберігає сучасна українська мова короткі форми прикметників?
29. Поясніть, чому повні прикметники називаються займенниковими.
30. Окресліть загальну схему творення займенникових прикметників у праслов'янській мові.
31. Поясніть, яку функцію у структурі праслов'янських повних прикметників виконували займенникові енклітики **jь, *je, *ja*. Чому їх називають означеними артиклями?
32. З'ясуйте специфіку семантичної структури повних прикметників у праслов'янській мові.
33. З'ясуйте різницю у значенні конструкцій **dobra žena* – **dobra ja žena*, **dobrъ отьсь* – **dobrъ jь отьсь*, **dobro slovo* – **dobro je slovo*.
34. Яку синтаксичну функцію виконували повні прикметники у старослов'янській мові?

35. Поясніть, як у ранній праслов'янській мові відмінювалися структури **novъ-jь*, **nova-ja*, **novo-je*.
36. Якими процесами у праслов'янській мові супроводжувалося взаємне фонетичне пристосування (зрощення) іменних прикметників та займенникових енклітик **jь*, **je*, **ja*? Наведіть приклади, використовуючи вміщені нижче таблиці.
37. Прокоментуйте фонетичні зміни на стику іменного прикметника чоловічого роду та займенникової енклітики **jь*:

Відмінок	Твердий різновид		М'який різновид	
о д н и н а				
Н.	<i>*novъ-jь</i>	НОВЫИ	<i>*sinjь-jь</i>	СИНИИ
Р.	<i>*nova-jego</i>	НОВАКГО	<i>*sinja-jego</i>	СИИНАКГО
Д.	<i>*novu-jemu</i>	НОВОУКМОУ	<i>*sinju-jemu</i>	СИИНОУКМОУ
З.	<i>*novъ-jь</i>	НОВЫИ	<i>*sinjь-jь</i>	СИНИИ
О.	<i>*novomъ-jimъ</i>	НОВЫИМЪ	<i>*sinjemъ-jimъ</i>	СИИНИИМЪ
М.	<i>*nově-jemъ</i>	НОВѢКМЪ	<i>*sinji-jemъ</i>	СИИНИИМЪ
м н о ж и н а				
Н.	<i>*novi-ji</i>	НОВИИ	<i>*sinji-ji</i>	СИНИИ
Р.	<i>*novъ-jixъ</i>	НОВЫИХЪ	<i>*sinjь-jixъ</i>	СИИНИИХЪ
Д.	<i>*novomъ-jimъ</i>	НОВЫИМЪ	<i>*sinjemъ-jimъ</i>	СИИНИИМЪ
З.	<i>*novu-je</i>	НОВЫЯ	<i>*sinje-je</i>	СИИИЯ
О.	<i>*novu-jimi</i>	НОВЫИМИ	<i>*sinji-jimi</i>	СИИНИИМИ
М.	<i>*nověxъ-jixъ</i>	НОВЫИХЪ	<i>*sinjixъ-jixъ</i>	СИИНИИХЪ
д в о ї н а				
Н.–З.	<i>*nova-ja</i>	НОВАЯ	<i>*sinja-ja</i>	СИИИЯ
Р.–М.	<i>*novu-ju</i>	НОВОУЮ	<i>*sinju-ju</i>	СИИНОЮ
Д.– О.	<i>*novoma-jima</i>	НОВЫИМА	<i>*sinjema-jima</i>	СИИНИИМА

38. Прокоментуйте фонетичні зміни на стику іменного прикметника жіночого роду та займенникової енклітики **ja*:

Відмінок	Твердий різновид		М'який різновид	
о д н и н а				
Н.	*nova-ja	но́вага	*sinja-ja	сіннага
Р.	*novu-jeje	но́выя	*sinje-jeje	сінныя
Д.	*nově-jeji	но́вѣи	*sinji-jeji	сінніи
З.	*novQ-jejQ	но́вѣѣ	*sinjQ-jejQ	сіннѣѣ
О.	*novojQ-jejQ	но́воѣѣ	*sinjejeQ-jejQ	сіннеѣѣ
М.	*nově-jeji	но́вѣи	*sinji-jeji	сінніи
м н о ж и н а				
Н.	*novu-je	но́выя	*sinje-je	сінныя
Р.	*novъ-jixъ	но́вынхъ	*sinjъ-jixъ	сіннінхъ
Д.	*novamъ-jimъ	но́вынмъ	*sinjamъ-jimъ	сіннінмъ
З.	*novu-je	но́выя	*sinje-je	сінныя
О.	*novamî-jimî	но́вынми	*sinjami-jimî	сіннінми
М.	*novaxъ-jixъ	но́вынхъ	*sinjaxъ-jixъ	сіннінхъ
д в о ї н а				
Н.–З.	*nově-ji	но́вѣи	*sinji-ji	сінніи
Р.–М.	*novu-jeju	но́воу́ю	*sinju-jeju	сіннію́ю
Д.–О.	*novamî-jimî	но́вынма	*sinjema-jimî	сіннінма

39. Доведіть, що фонетичне пристосування іменних прикметників та займенникових енклітик *jъ, *je, *ja було взаємним і приводило до змін звукової структури обох компонентів. Наведіть приклади.
40. Поясніть звукові зміни, що супроводжували переоформлення відмінкових форм повних прикметників чоловічого роду:

Твердий різновид

о д н и н а				
Н.	но́выи	но́вы		
Р.	но́вааго	но́вааго	но́ваго	но́вого
Д.	но́воу́кмоу	но́воу́оу́моу	но́воу́моу	но́вомоу
З.	но́выи	но́вы		
О.	но́вынмь	но́вымь		
М.	но́вѣ́кмь	но́вѣ́ѣ́мь	но́вѣ́мь	
м н о ж и н а				
Н.	но́выи	но́ви		
Р.	но́вынхъ	но́выхъ		
Д.	но́вынмъ	но́вымъ		
З.	но́выя			
О.	но́вынми	но́выми		
М.	но́вынхъ	но́выхъ		

М'який різновид

О д н и н а				
Н.	синни	сини		
Р.	синнаго	синнаго	синнаго	синего
Д.	синноюмоу	синноюмоу	синноюмоу	синемоу
З.	синни	сини		
О.	синнимь	синнимь		
М.	синнимь	синнимь		
М н о ж и н а				
Н.	синни	сини		
Р.	синнихъ	синнихъ		
Д.	синнимъ	синнимъ		
З.	синнаѡ			
О.	синними	синними		
М.	синнихъ	синнихъ		

41. У поданих прикладах знайдіть займенникові прикметники, визначте, в якому роді, числі та відмінку вони представлені. Прокоментуйте зміни у звуковій структурі повних прикметників.

и не въведи насъ въ искушениѣ. нѣ избави ны ѿ лжвааго.
 кгда зъванъ бѣдѣши на бракъ. не сяди на прѣдѣнимъ
 мѣстѣ.

что иштете живаго съ мрътвыми.
 даждь ми достоннѣхъ часть имѣниа.
 добрыи пастоухъ пристѣпи къ стадѣ.
 и былъ кси съ исусомъ галилѣйскимъ.
 побѣдитель кстѣ на вѣсакѣ неприазнь ноцѣнѣхъ.
 днѣвны высоты морьскыѡ.

и тлѣкѣцюмоу отъвръзетъ сѡ.
 выше того кстѣ закона тѣлесьнаго.
 изиди ѡдро на распѣтиа и стѣгны града. и ништаѡ и
 бѣдѣныѡ и храмыѡ и слѣпыѡ въведи сѣмо.
 тако бѣдетъ и родови сѣмоу лжквоуоуоуоу.
 можетъ ли чрѣво въмѣстити невѣмѣстиааго.

§ 12. Структурні класи дієслів. Теперішній час дієслова

1. Укажіть, якою системою форм представлено дієслово у старослов'янській мові.
2. З'ясуйте різницю між особовими та іменними дієслівними формами. Наведіть приклади дієслівних особових та іменних форм.
3. Назвіть та охарактеризуйте основні граматичні категорії старослов'янського дієслова.
4. Поясніть, що означає категорія виду дієслова. Якими грамами представлена категорія виду? Укажіть, якою значущою частиною слова – основою чи флексією – виражається значення дієслівного виду.
5. Назвіть конкретні засоби творення видових дієслівних пар у старослов'янській мові **дѣлати – съдѣлати, поустити – поустати, простити – праштати, кричати – крикнѣти, избавити – избавляти**.
6. Укажіть, чи було для праіндоевропейської мови характерним двочленне протиставлення дієслівних основ доконаного – недоконаного виду. Розкажіть про походження слов'янських дієслівних видів.
7. Які протиставлення дієслівних основ у старослов'янській мові відбивають індоєвропейську категорію визначеності – невизначеності дії?
8. Поясніть, що означає індоєвропейська категорія спрямованості – неспрямованості руху. Для відповіді проаналізуйте пари **летѣти – лѣтати, вести – водити, нести – носити, брести – бродити**.
9. Поясніть, що означає індоєвропейська категорія одноразовості – багаторазовості дії. Для відповіді проаналізуйте пари **простити – праштати, родити – раждати, носити – принашати**.

10. Поясніть, що означає індоєвропейська категорія спонування – стану. Для відповіді проаналізуйте пари **ложити – лежати, ставити – стояти, соґшити – сґхнґжити, гасити – гаснґжити**.
11. Поясніть, якого значення надають суфікси наведеним дієсловам. Укажіть супровідний засіб вираження граматичного значення.
везти – возити, вести – водити, капнґжити – капати, лєтѣти – лѣтати, начати – начинати.
12. Поясніть, що означає категорія часу дієслова. Якими графемами представлена категорія часу? Назвіть конкретні засоби творення часових форм у старослов'янській мові.
13. Укажіть основні значення дієслівних форм теперішнього, минулого та майбутнього часів. Наведіть приклади дієслів кожного часу.
14. З'ясуйте причини розрізнення у старослов'янській мові абсолютних та відносних часів.
15. Укажіть, які часові форми належать до абсолютних часів. Наведіть приклади.
16. Укажіть, які часові форми належать до відносних часів. Наведіть приклади.
17. Поясніть, що означає категорія способу. Якими графемами представлена категорія способу? Назвіть засоби вираження значення способу у старослов'янській мові. Наведіть приклади.
18. Поясніть, що означає категорія особи. Якими графемами представлена категорія особи? Назвіть конкретні засоби вираження значення особи у старослов'янській мові. Наведіть приклади.
19. Розкрийте значення дієслів у формах кожної з осіб. Наведіть приклади.
20. Поясніть, що означає категорія числа. Якими графемами представлена категорія числа? Назвіть конкретні засоби

вираження значення числа у старослов'янській мові. Наведіть приклади.

21. Розкрийте значення дієслів у кожній із числових форм. Наведіть приклади.
22. Поясніть, що означає категорія стану. Якими графемами представлена категорія стану? Назвіть засоби вираження значення стану у старослов'янській мові. Наведіть приклади.
23. Укажіть дієслівні форми, які не знають значення особи.
24. Укажіть, якими власне дієслівними та іменними (не власне дієслівними) категоріями характеризується дієприкметник як особлива іменна дієслівна форма.
25. Укажіть, від яких двох основ творяться всі синтетичні (прості) форми дієслова в старослов'янській мові.
26. Чи збігається основа інфінітива старослов'янських дієслів із основою теперішнього часу? Наведіть приклади.
27. Укажіть спосіб визначення основи інфінітива дієслів. Наведіть приклади.
28. Знайдіть основу інфінітива й визначте, на який звук вона закінчується: на голосний чи приголосний, на кореневий чи суфіксальний. У випадках, коли основа інфінітива закінчується на приголосний, укажіть на наявність чи відсутність звукових змін у кінці основи.
выти, врести, вести, канѣти, везти, гѣсти, тѣкнѣти, красти, оувазнѣти, нести, гразнѣти, мести, пѣшти, мошти, рѣшти, съхнѣти, класти, тѣшти, стрѣшти, жѣшти, сѣсти, стрѣшти.
29. Укажіть спосіб визначення основи теперішнього часу дієслів. Наведіть приклади.
30. Знайдіть основу теперішнього часу й визначте, на який звук вона закінчується – на твердий чи м'який.
несѣтъ, стоѣтъ, канѣтъ, бнѣтъ, ловѣтъ, кыснѣтъ, платѣтъ, дрѣмѣтъ, рѣжѣтъ, копанѣтъ, важѣтъ,

мѣчатъ, клюѣтъ, красатъ, соуѣтъ, ведѣтъ, лазатъ, машѣтъ, пишѣтъ, лѣпатъ.

31. За якою ознакою дієслова старослов'янської мови поділено на класи?
32. Укажіть, яка основа – інфінітива чи теперішнього часу – є головною класифікаційною ознакою при поділі дієслів на класи.
33. Назвіть і охарактеризуйте класи дієслів старослов'янської мови. Наведіть приклади дієслів кожного класу.
34. За якою ознакою у старослов'янській мові виділено тематичні дієслова? Поясніть поняття *тематичний голосний дієслівної основи*.
35. За якою ознакою тематичні дієслова старослов'янської мови поділено на дві дієвідміни. Наведіть приклади.
36. Дієслова котрих класів складають першу тематичну дієвідміну? Що об'єднує дієслова цих класів у межах першої дієвідміни?
37. Дієслова котрого класу складають другу тематичну дієвідміну?
38. Прокоментуйте таблицю 1.

Таблиця 1

**Поділ тематичних дієслів на дієвідміни
та класи за тематичними суфіксами**

Дієвідміна	Перша			Друга
Клас	I	II	III	IV
Тематичний суфікс	*-ǫ-/*-ě-	*-nǫ-/*-ně-	*-jǫ-/*-jě-	*-ī-

39. З'ясуйте, до котрого класу та котрої дієвідміни належать наведені дієслова.
несѣтъ, ловатъ, знаѣтъ, просатъ, гасатъ, даѣтъ, любатъ, кажѣтъ, дѣлаѣтъ, копаѣтъ, важѣтъ, мѣчатъ,

КАЮЖТЬ, КРАСАТЬ, ЛАЗАТЬ, ПИШЖТЬ, ЧИТАЖТЬ, СЪХНЖТЬ, ЛЪПАТЬ.

40. З'ясуйте, до котрого класу та котрої дієвідміни належать наведені дієслова.

Примітка. Оскільки розрізнення дієслів за класами базоване на протиставленні основ теперішнього часу, а основа інфінітива є тільки додатковою класифікаційною ознакою, то подані дієслова варто записати у формі третьої особи множини теперішнього часу, а відтак визначити основу теперішнього часу.

ЖДАТИ, ГАСНЖТИ, ВЛЪШТИ, ТЪКАТИ, ЗЪВАТИ, ПЛЕСТИ, РЪЗАТИ, ДВИГНЖТИ, МЕСТИ, РЕШТИ, МЕТАТИ, СТАРЪТИ, ВЪЗАТИ, ПЛАКАТИ, КРЫТИ, КАПАТИ, СЫПАТИ, ВИСЪТИ, ХОДИТИ, НОСИТИ, РАБОТАТИ.

41. Укажіть, від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – у праслов'янській мові творилися форми теперішнього часу. Пригадайте спосіб визначення основи теперішнього часу дієслів.
42. Окресліть загальну схему творення у праслов'янській мові форм теперішнього часу тематичних дієслів.
43. Прокоментуйте систему первинних флексій тематичних дієслів праслов'янської мови (табл. 2).

Таблиця 2

**Первинні флексії тематичних дієслів
у праслов'янській мові**

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	*-m	*-mōs	*-vē
2	*-sī	*-tě	*-tā
3	*-tŭ	-ntŭ	*-tě

44. Укажіть, в яких дієслівних часових формах уживалися первинні флексії.
45. Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у формах теперішнього часу дієслів різних класів (табл. 3).

Таблиця 3

**Специфіка вживання тематичних голосних
у формах теперішнього часу дієслів різних класів**

Особа	I клас	II клас	III клас	IV клас
о д н и н а				
1	*-ǫ-	*-nǫ-	*-jǫ-	*-ī-ǫ-
2	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
3	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
м н о ж и н а				
1	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
2	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
3	*-ǫ-	*-nǫ-	*-jǫ-	*-ī-
д в о ї н а				
1	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
2	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
3	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-

46. Окресліть схему творення форм теперішнього часу дієслів I класу в праслов'янській мові.
47. Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах теперішнього часу дієслів I класу.
48. Прокоментуйте походження старослов'янських форм теперішнього часу дієслів I класу (табл. 4).

Таблиця 4

**Походження форм теперішнього часу дієслів
I класу**

Особа	вѣсти		нѣсти	
1	2		3	
О Д Н И Н А				
1	*vĕd-ǫ-m	вѣдѣж	*nĕs-ǫ-m	нѣсѣж
2	*vĕd-ě-sī	вѣдѣши	*nĕs-ě-sī	нѣсѣши
3	*vĕd-ě-tŭ	вѣдѣтъ	*nĕs-ě-tŭ	нѣсѣтъ
М Н О Ж И Н А				
1	*vĕd-ě-mōs	вѣдѣмъ	*nĕs-ě-mōs	нѣсѣмъ
2	*vĕd-ě-tě	вѣдѣте	*nĕs-ě-tě	нѣсѣте
3	*vĕd-ǫ-ntŭ	вѣдѣтъ	*nĕs-ǫ-ntŭ	нѣсѣтъ

Закінчення таблиці 4

1	2		3	
д в о ї н а				
1	*vēd-ě-vē	ВЕДЕВѢ	*něs-ě-vē	НЕСЕВѢ
2	*vēd-ě-tā	ВЕДЕТА	*něs-ě-tā	НЕСЕТА
3	*vēd-ě-tě	ВЕДЕТЕ	*něs-ě-tě	НЕСЕТЕ

49. За зразком, поданим у таблиці 4, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми теперішнього часу дієслів **красти**, **мєсти**, **брєсти**.
50. Прокоментуйте зміни приголосних у старослов'янських формах теперішнього часу дієслів I класу з коренем на задньоязиковий.
51. За зразком, поданим у таблиці 5, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми теперішнього часу дієслів **пєшти**, **єтришти**, **брѣшти**.

Таблиця 5

Зміни приголосних у формах теперішнього часу дієслів I класу з коренем на задньоязиковий

Особа	мошти		рєшти	
о д н и н а				
1	*mǫg-ǫ-m	могж	*rěk-ǫ-m	рєкж
2	*mǫg-ě-sī	можєши	*rěk-ě-sī	рєчєши
3	*mǫg-ě-tŭ	можетѣ	*rěk-ě-tŭ	рєчєтѣ
м н о ж и н а				
1	*mǫg-ě-mōs	можемѣ	*rěk-ě-mōs	рєчємѣ
2	*mǫg-ě-tě	можєтє	*rěk-ě-tě	рєчєтє
3	*mǫg-ǫ-ntŭ	могжтѣ	*rěk-ǫ-ntŭ	рєкжтѣ
д в о ѣ н а				
1	*mǫg-ě-vē	можевѣ	*rěk-ě-vē	рєчєвѣ
2	*mǫg-ě-tā	можєта	*rěk-ě-tā	рєчєта
3	*mǫg-ě-tě	можєтє	*rěk-ě-tě	рєчєтє

52. Окресліть схему творення форм теперішнього часу дієслів II класу в праслов'янській мові.

53. Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах теперішнього часу дієслів II класу.
54. Прокоментуйте походження старослов'янських форм теперішнього часу дієслів II класу.
55. За зразком, поданим у таблиці 6, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми теперішнього часу дієслова **дъхнѣти**, **мръзнѣти**.

Таблиця 6

Походження форм теперішнього часу дієслів II класу

Особа	сѣхнѣти		гаснѣти	
о д н и н а				
1	*sŭx-nŏ-m	сѣхнѣ	*gās-nŏ-m	гаснѣ
2	*sŭx-ně-sī	сѣхнѣши	*gās-ně-sī	гаснѣши
3	*sŭx-ně-tŭ	сѣхнѣтъ	*gās-ně-tŭ	гаснѣтъ
м н о ж и н а				
1	*sŭx-ně-mŏs	сѣхнѣмъ	*gās-ně-mŏs	гаснѣмъ
2	*sŭx-ně-tě	сѣхнѣте	*gās-ně-tě	гаснѣте
3	*sŭx-nŏ-ntŭ	сѣхнѣтъ	*gās-nŏ-ntŭ	гаснѣтъ
д в о ѣ н а				
1	*sŭx-ně-vē	сѣхнѣвѣ	*gās-ně-vē	гаснѣвѣ
2	*sŭx-ně-tā	сѣхнѣта	*gās-ně-tā	гаснѣта
3	*sŭx-ně-tě	сѣхнѣте	*gās-ně-tě	гаснѣте

56. Окресліть схему творення форм теперішнього часу дієслів III класу в праслов'янській мові.
57. Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах теперішнього часу дієслів III класу.
58. Прокоментуйте походження старослов'янських форм теперішнього часу дієслів III класу.
59. За зразком, поданим у таблиці 7, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми теперішнього часу дієслів **крыти**, **мазати**, **писати**.

Таблиця 7

**Походження форм теперішнього часу дієслів
III класу**

Особа	ЗНАТИ		ПИСАТИ	
О Д Н И Н А				
1	<i>*znā-jǝ-m</i>	ЗНАЇЖ	<i>*pīs-jǝ-m</i>	ПИШІЖ
2	<i>*znā-jǝ-sī</i>	ЗНАКШИ	<i>*pīs-jǝ-sī</i>	ПИШЕШИ
3	<i>*znā-jǝ-tū</i>	ЗНАКТЪ	<i>*pīs-jǝ-tū</i>	ПИШЕТЪ
М Н О Ж И Н А				
1	<i>*znā-jǝ-mōs</i>	ЗНАКМЪ	<i>*pīs-jǝ-mōs</i>	ПИШЕМЪ
2	<i>*znā-jǝ-tē</i>	ЗНАКТЕ	<i>*pīs-jǝ-tē</i>	ПИШЕТЕ
3	<i>*znā-jǝ-ntū</i>	ЗНАЖТЪ	<i>*pīs-jǝ-ntū</i>	ПИШІЖТЪ
Д В О Ї Н А				
1	<i>*znā-jǝ-vē</i>	ЗНАКВѢ	<i>*pīs-jǝ-vē</i>	ПИШЕВѢ
2	<i>*znā-jǝ-tā</i>	ЗНАКТА	<i>*pīs-jǝ-tā</i>	ПИШЕТА
3	<i>*znā-jǝ-tē</i>	ЗНАКТЕ	<i>*pīs-jǝ-tē</i>	ПИШЕТЕ

60. Окресліть схему творення форм теперішнього часу дієслів IV класу в праслов'янській мові.
61. Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах теперішнього часу дієслів IV класу.
62. Прокоментуйте походження старослов'янських форм теперішнього часу дієслів IV класу.
63. За зразком, поданим у таблиці 8, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми теперішнього часу дієслів **КОТИТИ**, **ЛОМИТИ**.

Таблиця 8

**Походження форм теперішнього часу дієслів
IV класу**

Особа	ХОДИТИ		ЛОВИТИ	
1	2		3	
О Д Н И Н А				
1	<i>*xǝd-ī-ǝ-m</i>	ХОЖДІЖ	<i>*lǝv-ī-ǝ-m</i>	ЛОВІЖ
2	<i>*xǝd-ī-sī</i>	ХОДИШИ	<i>*lǝv-ī-sī</i>	ЛОВИШИ
3	<i>*xǝd-ī-tū</i>	ХОДИТЪ	<i>*lǝv-ī-tū</i>	ЛОВИТЪ

Закінчення таблиці 8

1	2		3	
м н о ж и н а				
1	<i>*xǫd-ī-mōs</i>	ХОДИМЪ	<i>*lǫv-ī-mōs</i>	ЛОВИМЪ
2	<i>*xǫd-ī-tě</i>	ХОДИТЕ	<i>*lǫv-ī-tě</i>	ЛОВИТЕ
3	<i>*xǫd-ī-ntŭ</i>	ХОДАТЪ	<i>*lǫv-ī-ntŭ</i>	ЛОВАТЪ
д в о ѝ н а				
1	<i>*xǫd-ī-vē</i>	ХОДИВЪ	<i>*lǫv-ī-vē</i>	ЛОВИВЪ
2	<i>*xǫd-ī-tā</i>	ХОДИТА	<i>*lǫv-ī-tā</i>	ЛОВИТА
3	<i>*xǫd-ī-tě</i>	ХОДИТЕ	<i>*lǫv-ī-tě</i>	ЛОВИТЕ

64. З'ясуйте, до котрого класу та котрої дієвідміни належать дієслова **писати, ловити, р'язати, просити, мазати, тесати, любити, квасити, водити, боудити, крыти, вазати, чесати**. Запишіть праслов'янські та старослов'янські форми першої і другої осіб однини та третьої особи множини теперішнього часу. У праслов'янських формах підкресліть тематичний суфікс.

Зразок виконання:

писати – 3 клас, I тематична дієвідміна, отже: **pŕisjǫm*, **pŕisjěsī*, **pŕisjǫntŭ*; **пишѣ** – **пишѣши** – **пишѣтъ**;
ловити – 4 клас, II тематична дієвідміна, отже: **lǫvŕǫm*, **lǫvŕsī*, **lǫvŕntŭ*; **ловѣѣ** – **ловиши** – **ловаѣтъ**.

65. За якою ознакою у старослов'янській мові виділено атематичні дієслова?
66. До котрої дієвідміни та котрого класу належать старослов'янські атематичні дієслова?
67. Прокоментуйте систему первинних флексій атематичних дієслів у праслов'янській мові (табл. 9). З'ясуйте відмінності в первинних флексіях першої і другої осіб однини атематичних і тематичних дієслів.

Таблиця 9

Первинні флексії атематичних дієслів у праслов'янській мові

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	<i>*-mŭ</i>	<i>*-mōs</i>	<i>*-vē</i>
2	<i>*-sēj</i>	<i>*-tě</i>	<i>*-tā</i>
3	<i>*-ntŭ</i>	<i>-ntŭ</i>	<i>*-tě</i>

68. Прокоментуйте походження старослов'янських форм теперішнього часу атематичних дієслів (табл. 10, 11).

Таблиця 10

**Походження форм теперішнього часу
атематичних дієслів *быти*, *дати***

Особа	БЫТИ		ДАТИ	
О Д Н И Н А				
1	<i>*ěs-mĭ</i>	късмь	<i>*dād-mĭ</i>	дамь
2	<i>*ěs-sěj</i>	къси	<i>*dād-sěj</i>	даси
3	<i>*ěs-tŭ</i>	къстъ	<i>*dād-tŭ</i>	дастъ
М Н О Ж И Н А				
1	<i>*ěs-mōs</i>	късмъ	<i>*dād-mōs</i>	дамъ
2	<i>*ěs-tě</i>	късте	<i>*dād-tě</i>	дасте
3	<i>*ěs-ntŭ</i> , де <i>-ntŭ > -ŋtŭ > -^ontŭ</i>	къстъ	<i>*dād-ntŭ</i> , де <i>-ntŭ > -ŋtŭ > -^entŭ</i>	дадатъ
Д В О Ъ Н А				
1	<i>*ěs-vē</i>	късвѣ	<i>*dād-vē</i>	давѣ
2	<i>*ěs-tā</i>	къста	<i>*dād-tā</i>	даста
3	<i>*ěs-tě</i>	късте	<i>*dād-tě</i>	дасте

Таблиця 11

**Походження форм теперішнього часу
атематичних дієслів *іасти*, *вѣдѣти***

Особа	іасти		в'ѣдѣти	
о д н и н а				
1	<i>*jēd-mĭ</i>	іамь	<i>*vēd-mĭ</i>	в'ѣмь
2	<i>*jēd-sěj</i>	іаси	<i>*vēd-sěj</i>	в'ѣси
3	<i>*jēd-tŭ</i>	іастъ	<i>*vēd-tŭ</i>	в'ѣстъ
м н о ж и н а				
1	<i>*jēd-mōs</i>	іамъ	<i>*vēd-mōs</i>	в'ѣмъ
2	<i>*jēd-tě</i>	іасте	<i>*vēd-tě</i>	в'ѣсте
3	<i>*jēd-ntŭ</i> , де <i>-ntŭ > -ŋtŭ > -^entŭ</i>	іадатъ	<i>*vēd-ntŭ</i> , де <i>-ntŭ > -ŋtŭ > -^entŭ</i>	в'ѣдатъ
д в о ї н а				
1	<i>*jēd-vē</i>	іав'ѣ	<i>*vēd-vē</i>	в'ѣв'ѣ
2	<i>*jēd-tā</i>	іаста	<i>*vēd-tā</i>	в'ѣста
3	<i>*jēd-tě</i>	іасте	<i>*vēd-tě</i>	в'ѣсте

Таблиця 13

**Зразки старослов'янського нетематичного
дієвідмінювання у теперішньому часі**

Особа	БЫТИ	ДАТИ	РАСТИ	ВѢДѢТИ
о д н и н а				
1 особа	ѣсѣмь	даѣмь	раѣмь	вѣѣмь
2 особа	ѣсѣи	даѣи	раѣи	вѣѣи
3 особа	ѣсѣтъ	даѣтъ	раѣтъ	вѣѣтъ
м н о ж и н а				
1 особа	ѣсѣмь	даѣмь	раѣмь	вѣѣмь
2 особа	ѣсѣте	даѣте	раѣте	вѣѣте
3 особа	ѣсѣтъ	даѣтъ	раѣтъ	вѣѣтъ
д в о ї н а				
1 особа	ѣсѣвѣ	даѣвѣ	раѣвѣ	вѣѣвѣ
2 особа	ѣсѣта	даѣта	раѣта	вѣѣта
3 особа	ѣсѣте	даѣте	раѣте	вѣѣте

§ 13. Дієслівні форми майбутнього часу

1. Укажіть основні засоби вираження майбутньої дії в старослов'янській мові.
2. Чи зберегли праслов'янська та старослов'янська мови праіндоєвропейські за походженням форми майбутнього часу?
3. Як класифікуються форми майбутнього часу старослов'янської мови за структурою? Наведіть приклади.
4. Як класифікуються форми майбутнього часу старослов'янської мови за значенням? Наведіть приклади.
5. З'ясуйте причини розрізнення абсолютного та відносних майбутніх часів. Наведіть приклади.
6. З'ясуйте загальне значення старослов'янських форм майбутнього абсолютного часу.
7. Назвіть різновиди абсолютного майбутнього часу в старослов'янській мові. Наведіть приклади.
8. З'ясуйте специфіку творення форм простого майбутнього часу в старослов'янській мові. Наведіть приклади.
9. Чи можна говорити про морфологічну недиференційованість теперішнього та майбутнього часів у старослов'янській мові?
10. Поясніть значення форм простого майбутнього часу.
11. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою старослов'янських дієслівних форм простого майбутнього часу. Наведіть приклади.
12. Дієслова котрого виду – доконаного чи недоконаного – у формах теперішнього часу вживаються в основному для вираження майбутньої дії? Чи вживаються у значенні простого майбутнього форми теперішнього часу дієслів іншого виду? Наведіть приклади.
13. Яке дієслово в старослов'янській мові має особливу форму простого майбутнього часу, що відрізняється від форм теперішнього часу?
14. Прокоментуйте систему особово-числових форм теперішнього часу дієслова **БЫТИ**.

Таблиця 1

Простий майбутній час дієслова БЫТИ

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	БѢДѢ	БѢДЕМЪ	БѢДЕВѢ
2	БѢДЕШИ	БѢДЕТЕ	БѢДЕТА
3	БѢДЕТЬ	БѢДѢТЬ	БѢДЕТЕ

15. З'ясуйте специфіку творення та дієвідмінювання форм першого майбутнього часу в старослов'янській мові.

Таблиця 2

Перший майбутній час

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	ИМАМЪ РАЗОУМѢТИ	ИМАМЪ РАЗОУМѢТИ	ИМАВѢ РАЗОУМѢТИ
2	ИМАШИ РАЗОУМѢТИ	ИМАТЕ РАЗОУМѢТИ	ИМАТА РАЗОУМѢТИ
3	ИМАТЬ РАЗОУМѢТИ	ИМѢТЬ РАЗОУМѢТИ	ИМАТЕ РАЗОУМѢТИ

16. Поясніть значення форм першого майбутнього часу. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне дієслово? Наведіть приклади.
17. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою старослов'янських дієслівних форм першого майбутнього часу. Наведіть приклади.
18. З'ясуйте, яка форма майбутнього абсолютного часу – перший майбутній чи простий майбутній – домінує в старослов'янській мові.
19. Простежте історичну долю простого майбутнього та першого майбутнього часів у різних слов'янських мовах. Які рефлексії названих часових форм відомі в українській народній мові?
20. Назвіть майбутні відносні часи, представлені в старослов'янській мові. З'ясуйте загальне значення старослов'янських майбутніх відносних часів.
21. З'ясуйте специфіку творення та дієвідмінювання старослов'янських форм майбутнього в теперішньому (табл. 3).

Таблиця 3

Майбутній у теперішньому

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	хoштѣж разoуmѣти	хoштeмѣ разoуmѣти	хoштeвѣ разoуmѣти
2	хoштeши разoуmѣти	хoштeтe разoуmѣти	хoштeтa разoуmѣти
3	хoштeтѣ разoуmѣти	хoтaтѣ разoуmѣти	хoштeтe разoуmѣти

22. Поясніть значення старослов'янських форм майбутнього в теперішньому. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне дієслово? Наведіть приклади.
23. З'ясуйте, наскільки часто в старослов'янських пам'ятках трапляються форми майбутнього в теперішньому. Простежте історичну долю майбутнього в теперішньому в різних слов'янських мовах.
24. З'ясуйте специфіку творення та дієвідмінювання старослов'янських форм передмайбутнього часу (табл. 4).

Таблиця 4

Передмайбутній час

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	бждѣ видѣлѣ (-ла, -ло)	бждeмѣ видѣли (-лы, -ла)	бждeвѣ видѣла (-лѣ)
2	бждeши видѣлѣ (-ла, -ло)	бждeтe видѣли (-лы, -ла)	бждeтa видѣла (-лѣ)
3	бждeтѣ видѣлѣ (-ла, -ло)	бждeтѣ видѣли (-лы, -ла)	бждeтe видѣла (-лѣ)

25. Поясніть значення старослов'янських форм передмайбутнього часу. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне дієслово? Наведіть приклади.
26. Чому передмайбутній час деякі дослідники іменують *умовним майбутнім*?
27. Простежте історичну долю передмайбутнього часу в різних слов'янських мовах. Які рефлексі названої часової форми відомі в українській народній мові?

28. З'ясуйте специфіку творення та дієвідмінювання старослов'янських форм майбутнього в минулому (табл. 5).

Таблиця 5

Майбутній у минулому

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	хотѣахъ минѣти	хотѣахомъ минѣти	хотѣаховѣ минѣти
2	хотѣаше минѣти	хотѣашете минѣти	хотѣашета минѣти
3	хотѣаше минѣти	хотѣахъ минѣти	хотѣашете минѣти

29. Поясніть значення старослов'янських форм майбутнього в минулому. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне дієслово? Наведіть приклади.

30. Знайдіть у наведених прикладах форми майбутнього часу. Визначте різновид майбутнього часу, особу та число дієслова. Подайте точні українські відповідники до наведених конструкцій.

азъ ва имамъ мѣтити. да никъто же възможесть
помошти вама.

аште изгониши ны. повѣли намъ ити въ стадо.

въ домъ мон вънидеши.

въ мирѣ въ коупѣ оусънѣ и почиѣ.

вънидѣ въ домъ твон.

вы же оуслышите притѣчѣ.

и възвеселатъ сѧ вси оуповажштин на тѧ.

и мѣнози лѣзии пророци възстанѣтъ и прѣльстѣтъ сѧ
многы.

и тѣгда начьнеши съ стоудомъ послѣднѣ мѣсто дрьжати.

и тѣгда приндесть коньчина.

коупѣтъ себѣ хлѣбы.

паки иматъ принти. тѣгда иматъ дѣло твоѣ искоушено
быти.

село коупихъ. имамъ нѣждѣ изити и видѣти к.

слоухомъ оуслышите.

іако же троудиши сѧ. тако и мѣздѣ примеши.

31. Утворіть форми першої, другої та третьої осіб однини всіх майбутніх часів дієслів **нести, брати, ходити, пати, сьхнжти, писати, рєшти, носити, зъвати, водити**. Запропонуйте точні українські відповідники до утворених структур.
32. Утворіть форми першої особи однини, множини та двоїни всіх майбутніх відносних часів дієслів **гасити, в'їрити, др'ємати, коупити, клєпати, лєт'їти, красити, ковати, обитати**. Подайте точні українські відповідники до утворених структур.

§ 14. Аорист

1. Окресліть систему засобів вираження минулої дії в старослов'янській мові. Які з цих форм мають відповідники в неслов'янських індоєвропейських мовах?
2. Як класифікуються форми минулого часу старослов'янської мови за структурою? Наведіть приклади.
3. Як класифікуються форми минулого часу старослов'янської мови за значенням? Наведіть приклади.
4. З'ясуйте причини розрізнення абсолютного та відносних минулих часів. Наведіть приклади.
5. Яка часова форма виражає значення минулого абсолютного часу?
6. З'ясуйте загальне значення старослов'янського аориста.
7. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою аориста.
8. Які типи аориста відомі в старослов'янських пам'ятках? Який із типів аориста є найстарішим утворенням?
9. Окресліть морфемну структуру праслов'янського простого аориста. Визначте специфіку кореневої морфеми простого аориста. Наведіть приклади.
10. У яких дієслівних часових формах уживалися вторинні флексії?
11. Порівняйте системи первинних та вторинних флексій тематичних дієслів праслов'янської мови (табл. 1).

Таблиця 1

Первинні та вторинні флексії тематичних дієслів у праслов'янській мові

Осо- ба	Однина		Множина		Двоїна	
	первинні	вторинні	первинні	вторинні	первинні	вторинні
1	*-m		*-mōs		*-vē	
2	*-sī	*-s	*-tě		*-tā	
3	*-tŭ	*-t	-ntŭ	-nt	*-tě	

12. Укажіть, від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – утворюється простий аорист. Від яких основ – закритих чи відкритих – можливе творення простого аориста?
13. З'ясуйте специфіку творення простого аориста від дієслів II класу.
14. З'ясуйте специфіку творення простого аориста в праслов'янській мові. Прокоментуйте походження старослов'янських форм простого аориста.
15. Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах простого аориста.
16. За зразком, поданим у таблиці 2, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми простого аориста дієслів I класу **плести, класти**. Подайте точні українські відповідники.

Таблиця 2

**Походження форм простого аориста
дієслів I та II класів**

Особа	вести < *vĕdtĕj	гаснѣти < *gāsnōntĕj
о д н и н а		
1	*vĕd-ō-m вѣдѣ	*gās-ō-m гасѣ
2	*vĕd-ě-s вѣде	*gās-ě-s гасе
3	*vĕd-ě-t вѣде	*gās-ě-t гасе
м н о ж и н а		
1	*vĕd-ō-mōs вѣдомѣ	*gās-ō-mōs гасомѣ
2	*vĕd-ě-tě вѣдете	*gās-ě-tě гасете
3	*vĕd-ō-nt вѣдѣ	*gās-ō-nt гасѣ
д в о ї н а		
1	*vĕd-ō-vē вѣдовѣ	*gās-ō-vē гасовѣ
2	*vĕd-ě-tā вѣдѣта	*gās-ě-tā гасѣта
3	*vĕd-ě-tě вѣдете	*gās-ě-tě гасете

17. Прокоментуйте чергування приголосних у формах простого аориста дієслів I класу з основою на задньоязиковий. Наслідки котрої перехідної палаталізації задньоязикових являють собою ці чергування?

18. За зразком, поданим у таблиці 3, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми простого аориста дієслів І класу **пешти, стришти**. Подайте точні українські відповідники.

Таблиця 3

Зміни приголосних у формах простого аориста дієслів І класу з основою на задньоязиковий

Особа	моштин < *mōgtēĭ		рештин< *rēktēĭ	
О Д Н И Н А				
1	*mōg-ō-m	могъ	*rēk-ō-m	рекъ
2	*mōg-ě-s	може	*rēk-ě-s	рече
3	*mōg-ě-t	може	*rēk-ě-t	рече
М Н О Ж И Н А				
1	*mōg-ō-mōs	могомъ	*rēk-ō-mōs	рекомъ
2	*mōg-ě-tě	можете	*rēk-ě-tě	речете
3	*mōg-ō-nt	могж	*rēk-ō-nt	рекж
Д В О Ъ Н А				
1	*mōg-ō-vē	моговѣ	*rēk-ō-vē	рековѣ
2	*mōg-ě-tā	можета	*rēk-ě-tā	речета
3	*mōg-ě-tě	можете	*rēk-ě-tě	речете

19. Прокоментуйте чергування приголосних у формах простого аориста дієслів II класу з коренем на задньоязиковий. Наслідками котрої перехідної палаталізації задньоязикових є ці чергування?
20. За зразком, поданим у таблиці 4, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми простого аориста дієслів II класу **крикнжти, дъхнжти**. Подайте точні українські відповідники.
21. Поясніть походження назви *сигматичний аорист*. Визначте основну відмінність у творенні простого та сигматичного аориста.
22. Які різновиди сигматичного аориста були відомі? Визначте основну відмінність у творенні різновидів сигматичного аориста.

23. Окресліть загальну схему творення архаїчного сигматичного аориста в праслов'янській мові. Зверніть увагу на специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах архаїчного сигматичного аориста.

Таблиця 4

Зміни приголосних у формах простого аориста дієслів II класу з коренем на задньоязиковий

Особа	сѣхнѣти < *sǫxnōntēj	двигнѣти < *dvīgnōntēj		
о д н и н а				
1	*sǫx-ǫ-m	сѣхъ	*dvīg-ǫ-m	двигъ
2	*sǫx-ě-s	сѣше	*dvīg-ě-s	движе
3	*sǫx-ě-t	сѣше	*dvīg-ě-t	движе
м н о ж и н а				
1	*sǫx-ǫ-mōs	сѣхомъ	*dvīg-ǫ-mōs	двигомъ
2	*sǫx-ě-tě	сѣшете	*dvīg-ě-tě	движете
3	*sǫx-ǫ-nt	сѣхъ	*dvīg-ǫ-nt	двигъ
д в о ѣ н а				
1	*sǫx-ǫ-vē	сѣховѣ	*dvīg-ǫ-vē	двиговѣ
2	*sǫx-ě-tā	сѣшета	*dvīg-ě-tā	движета
3	*sǫx-ě-tě	сѣшета	*dvīg-ě-tě	движете

24. Укажіть, від якої формотворчої основи – основи інфінітива чи основи теперішнього часу – утворюється архаїчний сигматичний аорист.
25. Назвіть різновиди архаїчного сигматичного аориста залежно від будови інфінітивної основи.
26. Чи використовується у формах архаїчного сигматичного аориста дієслів II класу суфікс -нж-?
27. Прокоментуйте походження старослов'янських форм архаїчного сигматичного аориста з відкритими інфінітивними основами на -и-, -оу-, -ы-, -ѣ- (< *aĭ, *oĭ). Прокоментуйте фонетичні зміни на межі кореневої та афіксальної морфем.

28. За зразком, поданим у таблиці 5, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми архаїчного сигматичного аориста дієслів **хвалити**, **обов'язати**. Подайте точні українські відповідники.

Таблиця 5

Походження архаїчного сигматичного аориста з відкритою інфінітивною основою на -и-, -оу-, -ы-, -ѣ- (< *ai, *oi)

Особа	БИТИ < *bĕǰtĕǰ	КРЫТИ < *krūtĕǰ		
О Д Н И Н А				
1	*bĕǰ-s-ǝ-m	БИХЪ	*krū-s-ǝ-m	КРЫХЪ
2	*bĕǰ-s-s	БИ	*krū-s-s	КРЫ
3	*bĕǰ-s-t	БИ	*krū-s-t	КРЫ
М Н О Ж И Н А				
1	*bĕǰ-s-ǝ-mōs	БИХОМЪ	*krū-s-ǝ-mōs	КРЫХОМЪ
2	*bĕǰ-s-tě	БИСТЕ	*krū-s-tě	КРЫСТЕ
3	*bĕǰ-s-nt, де -nt > -ŋt > - ^e nt	БИША	*krū-s-nt, де -nt > -ŋt > - ^e nt	КРЫША
Д В О Ё Н А				
1	*bĕǰ-s-ǝ-vē	БИХОВѢ	*krū-s-ǝ-vē	КРЫХОВѢ
2	*bĕǰ-s-tā	БИСТА	*krū-s-tā	КРЫСТА
3	*bĕǰ-s-tě	БИСТЕ	*krū-s-tě	КРЫСТЕ

29. Прокоментуйте походження старослов'янських форм архаїчного сигматичного аориста з відкритими інфінітивними основами на -а-, -ѧ-, -а-, -ѣ- (< *ē). Прокоментуйте фонетичні зміни на межі кореневої та афіксальної морфем.
30. За зразком, поданим у таблиці 6, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми архаїчного сигматичного аориста дієслів **брати**, **гаснѣти**. Стежте за змінами приголосних на межі кореневої та афіксальної морфем. Подайте точні українські відповідники.

Таблиця 6

**Походження архаїчного сигматичного аориста
з відкритою інфінітивною основою
на -а-, -ж-, -л-, -ѣ- (< *ē)**

Особа	ЗНАТИ < *znātēj	
О Д Н И Н А		
1	*znā-s-ō-m	ЗНАСѢ ЗНАХѢ
2	*znā-s-s	ЗНА
3	*znā-s-t	ЗНА
М Н О Ж И Н А		
1	*znā-s-ō-mōs	ЗНАСОМѢ ЗНАХОМѢ
2	*znā-s-tě	ЗНАСТЕ
3	*znā-s-nt, де -nt > -ŋt > - ^e nt	ЗНАСА ЗНАША
Д В О Ъ Н А		
1	*znā-s-ō-vē	ЗНАСОВѢ ЗНАХОВѢ
2	*znā-s-tā	ЗНАСТА
3	*znā-s-tě	ЗНАСТЕ

31. Прокоментуйте походження старослов'янських форм архаїчного сигматичного аориста з закритими інфінітивними основами на задньоязиковий (табл. 7). Прокоментуйте фонетичні зміни в корені й на межі кореневої та афіксальної морфем.

Таблиця 7

**Походження архаїчного сигматичного аориста
із закритою інфінітивною основою
на задньоязиковий**

Особа	решти < *rēktēj	мошти < *mōgtēj
1	2	3
о д н и н а		
1	*rēk-s-ō-m	рѣхѣ *mōg-s-ō-m махѣ
2	*rēk-s-s	(рече) *mōg-s-s (може)
3	*rēk-s-t	(рече) *mōg-s-t (може)

Закінчення таблиці 7

1	2	3		
м н о ж и н а				
1	<i>*rĕk-s-ō-mōs</i>	рѣхѡмъ	<i>*mōg-s-ō-mōs</i>	махѡмъ
2	<i>*rĕk-s-tě</i>	рѣсте	<i>*mōg-s-tě</i>	масте
3	<i>*rĕk-s-nt</i> , де <i>-nt > -ŋt > -^ent</i>	рѣша	<i>*mōg-s-nt</i> , де <i>-nt > -ŋt > -^ent</i>	маша
д в о ї н а				
1	<i>*rĕk-s-ō-vē</i>	рѣховѣ	<i>*mōg-s-ō-vē</i>	маховѣ
2	<i>*rĕk-s-tā</i>	рѣста	<i>*mōg-s-tā</i>	маста
3	<i>*rĕk-s-tě</i>	рѣсте	<i>*mōg-s-tě</i>	масте

32. За зразком, поданим у таблиці 7, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми архаїчного сигматичного аориста дієслова **пешти**. Стежте за змінами голосних у корені та приголосних на межі кореневої й афіксальної морфем. Подайте точні українські відповідники.
33. Прокоментуйте походження старослов'янських форм архаїчного сигматичного аориста з закритими інфінітивними основами на будь-який приголосний, крім задньоязикового. Прокоментуйте фонетичні зміни в корені.
34. За зразком, поданим у таблиці 8, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми архаїчного сигматичного аориста дієслів **плести**, **востити**. Подайте точні українські відповідники.
35. Чи від усіх закритих інфінітивних основ можна утворити архаїчний сигматичний аорист? Наведіть приклади.
36. Окресліть загальну схему творення нового сигматичного аориста в праслов'янській мові.
37. Простежте, чи від усякої інфінітивної основи можна утворити новий сигматичний аорист. Наведіть приклади дієслів, від яких не утворюється така часова форма.
38. Чи можна утворити новий сигматичний аорист від основи інфінітива дієслова II класу? Чи використовується у формах нового сигматичного аориста дієслів II класу суфікс **-нж-**?

Таблиця 8

**Походження архаїчного сигматичного аориста
із закритою інфінітивною основою
на будь-який приголосний
(крім задньоязикового)**

Особа	вести < *vĕdtĕj	нести < *nĕstĕj
о д н и а		
1	*vĕd-s-ǫ-m в'ѣсѣ	*nĕs-s-ǫ-m н'ѣсѣ
2	*vĕd-s-s (веде)	*nĕs-s-s (несе)
3	*vĕd-s-t (веде)	*nĕs-s-t (несе)
м н о ж и н а		
1	*vĕd-s-ǫ-mōs в'ѣсомѣ	*nĕs-s-ǫ-mōs н'ѣсомѣ
2	*vĕd-s-tě в'ѣсте	*nĕs-s-tě н'ѣсте
3	*vĕd-s-nt, де -nt > -nt > - ^e nt в'ѣсѣ	*nĕs-s-nt, де -nt > -nt > - ^e nt н'ѣсѣ
д в о ї н а		
1	*vĕd-s-ǫ-vē в'ѣсовѣ	*nĕs-s-ǫ-vē н'ѣсовѣ
2	*vĕd-s-tā в'ѣста	*nĕs-s-tā н'ѣста
3	*vĕd-s-tě в'ѣсте	*nĕs-s-tě н'ѣсте

39. Чи можна новий сигматичний аорист вважати давнім слов'янським архаїзмом?
40. Прокоментуйте походження старослов'янських форм нового сигматичного аориста. Поясніть фонетичні зміни на межі кореневої та афіксальної морфем.
- Примітка.** Пам'ятайте, що фонетичні зміни у формах нового сигматичного аориста не закономірні, а зумовлені, як правило, граматичною аналогією.
41. За зразком, поданим у таблиці 9, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми нового сигматичного аориста дієслів **плести**, **махнути**. Стежте за змінами приголосних на межі кореневої та афіксальної морфем. Подайте точні українські відповідники.

**Походження нового сигматичного аориста
дієслів I та II класів**

Особа	вести < *vēdtēj		двигнѣти < *dvīgnōntēj	
О Д Н И Н А				
1	*vēd-ō-s-ō-m	ВЕДОУХЪ	*dvīg-ō-s-ō-m	ДВИГОУХЪ
2	*vēd-ō-s-s	(ВЕДЕ)	*dvīg-ō-s-s	(ДВИЖЕ)
3	*vēd-ō-s-t	(ВЕДЕ)	*dvīg-ō-s-t	(ДВИЖЕ)
М Н О Ж И Н А				
1	*vēd-ō-s-ō-mōs	ВЕДОУХОМЪ	*dvīg-ō-s-ō-mōs	ДВИГОУХОМЪ
2	*vēd-ō-s-tě	ВЕДОСТЕ	*dvīg-ō-s-tě	ДВИГОСТЕ
3	*vēd-ō-s-nt, де -nt > -ŋt > - ^e nt	ВЕДОША	*dvīg-ō-s-nt, де -nt > -ŋt > - ^e nt	ДВИГОША
Д В О Ъ Н А				
1	*vēd-ō-s-ō-vē	ВЕДОУХОВЪ	*dvīg-ō-s-ō-vē	ДВИГОУХОВЪ
2	*vēd-ō-s-tā	ВЕДОСТА	*dvīg-ō-s-tā	ДВИГОСТА
3	*vēd-ō-s-tě	ВЕДОСТЕ	*dvīg-ō-s-tě	ДВИГОСТЕ

42. Простежте історичну долю аориста в різних слов'янських мовах.
43. Які різновиди аориста – простий, архаїчний сигматичний чи новий сигматичний – можна утворити від дієслів **власти**, **призъвати**, **чюти**, **съдѣлати**, **писати**, **сѣсти**, **мыти**, **врачевати**, **ложити**, **жешти**, **класти**, **красти**, **знати**, **цвисти**, **тешти**, **оувидѣти**, **вѣзати**, **мошти**?
44. Утворіть праслов'янські та старослов'янські форми першої особи однини, множини та двоїни всіх можливих різновидів аориста дієслів **расточити**, **тешти**, **гравнѣти**, **чюти**. Прокоментуйте фонетичні зміни. Подайте точні українські відповідники.
45. Утворіть праслов'янські та старослов'янські форми першої, другої та третьої осіб множини всіх можливих різновидів аориста дієслів **жешти**, **завнѣти**, **дъхнѣти**, **мжчити**. Прокоментуйте фонетичні зміни. Подайте точні українські відповідники.

46. Утворіть праслов'янські та старослов'янські форми першої, другої та третьої осіб двоїни всіх можливих різновидів аориста дієслів **врѣсти**, **гасити**, **клакнѣти**, **красти**. Прокоментуйте фонетичні зміни. Подайте точні українські відповідники.
47. Знайдіть у наведених прикладах форми аориста. Визначте різновид аориста, особу та число дієслова. Подайте точні українські відповідники до наведених конструкцій.
- въ оно врѣмѣ прииде нисоусъ въ градъ самарѣискъ.**
да иаковъ поле нисифоу сыноу свокмоу.
чловѣкъ кдинъ сътвори вечеръ великъ.
даша юмоу рыбы печены.
и отъда сѧ нисоусъ сынъ чловѣчьскъ въ рѣцѣ грѣшникомъ.
и събърасѧ къ нѣмоу народы мнози.
и тѣгда же придоша оученици кго.
начѧ мочити нози кго слъзами.
оуслышастѧ притѣчѧ снѣж.
посѣла мѧ исцѣлитъ съкроушєныихъ срьдцємъ.
призѣва же десѧтъ рабѣ своихъ и да имъ наказъ.
рабы кго събърасѧ и каменникъ кго оубишѧ.
сѣвѣтъ сътворишѧ всѧ архієрен и старьци.

§ 15. Минулі відносні часи дієслова

1. Пригадайте, скільки часових форм має старослов'янська мова для вираження минулої дії.
2. Пригадайте, як класифікуються форми минулого часу старослов'янської мови за структурою.
3. Пригадайте, як класифікуються форми минулого часу старослов'янської мови за значенням.
4. Пригадайте причини розрізнення абсолютного та відносних минулих часів.
5. Які часові форми старослов'янської мови виражають значення минулого відносного часу?
6. Як класифікуються форми минулого відносного часу старослов'янської мови за структурою?
7. З'ясуйте загальне значення старослов'янського імперфекта.
8. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою старослов'янського імперфекта. Наведіть приклади.
9. Чи пов'язаний імперфект старослов'янської мови за походженням з імперфектом неслов'янських індоєвропейських мов?
10. Укажіть, від якої формотворчої основи – основи інфінітива чи основи теперішнього часу – здебільшого утворюється старослов'янський імперфект.
11. У яких випадках старослов'янський імперфект утворювався від основи теперішнього часу?
12. Назвіть суфікси, за допомогою яких творився праслов'янський імперфект.
13. Чим у праслов'янській мові визначався вибір конкретного імперфектного суфікса?
14. Від яких основ праслов'янський імперфект творився за допомогою суфікса **-ěax-*?

15. Від яких основ праслов'янський імперфект творився за допомогою суфікса **-āx-*?
16. Прокоментуйте походження старослов'янських форм імперфекта дієслів, основи інфінітива яких закінчуються на будь-який приголосний, крім задньоязикового. Поясніть зміни приголосних на межі суфікса та флексії.
17. За зразком, поданим у таблиці 1, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми імперфекта дієслів **мести**, **класти**. Подайте точні українські відповідники.

Таблиця 1

**Походження імперфекта
із закритими інфінітивними основами**

Особа	нести < <i>*něstěj</i>		плести < <i>*plěttěj</i>	
	О Д Н И Н А		М Н О Ж И Н А	
1	<i>*něs-ēāx-ō-m</i>	несѣахъ	<i>*plět-ēāx-ō-m</i>	плетѣахъ
2	<i>*něs-ēāx-ě-s</i>	несѣаше	<i>*plět-ēāx-ě-s</i>	плетѣаше
3	<i>*něs-ēāx-ě-t</i>	несѣаше	<i>*plět-ēāx-ě-t</i>	плетѣаше
М Н О Ж И Н А				
1	<i>*něs-ēāx-ō-mōs</i>	несѣахомъ	<i>*plět-ēāx-ō-mōs</i>	плетѣахомъ
2	<i>*něs-ēāx-ě-tě</i>	несѣашете	<i>*plět-ēāx-ě-tě</i>	плетѣашете
3	<i>*něs-ēāx-ō-nt</i>	несѣахъ	<i>*plět-ēāx-ō-nt</i>	плетѣахъ
Д В О Ї Н А				
1	<i>*něs-ēāx-ō-vē</i>	несѣаховѣ	<i>*plět-ēāx-ō-vē</i>	плетѣаховѣ
2	<i>*něs-ēāx-ě-tā</i>	несѣашета	<i>*plět-ēāx-ě-tā</i>	плетѣашета
3	<i>*něs-ēāx-ě-tě</i>	несѣашете	<i>*plět-ēāx-ě-tě</i>	плетѣашете

18. Прокоментуйте походження старослов'янських форм імперфекта дієслів, основи інфінітива яких закінчуються на задньоязиковий. Поясніть зміни приголосних на межі кореневої та суфіксальної морфем, а також на межі суфікса й флексії.

19. За зразком, поданим у таблиці 2, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми імперфекта дієслів **пешти**, **стришти**. Подайте точні українські відповідники.

Таблиця 2

Походження імперфекта із закритими інфінітивними основами на задньоязиковий

Особа	мошти < *mǫgtēĭ		решти < *rěktēĭ	
	о д н и н а			
1	*mǫg-ēāx-ǫ-m	можаахъ	*rěk-ēāx-ǫ-m	речаахъ
2	*mǫg-ēāx-ě-s	можааше	*rěk-ēāx-ě-s	речааше
3	*mǫg-ēāx-ě-t	можааше	*rěk-ēāx-ě-t	речааше
м н о ж и н а				
1	*mǫg-ēāx-ǫ-mōs	можаахомъ	*rěk-ēāx-ǫ-mōs	речаахомъ
2	*mǫg-ēāx-ě-tě	можаашете	*rěk-ēāx-ě-tě	речаашете
3	*mǫg-ēāx-ǫ-nt	можаахъ	*rěk-ēāx-ǫ-nt	речаахъ
д в о ѝ н а				
1	*mǫg-ēāx-ǫ-vē	можааховѣ	*rěk-ēāx-ǫ-vē	речааховѣ
2	*mǫg-ēāx-ě-tā	можаашета	*rěk-ēāx-ě-tā	речаашета
3	*mǫg-ēāx-ě-tě	можаашете	*rěk-ēāx-ě-tě	речаашете

20. Прокоментуйте походження старослов'янських форм імперфекта дієслів, основи інфінітива яких закінчуються на суфікс **-и-**. Укажіть причини фонетичних змін на межі різних морфем.
21. За зразком, поданим у таблиці 3, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми імперфекта дієслів **коупити**, **котити**. Подайте точні українські відповідники.

**Походження імперфекта
з відкритими інфінітивними основами
на суфікс -и-**

Особа	ЛОВИТИ < *lōvītēj		ХОДИТИ < *xōdītēj	
О Д Н И Н А				
1	*lōvī-ēāx-ō-m	ЛОВЛААХЪ	*xōdī-ēāx-ō-m	ХОЖДААХЪ
2	*lōvī-ēāx-ē-s	ЛОВЛААШЕ	*xōdī-ēāx-ē-s	ХОЖДААШЕ
3	*lōvī-ēāx-ē-t	ЛОВЛААШЕ	*xōdī-ēāx-ē-t	ХОЖДААШЕ
М Н О Ж И Н А				
1	*lōvī-ēāx-ō-mōs	ЛОВЛААХОМЪ	*xōdī-ēāx-ō-mōs	ХОЖДААХОМЪ
2	*lōvī-ēāx-ē-tē	ЛОВЛААШЕТЕ	*xōdī-ēāx-ē-tē	ХОЖДААШЕТЕ
3	*lōvī-ēāx-ō-nt	ЛОВЛААХЪ	*xōdī-ēāx-ō-nt	ХОЖДААХЪ
Д В О Ї Н А				
1	*lōvī-ēāx-ō-vē	ЛОВЛААХОВѢ	*xōdī-ēāx-ō-vē	ХОЖДААХОВѢ
2	*lōvī-ēāx-ē-tā	ЛОВЛААШЕТА	*xōdī-ēāx-ē-tā	ХОЖДААШЕТА
3	*lōvī-ēāx-ē-tē	ЛОВЛААШЕТЕ	*xōdī-ēāx-ē-tē	ХОЖДААШЕТЕ

22. Прокоментуйте походження старослов'янських форм імперфекта дієслів, основи інфінітива яких закінчуються на суфікси -а-, -ѣ-. Укажіть причини фонетичних змін на межі суфікса та флексії.
23. За зразком, поданим у таблиці 4, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми імперфекта дієслів **СТОЯТИ**, **ВИДѢТИ**. Подайте точні українські відповідники.

Таблиця 4

**Походження імперфекта з відкритими
інфінітивними основами на суфікси -а-, -ѣ-**

Особа	БЪРАТИ < *bĭrātēĭ		ХОТѢТИ < *xōtētēĭ	
О Д Н И Н А				
1	*bĭrā-āx-ō-m	БЪРААХЪ	*xōtē-āx-ō-m	ХОТѢАХЪ
2	*bĭrā-āx-ē-s	БЪРААШЕ	*xōtē-āx-ē-s	ХОТѢАШЕ
3	*bĭrā-āx-ē-t	БЪРААШЕ	*xōtē-āx-ē-t	ХОТѢАШЕ
М Н О Ж И Н А				
1	*bĭrā-āx-ō-mōs	БЪРААХОМЪ	*xōtē-āx-ō-mōs	ХОТѢАХОМЪ
2	*bĭrā-āx-ē-tě	БЪРААШЕТЕ	*xōtē-āx-ē-tě	ХОТѢАШЕТЕ
3	*bĭrā-āx-ō-nt	БЪРААХЖ	*xōtē-āx-ō-nt	ХОТѢАХЖ
Д В О Ъ Н А				
1	*bĭrā-āx-ō-vē	БЪРААХОВѢ	*xōtē-āx-ō-vē	ХОТѢАХОВѢ
2	*bĭrā-āx-ē-tā	БЪРААШЕТА	*xōtē-āx-ē-tā	ХОТѢАШЕТА
3	*bĭrā-āx-ē-tě	БЪРААШЕТЕ	*xōtē-āx-ē-tě	ХОТѢАШЕТЕ

24. Прокоментуйте походження старослов'янських форм імперфекта дієслів, основи інфінітива яких закінчуються на кореневий голосний.

Примітка. Пам'ятайте, що в таких випадках імперфект твориться не від основи інфінітива, а від основи теперішнього часу.

25. За зразком, поданим у таблиці 5, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми імперфекта дієслів **МАТИ**, **БИТИ**. Подайте точні українські відповідники.

Таблиця 5

**Походження імперфекта дієслів
із відкритими інфінітивними основами
на кореневий голосний**

Особа	ЖАТИ (3 особа множини теперішнього часу: жынѣтъ)		КРЫТИ (3 особа множини теперішнього часу: крынѣтъ)	
	О Д Н И Н А			
1	<i>*žĭn-ēāx-ō-m</i>	жынѣахъ	<i>*krŭj-ēāx-ō-m</i>	крыпаахъ
2	<i>*žĭn-ēāx-ě-s</i>	жынѣаше	<i>*krŭj-ēāx-ě-s</i>	крыпааше
3	<i>*žĭn-ēāx-ě-t</i>	жынѣаше	<i>*krŭj-ēāx-ě-t</i>	крыпааше
М Н О Ж И Н А				
1	<i>*žĭn-ēāx-ō-mōs</i>	жынѣахомъ	<i>*krŭj-ēāx-ō-mōs</i>	крыпаахомъ
2	<i>*žĭn-ēāx-ě-tě</i>	жынѣашете	<i>*krŭj-ēāx-ě-tě</i>	крыпаашете
3	<i>*žĭn-ēāx-ō-nt</i>	жынѣахъ	<i>*krŭj-ēāx-ō-nt</i>	крыпаахъ
Д В О Ї Н А				
1	<i>*žĭn-ēāx-ō-vē</i>	жынѣаховѣ	<i>*krŭj-ēāx-ō-vē</i>	крыпааховѣ
2	<i>*žĭn-ēāx-ě-tā</i>	жынѣашета	<i>*krŭj-ēāx-ě-tā</i>	крыпаашета
3	<i>*žĭn-ēāx-ě-tě</i>	жынѣашете	<i>*krŭj-ēāx-ě-tě</i>	крыпаашете

26. Прокоментуйте походження старослов'янських форм імперфекта дієслів, основи інфінітива яких закінчуються на суфікс **-нѣ-**.

Примітка. Пам'ятайте, що в таких випадках імперфект твориться не від основи інфінітива, а від основи теперішнього часу.

27. За зразком, поданим у таблиці 6, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми імперфекта дієслова **двигнѣти**. Подайте точні українські відповідники.

Таблиця 6

**Походження імперфекта дієслів
із відкритими інфінітивними основами
на суфікс -нж-**

Особа	сѣхнѣти	
	(3 особа множини теперішнього часу: сѣхнѣтъ)	
о д н и н а		
1	*sŭxn-ēāx-ō-m	сѣхнѣахъ
2	*sŭxn-ēāx-ě-s	сѣхнѣаше
3	*sŭxn-ēāx-ě-t	сѣхнѣаше
м н о ж и н а		
1	*sŭxn-ēāx-ō-mōs	сѣхнѣахомъ
2	*sŭxn-ēāx-ě-tě	сѣхнѣашете
3	*sŭxn-ēāx-ō-nt	сѣхнѣахъ
д в о ї н а		
1	*sŭxn-ēāx-ō-vē	сѣхнѣаховѣ
2	*sŭxn-ēāx-ě-tā	сѣхнѣашета
3	*sŭxn-ēāx-ě-tě	сѣхнѣашете

28. Простежте історичну долю імперфекта в різних слов'янських мовах.
29. Укажіть, від якої формотворчої основи (основи інфінітива чи основи теперішнього часу) та з використанням якого суфікса утворюються імперфектні форми дієслів **плакати, власти, гжсти, мошти, сѣхнѣти, зъвати, пати, бѣжати, коупити, жести, вости, гнести, красти, кроити, гасити, гразнѣти, ловити, кадити**.
30. Утворіть праслов'янські та старослов'янські форми першої особи однини, множини та двоїни імперфекта дієслів **тешти, брести, ловити, кадити, носити, гразнѣти, мести, чюти**,

вѣшти, трати, тати. Прокоментуйте фонетичні зміни на межі кореневої та афіксальної морфем. Подайте точні українські відповідники до утворених форм.

31. Утворіть праслов'янські та старослов'янські форми першої, другої та третьої осіб множини імперфекта дієслів **жешти, збѣжти, коупити, квасити, сѣшти, дѣхнѣти, лазити, бѣюсти, мошти, власти, стрѣшти.** Прокоментуйте фонетичні зміни на межі кореневої та афіксальної морфем. Подайте точні українські відповідники до утворених форм.
32. Утворіть праслов'янські та старослов'янські форми першої, другої та третьої осіб двоїни імперфекта дієслів **брести, выти, мати, бости, гасити, мръзнѣти, казати, прасити, гнѣсти, гжсти, красти.** Прокоментуйте фонетичні зміни на межі кореневої та афіксальної морфем. Подайте точні українські відповідники до утворених форм.
33. Продієвідмініюйте в імперфекті дієслова **красти, оубити, сѣсти, рѣшти.**
34. Продієвідмініюйте в імперфекті дієслова **плѣсти, жешти, начати, глаголати.**
35. З'ясуйте загальне значення старослов'янського перфекта. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне та основне дієслово? Наведіть приклади.
36. Чому деякі дослідники старослов'янський перфект іменують передтеперішнім часом?

Таблиця 7

Перфект (передтеперішній час)

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	ксмь видѣлъ (-ла, -ло)	ксмь видѣли (-лы, -ла)	ксвѣ видѣла (-лѣ)
2	кси видѣлъ (-ла, -ло)	ксте видѣли (-лы, -ла)	кста видѣла (-лѣ)
3	кстѣ видѣлъ (-ла, -ло)	сжтѣ видѣли (-лы, -ла)	ксте видѣла (-лѣ)

37. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою старослов'янського перфекта. Наведіть приклади.
38. Прокоментуйте загальну схему творення та дієвідмінювання перфекта.
39. Простежте історичну долю перфекта в різних слов'янських мовах. Які рефлексії названих часових форм відомі в українській народній мові?
40. З'ясуйте загальне значення старослов'янського плюсквам-перфекта. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне та основне дієслово? Наведіть приклади.
41. Чому деякі дослідники старослов'янський плюсквамперфект іменують передминулим (давноминулим) часом?
42. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою старослов'янського плюсквамперфекта. Наведіть приклади.

Таблиця 8

Плюсквамперфект (передминулий час)

(форми з імперфектом допоміжного дієслова)

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	бѣахъ видѣлъ (-ла, -ло)	бѣахомъ видѣли (-лы, -ла)	бѣаховѣ видѣла (-лѣ)
2	бѣаше видѣлъ (-ла, -ло)	бѣашете видѣли (-лы, -ла)	бѣашета видѣла (-лѣ)
3	бѣаше видѣлъ (-ла, -ло)	бѣаху видѣли (-лы, -ла)	бѣашете видѣла (-лѣ)

(форми з архаїчним сигматичним аористом
допоміжного дієслова з основою бѣ-)

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	бѣхъ видѣлъ (-ла, -ло)	бѣхомъ видѣли (-лы, -ла)	бѣховѣ видѣла (-лѣ)
2	бѣ видѣлъ (-ла, -ло)	бѣсте видѣли (-лы, -ла)	бѣста видѣла (-лѣ)
3	бѣ видѣлъ (-ла, -ло)	бѣша видѣли (-лы, -ла)	бѣсте видѣла (-лѣ)

43. Прокоментуйте загальну схему творення та дієвідмінювання обох відомих різновидів старослов'янського плюсквамперфекта.
44. Простежте історичну долю плюсквамперфекта в різних слов'янських мовах. Які рефлексії названих часових форм відомі в українській народній мові?
45. Утворіть форми першої, другої та третьої осіб однини перфекта і плюсквамперфекта дієслів **нести, в'єрати, ходити, плати, с'хунжти, писати, решти, носити, з'євати, водити**. Запропонуйте точні українські відповідники до утворених структур.
46. Утворіть форми першої особи однини, множини та двоїни перфекта й плюсквамперфекта дієслів **гасити, в'єрити, др'ємати, коупити, клепати, лет'єти, красити, ковати, обитати**. Подайте точні українські відповідники до утворених структур.
47. Знайдіть у наведених прикладах форми минулих відносних часів. Визначте різновид минулого часу, особу та число дієслова. Подайте точні українські відповідники до наведених конструкцій.
- бѣаше же тоу стѣдѣньць наковль.
и вѣста и слоужааше кмоу.
отрокъ мои лежалъ кстѣ въ домоу моимъ ославленъ.
петръ же сѣдѣаше на дворѣ и пристѣпи къ нѣмоу
кѣдина рабыни.
послаахъ же вы жатѣ.
далъ кси веселье въ срьдци моимъ.
пришелъ прѣжде врѣмене кси мжитъ насъ.
и никъто же можааше отъвѣштати кмоу словесе.
петръ идѣаше издалуче въ слѣдъ ко.
нисоусъ же мѣчааше.
аште ксмъ кого обидѣлъ възвратиѣ четворицею.
не добре ли сѣма сѣбѣлъ кси на полѣ своимъ.**

§ 16. Ірреальні способи дієслова. Інфінітив та супін

1. Скільки рядів особово-числових форм мала старослов'янська мова для вираження можливої або бажаної дії?
2. Прокоментуйте формальне вираження архаїчного умовного способу (табл. 1).

Таблиця 1

Архаїчний умовний спосіб

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	видѣлъ (-ла, -ло) бимь	видѣли (-лы, -ла) бимъ	видѣла (-лѣ) бивѣ
2	видѣлъ (-ла, -ло) би	видѣли (-лы, -ла) бисте	видѣла (-лѣ) биста
3	видѣлъ (-ла, -ло) би	видѣли (-лы, -ла) бѣ або биша	видѣла (-лѣ) бисте

3. Якими формами в архаїчному умовному способі представлене допоміжне дієслово **бути**? Зіставте ці форми з аористом дієслова **бути**, прокоментуйте відмінності.
4. Прокоментуйте формальне вираження нового умовного способу (табл. 2).

Таблиця 2

Новий умовний спосіб

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	видѣлъ (-ла, -ло) быхъ	видѣли (-лы, -ла) быхомъ	видѣла (-лѣ) быховѣ
2	видѣлъ (-ла, -ло) бы	видѣли (-лы, -ла) бысте	видѣла (-лѣ) биста
3	видѣлъ (-ла, -ло) бы	видѣли (-лы, -ла) быша	видѣла (-лѣ) бисте

5. Якими формами в новому умовному способі представлене допоміжне дієслово **бути**?

6. Який умовний спосіб засвідчений у найдавніших глаголичних пам'ятках?
7. Які форми умовного способу домінують у кириличних пам'ятках?
8. Простежте історичну долю нового умовного способу в різних слов'янських мовах. Які рефлекси його відомі в українській народній мові?
9. У наведених реченнях знайдіть дієслова у формах умовного способу. Визначте різновид умовного способу, а також особу, число, рід.

и съ другы моими възвеселиа сѧ быхъ.

аште бысте любили ма възрадовали сѧ бысте.

и искахъ архирери кънижници како и бж оуби.

видѣвъше и молиша да би прѣшѣа отъ прѣдѣа ихъ.

іако аште би въсхотѣа жрътвѣ дааъ нимъ.

аште би вѣдѣа господиъ храмини. въ кыи часъ татъ придетъ.

азъ възлаа быхъ свои съ лихвоѡ.

аште отъ мира бысте были. миръ оубо свои любилъ бы.

и послаша къ немоу кдины отъ фарисѣи и иродиѣны да и бж облыстили словомъ.

аште би вѣдѣа. не дааъ би подъкопати домоу свого.

аште не быхъ пришьа и глаголаа имъ грѣха не быша имѣли.

колико сѧ бы троудилъ да би нѣкако обрѣа.

10. Як діляться особові форми наказового способу старослов'янської мови за своєю морфологічною структурою?
11. Якими особами у старослов'янській мові представлено прості форми наказового способу?
12. Від якої дієслівної основи творилися у старослов'янській мові прості форми наказового способу: основи інфінітива чи основи теперішнього часу?

13. Чи залежав у простих формах наказового способу вибір особової флексії від класу дієслова?

14. Прокоментуйте творення простих форм наказового способу дієслів різних класів у старослов'янській мові.

Таблиця 3

**Особові флексії дієслів
у простих формах наказового способу**

Число	Особа	I і II класи та быти	III і IV класи	V клас, крім быти
Однина	2	-и		-ь
	3	-и		-ь
Множина	1	-ѣмъ	-имъ	
	2	-ѣте	-ите	
Двоїна	1	-ѣвѣ	-ивѣ	
	2	-ѣта	-ита	

Таблиця 4

**Прості форми наказового способу
тематичних дієслів**

Особа	I клас	II клас	III клас	IV клас
о д н и н а				
2	неси	двигни	знаи	хвали
3	неси	двигни	знаи	хвали
м н о ж и н а				
1	несѣмъ	двигнѣмъ	знаимъ	хвалимъ
2	несѣте	двигнѣте	знаите	хвалите
д в о ї н а				
1	несѣвѣ	двигнѣвѣ	знаивѣ	хваливѣ
2	несѣта	двигнѣта	знаита	хвалита

15. Прокоментуйте зміни голосних та приголосних у коренях дієслів I класу з інфінітивами на -шти, які відбувалися у простих формах наказового способу (табл. 5).

Таблиця 5

**Прості форми наказового способу
дієслів І класу з інфінітивами на -шти**

Особа	мошти < * <i>mogti</i>	жєшти < * <i>žegti</i>	рєшти < * <i>rekti</i>
о д н и н а			
2	моши	жєши	рєци
3	моши	жєши	рєци
м н о ж и н а			
1	мошѣмъ	жєсѣмъ	рєцѣмъ
2	мошѣте	жєсѣте	рєцѣте
д в о ї н а			
1	мошѣвѣ	жєсѣвѣ	рєцѣвѣ
2	мошѣта	жєсѣта	рєцѣта

16. Прокоментуйте специфіку творення форм простого наказового способу різних атематичних дієслів (табл. 6). Зверніть увагу на консонантні зміни в кінці основ.

Таблиця 6

**Прості форми наказового способу
атематичних дієслів**

Особа	быти	дати	їати	вѣдѣти
о д н и н а				
2	бѣди	даждь	їаждь	вѣждь
3	бѣди	даждь	їаждь	вѣждь
м н о ж и н а				
1	бѣдимъ	дадимъ	їадимъ	вѣдимъ
2	бѣдите	дадите	їадите	вѣдите
д в о ї н а				
1	бѣдивѣ	дадивѣ	їадивѣ	вѣдивѣ
2	бѣдѣта	дадѣта	їадѣта	вѣдѣта

17. Простежте, від якої основи – інфінітива чи теперішнього часу – творилися прості форми наказового способу атематичних дієслів **дати, пасти, в'єд'єти**.
18. Прокоментуйте консонантні зміни в кінці основ атематичних дієслів **дати, пасти, в'єд'єти** у простих формах другої та третьої осіб однини наказового способу.
Пор.: **даждь** < **dad-jь*; **паждь** < **jad-jь*; **в'єждь** < **věd-jь*.
19. Укажіть, яку основу в простих формах наказового способу має атематичне дієслово **быти**.
20. За зразком якого класу, якщо взяти до уваги флексії, утворює наказовий спосіб атематичне дієслово **быти**?
21. Від поданих дієслів утворіть прості форми наказового способу в другій особі однини та множини.
схънжѣти, ставити, везти, красти, тешти, любити, плести, читати, пешти, писати, родити, вѣзати, двигнѣти.
22. Чи були в праслов'янській мові прості форми наказового способу першої особи однини та третьої особи множини, двоїни?
23. Чим замінено в старослов'янській мові вимерлі праслов'янські прості форми наказового способу першої особи однини та третьої особи множини, двоїни?
24. Як творилися у старослов'янській мові описові (аналітичні) форми наказового способу дієслів? Наведіть приклади.
25. Чому в старослов'янській мові описові форми наказового способу поширилися також на третю особу однини й почали витісняти прості форми?
26. У наведених реченнях знайдіть дієслова у формах наказового способу. Визначте різновид наказового способу, особу та число.
повели намъ ѣти въ стадо свинок.
радоуѣте сѧ и веселите.

да бѣждѣтъ чрѣсла ваша прѣпоасана.
 вѣзьми одръ твои і нди вѣ домъ твои.
 да свѣтитѣ сѧ іма твоѧ.
 да придетѣ царѣствовати твоѧ.
 да бѣдетѣ вола твоѧ.
 принесѣте сѣмо.
 вѣзьми ѡ и отвори еи оуста.
 вѣзврати сѧ вѣ домъ твои.
 повели ми прити къ сѣбѣ.
 и свѣжѣте пшеницѣ вѣ снопы.
 приди и виждѣ чѣто творѣтъ.
 просите и дастѣ сѧ вамъ.
 да оузрѣтъ ваша добра дѣла.
 идѣте же паче и коупите сѣбѣ.
 рѣци словомъ и исцѣлѣетѣ отрокъ мои.
 и вѣра твоѧ вѣ насъ да вѣзрастетѣ.
 рѣци да каменни се хлѣбѣ вѣждѣтъ.

27. Назвіть іменні, або неособові, дієслівні форми старослов'янської мови. Чим вони відрізняються від особових форм?
28. Назвіть незмінні іменні форми старослов'янського дієслова.
29. З'ясуйте загальне значення старослов'янського інфінітива.
30. Окресліть граматичні характеристики старослов'янського інфінітива.
31. Укажіть суфікс-показник старослов'янського інфінітива.
32. Назвіть різновиди старослов'янських інфінітивів за їх морфологічною будовою. Наведіть приклади інфінітивів кожного різновиду.
33. Назвіть різновиди старослов'янських інфінітивних основ залежно від кінцевого звука. Наведіть приклади інфінітивних основ кожного різновиду.

34. Пригадайте, які звукові зміни могли відбуватися на межі закритих інфінітивних основ та суфікса **-ти**.
35. Що вказує на іменне походження інфінітива?
36. Прокоментуйте таке припущення вчених: у праслов'янській мові інфінітиви були віддієслівними іменниками, що відмінювалися за зразком ***-ї-основ**.
37. Застиглими формами якого відмінка віддієслівних іменників ***-ї-основ** вважаються старослов'янські інфінітиви?
38. Окресліть граматичні характеристики старослов'янського супіна.
39. Укажіть суфікс – показник старослов'янського супіна.
40. Після дієслів із яким значенням використовується супін?
41. На яке запитання відповідає супін?
42. Що вказує на іменне походження супіна?
43. У якому відмінку стоїть додаток при супіні? Для відповіді використайте такі конструкції:
идѣхъ рыбѣ ловитѣ.
приидѣхъ оверѣзатѣ отрочатѣ.
приишѣхъ кси сѣмо прѣжде врѣмене мѣжитѣ насѣ.
44. Прокоментуйте таке припущення вчених: у праслов'янській мові супін був віддієслівним іменником, що відмінювався за зразком ***-й-основ**.
45. Застиглими формами якого відмінка віддієслівного іменника ***-й-основи** вважається старослов'янський супін?
46. Яка особливість перекладу супіна українською мовою?

§ 17. Дієприкметник

1. Пригадайте причини розрізнення особових та іменних (неособових) дієслівних форм.
2. Укажіть, які дієслівні форми старослов'янської мови належать до іменних (неособових)?
3. З'ясуйте загальне значення дієприкметника як особливої дієслівної форми.
4. Окресліть граматичні характеристики дієприкметника у старослов'янській мові.
5. Поясніть, чому дієприкметник віднесено до іменних дієслівних форм.
6. Поясніть, чому дієприкметник віднесено до відмінюваних дієслівних форм.
7. Назвіть типи дієприкметників за морфологічними особливостями та синтаксичними функціями.
8. Поясніть загальне значення активних дієприкметників.
9. Назвіть різновиди активних дієприкметників. Наведіть приклади дієприкметників кожного різновиду.
10. Від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – у старослов'янській мові творилися активні дієприкметники теперішнього часу?
11. Назвіть суфікси, за допомогою яких у старослов'янській мові творилися активні дієприкметники теперішнього часу.
12. Від дієслів котрих класів активні дієприкметники теперішнього часу творилися за допомогою суфікса **-жшт-**?
13. Прокоментуйте загальні особливості творення та відмінювання активних дієприкметників теперішнього часу, похідних від дієслів I класу.

14. За зразком, поданим у таблиці 1, утворіть активний дієприкметник теперішнього часу від дієслова **мести** та усно провідмінійте його в кожній із родових форм.

Таблиця 1

**Активні дієприкметники теперішнього часу,
похідні від дієслів I класу**

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	несы	несы	несжшти
Р.	несжшта		несжшта
Д.	несжштоу		несжшти
З.	несжштѣ	несжште	несжштѣ
О.	несжштемъ		несжштеѣ
М.	несжшти		несжшти
м н о ж и н а			
Н.	несжште	несжшта	несжшта
Р.	несжштѣ		несжштѣ
Д.	несжштемъ		несжштамъ
З.	несжшта	несжшта	несжшта
О.	несжшти		несжштами
М.	несжштихъ		несжштахъ
д в о ї н а			
Н. – З.	несжшта	несжшти	несжшти
Р. – М.	несжштоу		несжштоу
Д. – О.	несжштема		несжштама

15. Прокоментуйте загальні особливості творення та відмінювання активних дієприкметників теперішнього часу, похідних від дієслів II класу. Чи використовується у структурі активних дієприкметників теперішнього часу суфікс **-нж-**?

16. За зразком, поданим у таблиці 2, утворіть активний дієприкметник теперішнього часу від дієслова **двигнѣти** та усно провідмініайте його в кожній із родових форм.

Таблиця 2

**Активні дієприкметники теперішнього часу,
похідні від дієслів II класу**

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	сѣхны	сѣхны	сѣхнѣшти
Р.	сѣхнѣшта		сѣхнѣшта
Д.	сѣхнѣштоу		сѣхнѣшти
З.	сѣхнѣштѣ	сѣхнѣштѣ	сѣхнѣштѣ
О.	сѣхнѣштѣмъ		сѣхнѣштѣмъ
М.	сѣхнѣшти		сѣхнѣшти
м н о ж и н а			
Н.	сѣхнѣштѣ	сѣхнѣшта	сѣхнѣшта
Р.	сѣхнѣштѣ		сѣхнѣштѣ
Д.	сѣхнѣштѣмъ		сѣхнѣштамъ
З.	сѣхнѣшта	сѣхнѣшта	сѣхнѣшта
О.	сѣхнѣшти		сѣхнѣштами
М.	сѣхнѣштинѣхъ		сѣхнѣштахъ
д в о ї н а			
Н. – З.	сѣхнѣшта	сѣхнѣшти	сѣхнѣшти
Р. – М.	сѣхнѣштоу		сѣхнѣштоу
Д. – О.	сѣхнѣштѣма		сѣхнѣштама

17. Прокоментуйте загальні особливості творення та відмінювання активних дієприкметників теперішнього часу, похідних від дієслів V класу.
18. За зразком, поданим у таблиці 3, утворіть активний дієприкметник теперішнього часу від дієслова **вѣдѣти** та усно провідмініайте його в кожній із родових форм.

Таблиця 3

**Активні дієприкметники теперішнього часу,
похідні від дієслів V класу**

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	іады	іады	іаджшти
Р.	іаджшта		іаджшт'а
Д.	іаджштоу		іаджшти
З.	іаджшт'ь	іаджшт'є	іаджшт'ж
О.	іаджшт'ємь		іаджшт'єж
М.	іаджшти		іаджшти
м н о ж и н а			
Н.	іаджшт'є	іаджшта	іаджшт'а
Р.	іаджшт'ь		іаджшт'ь
Д.	іаджшт'єм'ь		іаджшт'ам'ь
З.	іаджшт'а	іаджшта	іаджшт'а
О.	іаджшти		іаджштами
М.	іаджштих'ь		іаджштах'ь
д в о ї н а			
Н. – З.	іаджшта	іаджшти	іаджшти
Р. – М.	іаджштоу		іаджштоу
Д. – О.	іаджштема		іаджштама

19. Прокоментуйте загальні особливості творення та відмінювання активних дієприкметників теперішнього часу, похідних від дієслів III класу.
20. За зразком, поданим у таблиці 4, утворіть активний дієприкметник теперішнього часу від дієслова **читати** та усно провідмініайте його в кожній із родових форм.
21. Від дієслів котрих класів активні дієприкметники теперішнього часу творилися за допомогою суфікса **-ашт'-?**

Таблиця 4

**Активні дієприкметники теперішнього часу,
похідні від дієслів III класу**

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	знаѣа	знаѣа	знаѣштин
Р.	знаѣштва		знаѣштва
Д.	знаѣштвоу		знаѣштин
З.	знаѣшть	знаѣште	знаѣштѣ
О.	знаѣштѣма		знаѣштѣма
М.	знаѣштин		знаѣштин
м н о ж и н а			
Н.	знаѣште	знаѣштва	знаѣштва
Р.	знаѣшть		знаѣшть
Д.	знаѣштѣма		знаѣштама
З.	знаѣштва	знаѣштва	знаѣштва
О.	знаѣштин		знаѣштами
М.	знаѣштинѣхъ		знаѣштахъ
д в о ї н а			
Н. – З.	знаѣштва	знаѣштин	знаѣштин
Р. – М.	знаѣштвоу		знаѣштвоу
Д. – О.	знаѣштѣма		знаѣштама

22. Прокоментуйте загальні особливості творення та відмінювання активних дієприкметників теперішнього часу, похідних від дієслів IV класу.
23. За зразком, поданим у таблиці 5, утворіть активний дієприкметник теперішнього часу від дієслова **ходити** та усно провідмінійте його в кожній із родових форм.
24. Укажіть, на які групи поділялися старослов'янські активні дієприкметники минулого часу за особливостями відмінювання.

Таблиця 5

**Активні дієприкметники теперішнього часу,
похідні від дієслів IV класу**

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	хвалаа	хвалаа	хвалаашти
Р.	хвалаашта		хвалаашта
Д.	хвалааштоу		хвалаашти
З.	хвалаашть	хвалааште	хвалааштж
О.	хвалааштемь		хвалааштеж
М.	хвалаашти		хвалаашти
м н о ж и н а			
Н.	хвалааште	хвалаашта	хвалаашта
Р.	хвалаашть		хвалаашть
Д.	хвалааштемь		хвалааштамь
З.	хвалаашта	хвалаашта	хвалаашта
О.	хвалаашти		хвалааштами
М.	хвалааштихъ		хвалааштахъ
д в о ї н а			
Н. – З.	хвалаашта	хвалаашти	хвалаашти
Р. – М.	хвалааштоу		хвалааштоу
Д. – О.	хвалааштема		хвалааштама

25. Укажіть, від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – творилися відмінювані активні дієприкметники минулого часу.
26. Назвіть суфікси, за допомогою яких у старослов'янській мові творилися відмінювані активні дієприкметники минулого часу.
27. Від чого залежав вибір конкретного суфікса при творенні відмінюваних активних дієприкметників минулого часу?

28. Від яких дієслів відмінювані активні дієприкметники минулого часу творилися за допомогою суфікса **-ъш-**?
29. Від яких дієслів відмінювані активні дієприкметники минулого часу творилися за допомогою суфікса **-ьш-**?
30. Від яких дієслів відмінювані активні дієприкметники минулого часу творилися за допомогою суфікса **-въш-**?
31. Прокоментуйте загальні особливості відмінювання активних дієприкметників минулого часу з суфіксом **-ъш-** (табл. 6).

Таблиця 6

Відмінювані активні дієприкметники минулого часу з суфіксом **-ъш-**

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	несъ	несъ	несъши
Р.	несъша		несъша
Д.	несъшоу		несъши
З.	несъшь	несъше	несъшж
О.	несъшемъ		несъшеж
М.	несъши		несъши
м н о ж и н а			
Н.	несъше	несъша	несъша
Р.	несъшь		несъшь
Д.	несъшемъ		несъшамъ
З.	несъша	несъша	несъша
О.	несъши		несъшамн
М.	несъшихъ		несъшахъ
д в о ї н а			
Н. – З.	несъша	несъши	несъши
Р. – М.	несъшоу		несъшоу
Д. – О.	несъшема		несъшама

32. За зразком, поданим у таблиці 6, утворіть відмінюваний активний дієприкметник минулого часу від дієслова **вєсти** (псл. **vedti*) та усно провідмініяйте його в кожній із родових форм.
33. Прокоментуйте загальні особливості відмінювання активних дієприкметників минулого часу з суфіксом **-въш-**.
34. За зразком, поданим у таблиці 7, утворіть відмінюваний активний дієприкметник минулого часу від дієслова **дѣлати** та усно провідмініяйте його в кожній із родових форм.

Таблиця 7

Відмінювані активні дієприкметники минулого часу з суфіксом -въш-

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	знавъ	знавъ	знавъши
Р.	знавъша		знавъша
Д.	знавъшоу		знавъши
З.	знавъшь	знавъше	знавъшѣ
О.	знавъшемъ		знавъшеѣ
М.	знавъши		знавъши
м н о ж и н а			
Н.	знавъше	знавъша	знавъша
Р.	знавъшь		знавъшь
Д.	знавъшемъ		знавъшамъ
З.	знавъша	знавъша	знавъша
О.	знавъши		знавъшами
М.	знавъшихъ		знавъсахъ
д в о ї н а			
Н. – З.	знавъша	знавъши	знавъши
Р. – М.	знавъшоу		знавъшоу
Д. – О.	знавъшема		знавъшама

35. Прокоментуйте загальні особливості відмінювання активних дієприкметників минулого часу з суфіксом **-ьш-**.

36. За зразком, поданим у таблиці 8, утворіть відмінюваний активний дієприкметник минулого часу від дієслова **носити** та усно провідмінійте його в кожній із родових форм.

Примітка. Під час творення відмінюваних активних дієприкметників минулого часу від дієслів IV класу коренева морфема засвідчує результат йотової палаталізації: похідний від **носити** дієприкметник має основу **ношьш-**, від **ходити** – **хѡждьш-**, від **свѣтити** – **свѣѣтьш-**, від **коупити** – **коупльш-** і под.

Таблиця 8

Відмінювані активні дієприкметники минулого часу з суфіксом **-ьш-**

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	хваль	хваль	хвальши
Р.	хвальша		хвальша
Д.	хвальшоу		хвальши
З.	хвальшь	хвальше	хвальшж
О.	хвальшємь		хвальшєж
М.	хвальши		хвальши
м н о ж и н а			
Н.	хвальше	хвальша	хвальша
Р.	хвальшь		хвальшь
Д.	хвальшємъ		хвальшамъ
З.	хвальша	хвальша	хвальша
О.	хвальши		хвальшамн
М.	хвальшихъ		хвальшахъ
д в о ї н а			
Н. – З.	хвальша	хвальши	хвальши
Р. – М.	хвальшоу		хвальшоу
Д. – О.	хвальшєма		хвальшама

37. Укажіть, від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – творилися невідмінювані активні дієприкметники минулого часу.
38. Назвіть суфікси, за допомогою яких у старослов'янській мові творилися відмінювані активні дієприкметники минулого часу.
39. Прокоментуйте загальні особливості творення невідмінюваних активних дієприкметників минулого часу.
40. За зразком, поданим у таблиці 9, утворіть невідмінювані активні дієприкметники минулого часу кожного з родів від дієслів **видѣти**, **хвалити**, **нести**, **решти**.

Таблиця 9

**Невідмінювані активні дієприкметники
минулого часу**

Рід	Однина	Множина	Двоїна
чол.	зна-л-ъ	зна-л-и	зна-л-а
серед.	зна-л-о	зна-л-а	зна-л-ѣ
жін.	зна-л-а	зна-л-ы	зна-л-ѣ

41. Поясніть фонетичні зміни в основах активних дієприкметників минулого часу перед суфіксом -л-:
вєлъ < *vedlъ, пор. **вести** < *vedti;
палъ < *padlъ, пор. **пастн** < *padti;
плєлъ < *pletlъ, пор. **плєстн** < *pletti.
42. Поясніть загальне значення пасивних дієприкметників.
43. Назвіть різновиди пасивних дієприкметників. Наведіть приклади дієприкметників кожного різновиду.
44. Від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – у старослов'янській мові творилися пасивні дієприкметники теперішнього часу?
45. Назвіть суфікс, за допомогою якого у старослов'янській мові творилися пасивні дієприкметники теперішнього часу.

46. Прокоментуйте загальні особливості творення пасивних дієприкметників теперішнього часу.

Таблиця 10

Пасивні дієприкметники теперішнього часу

Рід	I клас	II клас	III клас	IV клас
о д н и н а				
чол.	несомъ	двигномъ	знаємъ	хвалимъ
серед.	несомо	двигномо	знаємо	хвалимо
жін.	несома	двигнома	знаєма	хвалима

47. За яким зразком відмінювалися старослов'янські пасивні дієприкметники теперішнього часу?
48. Від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – у старослов'янській мові творилися пасивні дієприкметники минулого часу?
49. Назвіть суфікси, за допомогою яких у старослов'янській мові творилися пасивні дієприкметники минулого часу.
50. За яким зразком відмінювалися старослов'янські пасивні дієприкметники минулого часу?
51. Прокоментуйте творення і відмінювання повних форм дієприкметників у старослов'янській мові.

Тексти для читання та узагальнюючі завдання

Текст А

і пришьдъшоумоу на онъ полъ въ странѣ Ёер'ѣсин'скѣ. сѣрѣтосте д'ва бѣсна. отъ гревѣшть ихъ. ісходашта л'юта зѣло. тако не можааше ник'тоже минѣти пѣтемъ тѣмъ. і се възъпѣсте глаголюшта. чѣто естъ нама і тебѣ нисоусе сыне вожи. пришелъ ли еси сѣмо прѣжде врѣмене мжитъ насъ. бѣ же далече отъ н'єю стадо свин'ни много пасомо. бѣси же мол'ѣхъ и глаголюште. аште ізгониши ны повели намъ іти въ стадо свиное. і рече імъ. ідѣте. они же шьдъше вънидѣ въ свинни. абие оустрѣми сѣ стадо все по брѣгоу въ море. і оумрѣша. і оутопиша въ водахъ. і пасхштѣи бѣжаша. і шьдъше въ градъ. възвѣстиша всѣ і о бѣсноую. і се весь градъ ізиде противѣ нисоусови. і видѣвъше и молиша. да би прѣшьлъ отъ прѣдѣлъ ихъ. і вьлѣзъ въ корабль нисоусъ. прѣдѣ і приде въ свои градъ. і се принесоша емоу ослабл'енъ жилами. на одрѣ лежашть. і видѣвъ нисоусъ вѣрѣ ихъ. рече ослабл'еноуемоу. дрѣзан чѣдо отъпоуштажтъ ти сѣ грѣси твои. і се етери отъ кѣнижыникъ рѣша къ себѣ. сѣ власвимисаетъ. і видѣвъ нисоусъ помышления ихъ рече. вѣскжѣ вы мыслѣте зѣло въ срѣдѣцихъ вашихъ. чѣто бо естъ оудовѣе рѣшити. отъпоуштажтъ ти сѣ грѣси твои. ли рѣшити вѣставъ ходи. нъ да оувѣсте тако власть іматъ сынъ чловѣчскъ на земли отъпоуштати грѣхы. тѣгда глагола ослабл'еноуемоу. вѣставъ възми одрѣ твои. і иди въ домъ твои. видѣвъше же народи чюдиша сѣ. і прославиша бога давѣшааго власть такж чловѣкомъ

(Євангеліє від Матвія, VIII, 28 – IX, 8).

Текст Б

поздѣ же бивъшоу. привѣсѣ къ н'емоу бѣсны многы. і изгѣна словомъ доухы і всѣ недѣжыны іцѣли. да събѣдетъ сѣ реченое пророкомъ исанемъ глаголюштемъ. тѣ недѣжы наша приймтъ. і волѣзѣи понесе. оузрѣвъ же нисоусъ многы

народы окръстѣ себе. повелѣ ити на онѣ полѣ. і пристѣпѣ
единѣ кѣнижѣникѣ. рече емоу. оучителю идѣ по тебѣ.
ѣможе кождо идеши. і глагола емоу нисоусѣ. лиси ѣзвѣны
имѣтъ і пѣтица небескыѣ гнѣзда. а сынѣ чловѣчскы не
имѣтъ кѣде главы подѣклонити. другы же отѣ оученикѣ
рече емоу. господи повели прѣжде ити погрети отѣца мого.
нисоусѣ же глагола емоу. гради по мнѣ. і остави мрѣтвыѣ
погрети свои мрѣтвыѣ. і вѣлѣзѣшю емоу въ корабль. по
немѣ идеша оученици кѣ. се трѣсѣ велии бы въ морѣ. ѣко
покрывати сѣ кораблю вѣлами. а тѣ съпааше. і пришѣдѣше
оученици его. вѣзбоудѣша и глаголюще. господи спаси ны
погибнемѣ. і глагола имѣ. чѣто страшиши есте. маловѣри.
тѣгда вѣставѣ запрѣти вѣтромѣ і морю. бы тишина велиѣ.
чловѣци же чоудѣша сѣ глаголюще. кѣто сѣ кѣтъ ѣко
вѣтри і морѣ послоушаѣтъ его

(Євангеліє від Матвія, VIII, 16–27).

Текст В

архереі же старѣци наоустѣиша народы. да іспросѣтъ вараѣ.
і нисоуса погоубѣтъ. ѣтѣвѣштаѣ же іѣмонѣ рече имѣ.
кого хоштете отѣ обою отѣпоустѣ вамѣ. они же рѣша
вараѣ. глагола имѣ пилатѣ. чѣто же сътворѣ нисоуса
нарицаемого христа. глаголаша емоу вѣси. да распѣтъ
вѣдетѣ. іѣмонѣ же рече имѣ. чѣто зѣло сътвори. они же
ізиѣха вѣпнѣхѣ глаголюще. да распѣтъ вѣдетѣ. вѣдѣвъ
же пилатѣ ѣко ничѣсоже оуспѣетѣ. нѣ паче мѣва бывѣетѣ.
пріимѣ водѣ оумы рѣцѣ прѣдѣ народомѣ. глагола.
неповиненѣ єсмѣ отѣ крѣве сего правѣдника. вы оузрите. і
отѣвѣштаѣ вѣси лѣудіє рѣша. крѣвь его на насѣ і на
чѣдѣхѣ нашихѣ. тѣгда отѣпоустѣ имѣ вараѣ. нисоуса же
бивѣ. прѣдастѣ і да і распѣнѣтъ. тѣгда воіни іѣмонови
прѣимѣше нисоуса на сѣдишти. съвѣраша на нѣ вѣсѣ спирѣ.
съвѣкѣше и. хламѣдоѣ чрѣвленоѣ одѣша і. і съплетѣше
вѣнѣцѣ отѣ трѣниѣ. вѣзложиша на главѣ его. і трѣстѣ въ
десницѣ его. і поклонѣше сѣ прѣдѣ нимѣ на колѣноу. рѣгахѣ
сѣ емоу глаголюще. радю і сѣ царю іудѣискѣ. і плнѣвѣше
на нѣ. приѣша трѣстѣ. і вѣхѣ і по главѣ. і єгда порѣгашѣ

сѧ емоу. сѣвлѣша съ него хламѣдѧ. облѣша въ ризы своѧ. і ведоша і на распатіе. і сходяште же обрѣтѧ чловѣка куринѣска. іменемъ симона. семоу задѣша понести крѣстѣ его. і пришьдѣше на мѣсто нарицаемое кельѣота. еже естѣ нарицаемо криніево мѣсто. даша емоу пити оцѣтъ съ зльчнѧ размѣшнѣ. і въкоушѣ не хотѣаше пити. пропѣнѣше же и. раздѣлѣше ризы его меташа жрѣвнѧ. і сѣдѣше стрѣжахѧ і тоу. і положиша врѣхоу главы его. винѧ написанѧ. съ естѣ нисоусѣ царь іудѣискѣ. тѣгда распаша съ нѣмѣ двѣ разбоініка. єдино҃го о дѣснѧхѧ. і єдино҃го о шюхѧхѧ

(Єван҃геліе від Матвія, XXVII, 20–38).

Текст Г

въ врѣмѧ оно оуслышавѣ іродѣ тетрархѣ слоухѣ нисоусовѣ. і рече отрокомѣ своимѣ. съ естѣ ноанѣ крѣститель. тѣ въскрѣсе отѣ мрѣтвыхѣ. і сего ради силы дѣйстѣ сѧ о немѣ. іродѣ бо емѣ ноанна сѣвлѧ и. і вѣсади и въ тѣмнѧхѧ. іродіѣды ради жены филипа тратра своего. глаголаша во емоу ноанѣ. не достонѣтъ ти имѣти єѧ. і хотѧ и оубѣити оубоѧ сѧ народа. зане҃ іако пророка имѣхѧ и. дѣни же бывѣшоу розѣства іродова. плѧса дѣшти іродіѣдина по срѣдѣ і оугоди іродови тѣмѣ же съ клѧтвомѧ издрече єи дѧти єгоже аште въспросѣтъ. она же наваждѧ матернѧ своеѧ. даждѣ ми рече сѣде. на мѣстѣ главѧ ноанѧ крѣститель. і печалѣнѣ бы цѣсарѣ. клѧтвы же ради и възлежаштихѣ съ нимѣ. повелѣ дѧти и. і посѣлавѣ оуѣвѧхѧ ноанѧ въ тѣмнѧхѧ. і принѣсѧ главѧ єго на мѣстѣ. и даша дѣвѧхѧ. і несе матери своєи. и пристѧпѣше оучѣнѧхѧ єго възѧсѧ тѣло єго. и погрѣсѧ є. і пришьдѣше възвѣстиша нисоусови. і слышавѣ нисоусѣ. отидѣ отѣтоудѣ въ кораблѧ. въ поусто мѣсто єдинѣ. і слышавѣше народи. по немѣ идѧ пѣши отѣ градѣ

(Єван҃геліе від Матвія, XIV, 1–13).

Текст Г

петрѣ же вѣнѣ сѣдѣаше на дворѣ і пристѧпи кѣ нѣмоу єдина рабыни глаголюшти. і ты бѣ съ іисоусомѣ галилѣскимѣ. онѣ же отѣверже сѧ прѣдѣ вѣсѣми глагола. не вѣмѣ чѣто

глаголеши. шьдъшю же емоу въ врата. оузырѣ и дроугаѧ. і глагола емоу. тоу і съ бѣ съ ісоусомъ назарѣниномъ. і пакы отъврьже сѧ съ клѧтвомъ. тако не знаѣ чловѣка. не по многоу же пристѣпше. стояшѣі рѣша петрови. въ истинѣ і ты отъ нихъ еси і вѣсѣда твоя авѣ тѧ творитъ. тѣгда начатъ ротити сѧ і клѧти сѧ. тако не знаѣ чловѣка. і авне коуръ възгласи.

Текст Д

чловѣкъ бѣ домовитъ. іже насади виноградъ и оплотомъ і оградѧ. і іскопа въ немъ точило. і созда въ немъ стѣпъ. і вѣдѧсты и дѣлателемъ. и отиде. егда же приближи сѧ врѣмѧ плодомъ. посла рабы свои къ дѣлателемъ. приѧти плоды его. емъше же дѣлателе рабы его ового виша ового же оубиша ового же каменнемъ повиша. пакы посла ины рабы. мнѧожѣша прѣвыхъ. і сътвориша имъ тожде. послѣдъ же посла къ нимъ сынъ свои глагола. оусрамѣѣтъ сѧ сына моего. дѣлателе же егда оузырѣша сынъ. рѣша въ себѣ. съ естъ наслѣдникъ. придѣти оубимъ и. і оудржимъ достоинѧе его. і емъше и извѣсѧ из винограда и оубиша и. егда же оубо придетъ господѧнъ винограда. чѣто сътворитъ дѣлателемъ тѣмъ. (глаголаша емоу). зѣлы зѣлѣ погоубитъ ѧ. и виноградъ прѣдастъ инѣмъ дѣлателемъ. іже въздадатъ емоу плоды въ врѣмена свои.

Завдання до текстів

1. Знайдіть помилки у вживанні літер ѣ та ѧ, поясніть причини таких помилок.
2. Знайдіть помилки у вживанні йотованих, поясніть причини таких помилок.
3. Поясніть значення діакритичних знаків.
4. Знайдіть слова з голосними и, ѣ дифтонгічного походження, поясніть критерії їх відбору.
5. Знайдіть слова з редукованими ѧ та и.

6. Знайдіть слова зі складотворчими **р, л**, поясніть їх написання.
7. Знайдіть слова зі звукосполученнями **ра, ла, рѣ, лѣ** дифтонгоїдного походження.
8. Знайдіть приклади неперехідних палаталізацій приголосних.
9. Знайдіть приклади перехідних палаталізацій губних перед *j.
10. Знайдіть приклади перехідних палаталізацій передньоязикових перед *j.
11. Знайдіть приклади перехідних палаталізацій задньоязикових перед *j.
12. Знайдіть приклади першої, другої, третьої перехідних палаталізацій задньоязикових під впливом суміжних голосних переднього ряду.
13. Знайдіть іменники, зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: іменник; початкова форма; давній тип відмінювання; відмінок; рід; число.
14. Знайдіть займенники, зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: займенник; початкова форма; група за особливостями відмінювання; розряд за значенням; відмінок; рід; число.
15. Знайдіть прикметники, зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: прикметник; початкова форма; тип за особливостями творення та відмінювання; відмінок; рід; число.
16. Знайдіть дієслова, зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: дієслово; початкова форма; вид; спосіб; час; особа; рід; число.

Література

1. Беседина-Невзорова В. П. Старославянский язык : учебник / Беседина-Невзорова В. П. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1962. – 358 с.
2. Бирнбаум Х. Праславянский язык : Достижения и проблемы в его реконструкции / Бирнбаум Х. – М. : Прогресс, 1987. – 512 с.
3. Варбот Ж. Ж. Праславянские морфология, словообразование и этимология / Варбот Ж. Ж. – М. : Наука, 1984. – 255 с.
4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1966. – 595 с.
5. Громик Ю. В. Старослов'янська мова : метод. посіб. для студ. спец. “Українська мова та література” / Громик Ю. В. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – 136 с.
6. Истрин В. А. Возникновение и развитие письма / Истрин В. А. – М. : Просвещение, 1965. – 346 с.
7. Леута О. І. Старослов'янська мова : підручник / Леута О. І. – К. : Вища шк., 2001. – 320 с.
8. Майборода А. В. Старослов'янська мова : зб. вправ і завдань / А. В. Майборода, Л. І. Коломієць. – К. : Вища шк., 1992. – 230 с.
9. Майборода А. В. Старослов'янська мова : навч. посіб. / Майборода А. В. – К. : Вища шк., 1975. – 295 с.
10. Мединська А. В. Старослов'янська мова : метод. посіб. для студ. ф-ту україністики / Мединська А. В. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 62 с.
11. Мейе А. Общеславянский язык / Мейе А. – М. : Изд-во иностр. лит., 1951. – 491 с.
12. Нариси з морфології старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток XI–XIII ст. / за ред. В. В. Німчука. – К. : Вид. дім Д. Бурого, 2008. – 192 с.
13. Нахтигал Р. Славянские языки / Нахтигал Р. – М. : Изд-во иностр. лит., 1963. – 342 с.
14. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова : підручник / Станівський М. Ф. – К. : Вища шк., 1983. – 263 с.
15. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова : підручник / Станівський М. Ф. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1964. – 470 с.
16. Хабургаев Г. А. Старославянский язык : учебник / Хабургаев Г. А. – М. : Просвещение, 1974. – 288 с.
17. Царалунга І. Б. Старослов'янська мова : навч. посіб. / Царалунга І. Б. – Л. : Новий світ-2000, 2007. – 188 с.

Предметний показчик

Вокалізм 21–29

Класифікація голосних 21–29

- Голосні переднього ряду 21–26
- Голосні середнього ряду 21–26
- Голосні заднього ряду 21–26
- Голосні високого піднесення 21–26
- Голосні середнього піднесення 21–26
- Голосні низького піднесення 21–26
- Лабіалізовані голосні 21–26
- Нелабіалізовані голосні 21–26
- Носові голосні 21–27
- Ротові голосні 21–26
- Голосні повного утворення 21–26
- Редуковані голосні 21–29

Консонантизм 30–34

Класифікація приголосних фонем 30–34

- Губні приголосні 30–31
- Язикові приголосні 30–32
 - Передньоязикові 30–32
 - Середньоязикові 30–32
 - Задньоязикові 30–32
- Сонорні приголосні 30–33
- Шумні приголосні 30–33
 - Дзвінки 30–33
 - Глухі 30–33
- Проривні приголосні 30–32
- Щілинні приголосні 30–32
- Змично-щілинні приголосні 30–33
 - Носові 30–32
 - Плавні 30–33
- Африкати 30–33
- Складні приголосні 30–33
- Постійно тверді приголосні 30–33
- Постійно м'які приголосні 30–33

Звукова структура складу 34–40

- Тенденція наростання звучності у складі 34–40
- Закон відкритого складу 34–40
- Складотворчі сонорні плавні 36–38

- Формування слов'янського вокалізму 41–53
 - Монофтонги довгі 41–44
 - Монофтонги короткі 41–44
 - Дифтонги 44–46
 - Дифтонгоїди 44–53
 - Дифтонгоїди з другим компонентом **m*, **n* 46–48
 - Дифтонгоїди з другим компонентом **r*, **l* 48–53
- Чергування голосних 54–61
 - Перший ряд чергувань голосних 54
 - Другий ряд чергувань голосних 54–55
 - Третій ряд чергувань голосних 55
 - Якісне чергування 56
 - Якісно-кількісне чергування 56
 - Кількісне чергування 56
 - Сильний (повний) ступінь 56–59
 - Ступінь подовження 56–59
 - Ступінь редукції 56–59
 - Ступінь подовження редукції 56–59
- Формування слов'янського консонантизму 62–77
 - Палаталізація приголосних 67–75
 - Йотова палаталізація 67–70
 - Перехідні палаталізації задньоязикових 69–75
- Іменник 78–97
 - Категорія роду іменника 78–79
 - Формальний показник роду іменника 78–79
 - Категорія числа іменника 79
 - Тематичний голосний іменної основи 80
 - Типи відмінювання іменника 80
 - Вокалічні основи 80
 - Основи на **ā*, **jā* 80–81
 - Основи на **ō*, **jō* 82–84
 - Основи на **ū* 84–85
 - Основи на **ī* 85–86
 - Основи на **i* 87
 - Консонантні основи 80, 87–88
- Займенник 98–107
 - Неродові займенники 98
 - Особові займенники 98–100
 - Зворотний займенник 98–100
 - Предметно-особові займенники 101–102

- Родові займенники 102–106
 - Вказівні займенники 102
 - Присвійні займенники 102
 - Означальні займенники 103
- Прикметник 108–117
 - Короткі (іменні, нечленні) прикметники 108–114
 - Повні (займенникові) прикметники 114–117
- Дієслово 118–176
 - Формотворчі основи дієслова 120
 - Структурні класи дієслів 121–122
 - Теперішній час 122–129
 - Тематичні дієслова 123–127
 - Атематичні дієслова 128
 - Майбутній час 131–135
 - Майбутній абсолютний 131–132
 - Простий майбутній 131–132
 - Перший майбутній 132
 - Майбутній у теперішньому 132–133
 - Передмайбутній час 133
 - Майбутній у минулому 134
 - Минулий час 137–158
 - Аорист 137–145
 - Простий аорист 137–140
 - Архаїчний сигматичний аорист 140–144
 - Новий сигматичний аорист 144–145
 - Імперфект 148–155
 - Перфект 155–156
 - Плюсквамперфект 156–157
 - Умовний спосіб 159–160
 - Наказовий спосіб 160–164
 - Іменні форми дієслова 164–176
 - Інфінітив 164–165
 - Супін 164–165
 - Дієприкметник 166–176
 - Активні дієприкметники 166–176
 - Пасивні дієприкметники 176

Список умовних скорочень

Назви мов

гот. — готська
грец. — грецька
д.-верхньонім. — давньоверхньонімецька
д.-інд. — давньоіндійська
д.-іран. — давньоіранська
д.-ірланд. — давньоірландська
д.-прус. — давньопруська
лат. — латиська
латин. — латинська
литов. — литовська
нім. — німецька
осетин. — осетинська
пол. — польська
прус. — пруська
псл. — праслов'янська
рос. — російська
ст.-сл. — старослов'янська
укр. — українська
чеськ. — чеська

Інші скорочення

відм. — відмінок
Д. — давальний
дв. — двоїна
жін. р. — жіночий рід
З. — знахідний
імен. — іменник
Кл. — кличний
мн. — множина
Н. — називний
О. — орудний
одн. — однина
Р. — родовий
серед. р. — середній рід
чол. р. — чоловічий рід

Зміст

Передмова	3
-----------------	---

Розділ 1. Історія старослов'янської мови

§ 1. Виникнення та розвиток старослов'янської літературної мови	5
§ 2. Слов'янські азбуки. Пам'ятки старослов'янської писемності	10
§ 3. Звукове та числове значення літер кирилиці	15

Розділ 2. Фонетична система старослов'янської мови та її формування

§ 4. Вокалізм старослов'янської мови другої половини IX ст.	21
§ 5. Консонантизм старослов'янської мови другої половини IX ст.	30
§ 6. Формування слов'янської системи вокалізму	41
§ 7. Чергування голосних у старослов'янській мові	54
§ 8. Формування слов'янської системи консонантизму	62

Розділ 3. Система словозміни старослов'янської мови та її формування

§ 9. Іменник у старослов'янській мові.....	78
§ 10. Займенник у старослов'янській мові	98
§ 11. Прикметник у старослов'янській мові	108
§ 12. Структурні класи дієслів. Теперішній час дієслова	118
§ 13. Дієслівні форми майбутнього часу	131
§ 14. Аорист.....	137
§ 15. Минулі відносні часи дієслова	148
§ 16. Ірреальні способи дієслова. Інфінітив та супін	159
§ 17. Дієприкметник	166
Тексти для читання та узагальнюючі завдання	177
Література	182
Предметний покажчик	183
Список умовних скорочень	186

Навчальне видання

Серія “Посібники та підручники ВНУ імені Лесі Українки”

Громик Юрій Васильович

Старослов'янська мова
Збірник вправ та завдань

Навчальний посібник

Редактор і коректор *В. Є. Сикора*
Верстка *М. Б. Філіповича*

Підп. до друку 25.06.2010. Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Таймс.
Друк цифровий. Обсяг 10,93 ум. друк. арк., 10,5 обл.-вид. арк. Тираж 500 пр.
Зам. 2373. Видавець і виготовлювач – Волинський національний університет
імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Свідоцтво Держ.
комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 3156 від 04.04.2008.

Ю. В. Громик

СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА

Збірник вправ та завдань